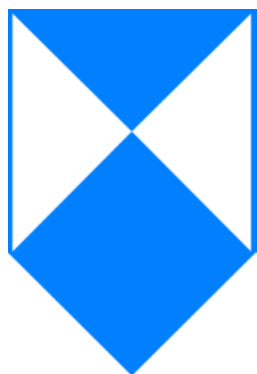

POWIATOWY
PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
NA LATA
2019-2022

Powiat
Legionowski

Grupa CDE

Grupa CDE Sp. z o.o.

Biuro:

ul. Katowicka 80

43-190 Mikołów

Tel/fax: 32 326 78 16

e-mail: biuro@ekocde.pl

Zespół autorów:

Agnieszka Kopańska

Michał Mroskowiak

Anna Piotrowska

Justyna Płachetka

Wojciech Płachetka

Aleksandra Szlachta

Spis treści

1. WSTĘP.....	4
1.1. Wykaz skrótów	5
2. CEL OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	6
2.1 Cele wynikające z Ustawy o Ochronie Zabytków i Opiece nad Zabytkami	6
2.2 Cele pozaustawowe.....	7
3. UREGULOWANIA PRAWNE DOTYCZĄCE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.....	8
3.1 Uregulowania krajowe	8
3.2 Umowy międzynarodowe	20
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OPIEKI NAD ZASOBAMI DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.....	21
4.1. Krajowa Polityka w Dziedzinie Opieki nad Dziedzictwem Kulturowym	21
4.2. Relacje Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami obowiązującymi na poziomie województwa	25
4.3. Relacje Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Legionowskiego z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	29
5. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW ORAZ ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU LEGIONOWSKIEGO	31
5.1. Charakterystyka Powiatu Legionowskiego.....	31
5.2. Charakterystyka przyrodnicza	34
6. ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU LEGIONOWSKIEGO.....	35
6.1. Zarys historii i krajobraz kulturowy Powiatu Legionowskiego	35
6.2. Zasoby dziedzictwa kulturowego gmin	38
6.2.1 Gmina Jabłonna	38
6.2.2 Gmina Legionowo.....	39
6.2.3 Gmina Nieporęt.....	45
6.2.4 Gmina Serock.....	48
6.2.5. Gmina Wieliszew	57
7. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY.....	61
7.1. Definicja zabytku	61
7.2 Rodzaje zabytków ⁴	61
7.3. Formy ochrony zabytków ⁴	62
7.4. Zestawienie zabytków nieruchomości	63

7.4.1. Zabytki wpisane do Rejestru Zabytków.....	67
7.4.2. Gminne Ewidencje Zabytków oraz Gminne Programy Opieki nad Zabytkami na terenie Powiatu Legionowskiego.....	68
7.4.3. Zabytki archeologiczne Powiatu Legionowskiego.....	70
7.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gmin Powiatu Legionowskiego.....	71
7.5.1 Gmina Jabłonna.....	72
7.5.2. Gmina Legionowo.....	77
7.5.3. Gmina Nieporęt.....	78
7.5.4. Gmina Serock.....	80
7.5.5. Gmina Wieliszew.....	84
7.6. Promocja Dziedzictwa Kulturowego w Powiecie Legionowskim.....	86
8. DIAGNOZA STANU ISTNIEJĄCEGO I POTENCJAŁU POWIATU LEGIONOWSKIEGO W ZAKRESIE OPIEKI I OCHRONY ZABYTKÓW - ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.....	94
9. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE.....	96
9.1. Cele i zadania programu na lata 2019- 2022.....	96
9.1.1. Cel priorytetowy programu.....	96
9.1.2. Cele operacyjne i podejmowane w ich ramach działania.....	96
10. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	98
10. 1. Instrumenty realizacji programu.....	98
11. ZASADY OCENY REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU LEGIONOWSKIEGO NA LATA 2019-2022.....	99
11.1. Zasady oceny realizacji programu.....	100
12. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU.....	100
Literatura i źródła internetowe:.....	101
Spis Tabel.....	110
Spis Rysunków.....	111
Spis Wykresów.....	111
Załączniki.....	111

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania „*Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022*” jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych Powiatu Legionowskiego.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami jako dokument o charakterze strategicznym ma służyć podejmowaniu działań dotyczących inicjowania i koordynowania prac z zakresu ochrony zabytków. Informacje w nim zawarte stanowią podstawę do systematycznej, kilkuletniej realizacji, połączonej z aktualizacją i monitoringiem.

Założeniem niniejszego opracowania jest pomoc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe powiatu. Program ten ma przyczynić się do zintensyfikowania przedsięwzięć o charakterze społecznym oraz edukacyjnym wobec społeczności powiatu. Spodziewanym efektem realizacji wszystkich zadań sformułowanych w programie opieki nad zabytkami będzie – poza wspomnianym zachowaniem i poprawą stanu środowiska kulturowego - wytworzenie szeroko rozumianej świadomości obszaru Powiatu Legionowskiego jako interesującego kulturowo i turystycznie miejsca.

Powiat Legionowski - charakteryzuje się bogatym i wartościowym krajobrazem kulturowym. Zabytki stanowią świadectwo historii i kultury lokalnej, regionalnej i narodowej. Zasadniczą przesłanką opracowania jest kształtowanie świadomości oraz uwrażliwienie mieszkańców powiatu na potrzeby związane z właściwym utrzymaniem i ochroną lokalnego środowiska kulturowego. Troska o zabytki ma także wymiar gospodarczy. Odpowiednie wykorzystanie oraz wypromowanie miejscowych dóbr kultury może przyczynić się do rozwoju lokalnej gospodarki. Zadbane, należycie oznakowane i wypromowane pomniki przeszłości przyciągają turystów.

Powiatowy program opieki nad zabytkami jest opracowywany na okres 4 lat. Z realizacji programu starosta co dwa lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Powiatu. Kolejne sporządzane programy opieki powinny uwzględniać pojawiające się nowe uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania obowiązującego programu.

1.1. Wykaz skrótów

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski

BDL – Bank Danych Lokalnych

GUS – Główny Urząd Statystyczny

GEZ - Gminna Ewidencja Zabytków

GKZ - Generalny Konserwator Zabytków

JST - Jednostka Samorządu Terytorialnego

KPOZioNz - Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami

KPZK - koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju

LPR - Lokalny Program Rewitalizacji

MKiDN - Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego

NID – Narodowy Instytut Dziedzictwa

MPZP - miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego

NSRK - Narodowa Strategia Rozwoju Kultury

PINB – Powiatowy Inspektor Nadzoru Budowlanego

PPOnz – Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami

PZPWM - Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego

UNSRK - Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury

MWKZ - Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków

WUOZ - Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie

WZK - Wojewódzki Konserwator Zabytków

2. CEL OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

"Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022" został opracowany w celu realizacji zapisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. 2014 poz. 1446 z późn. zm.). Ustawa zobowiązuje samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne do sporządzenia na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami. Powiatowy program opieki nad zabytkami po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków przyjmuje Rada Powiatu.

Przedstawiony program jest trzecim dokumentem w tym zakresie, gdyż zgodnie z ustawą ma on moc prawną przez czteroletni okres obowiązywania.

Podstawą formalną opracowania jest umowa zawarta pomiędzy Powiatem Legionowskim a Grupą CDE Sp. z o.o. z siedzibą w Mikołowie.

2.1 Cele wynikające z Ustawy o Ochronie Zabytków i Opiece nad Zabytkami

Szczegółowe cele powiatowego programu opieki nad zabytkami zawarte są w art. 87 ust. 2 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i należą do nich:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Niniejszy Program określa sposób realizacji zadań ustawowych wyznaczonych Powiatowi względem zabytków, których Powiat jest właścicielem, ochrony i poprawy ich stanu, zagospodarowania przestrzeni wokół zabytków, a także edukację i promocję dziedzictwa kulturowego. Ma również na celu

wskazanie roli władz samorządowych, dla których ochrona zabytków i krajobrazu kulturowego oraz dziedzictwa kultury stanowi jeden z priorytetów prowadzonej polityki, nie naruszając kompetencji gmin i praw właścicieli obiektów zabytkowych.

2.2 Cele pozaustawowe

Podstawowym celem sporządzenia i realizacji programu jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zasobów regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz utrzymanie walorów krajobrazu kulturowego powiatu poprzez różnorodne działania związane z określeniem warunków organizacyjnych i finansowych w zakresie leżącym w kompetencjach powiatu, a także włączenie zabytków w rozwój gospodarczy i społeczny powiatu. Program stanowi podwalinę współpracy między samorządem, właścicielami zabytków. Pozaustawowymi celami przyświecającymi stworzeniu programu są:

- opieka, ochrona, aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe powiatu oraz dążenie do materialnej poprawy stanu zabytków, ich odbudowy, adaptacji i rewitalizacji celem wykorzystania potencjału wynikającego z posiadanego dziedzictwa kulturowego;
- planowe, konsekwentne oraz kompletne realizowanie zadań samorządowych w zakresie ochrony zabytków;
- realizowanie lokalnych i regionalnych projektów związanych z ochroną zabytków oraz krajobrazu kulturowego;
- dążenie do pełnej oceny stanu zasobów materialnego dziedzictwa kulturowego powiatu poprzez aktualizację bazy informacyjnej o zabytkach powiatu;
- integracja ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, przyrodniczego w dokumentach planistycznych;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- prowadzenie działań w zakresie planowania przestrzennego oraz w gospodarce nieruchomościami;
- racjonalne wykorzystanie powiatowych funduszy na prace ratownicze, konserwatorskie i dokumentacyjne przy obiektach o szczególnych wartościach zabytkowych;
- wspieranie lokalnych projektów związanych z opieką nad zabytkami i ich zagospodarowaniem i adaptacją;

- upowszechnianie wśród właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych znajomości zasad konserwatorskich, zasad etyki i profilaktyki konserwatorskiej wraz z uświadamianiem odpowiedzialności za posiadane mienie zabytkowe;
- tworzenie, rozwijanie klimatu społecznego zrozumienia i akceptacji dla idei opieki i ochrony zabytków z kształtowaniem postaw promujących działania chroniące zabytki jako źródło tożsamości, wiedzy i dumy z przeszłości i tradycji;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego poprzez umieszczanie tablic informacyjnych „Zabytek chroniony prawem” na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. 2004 r. Nr 30, poz. 259).

3. UREGULOWANIA PRAWNE DOTYCZĄCE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

3.1 Uregulowania krajowe

- **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483 z późn. zm.)**

W myśl art. 5 Konstytucji Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju. Konstytucja zapewnia również w art. 6, że Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju oraz udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym.

- **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2018 poz. 2067)**

Podstawowe regulacje w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego zostały zawarte w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która w sposób kompleksowy reguluje kwestie związane z prawną ochroną zabytków. Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Ustawa nakłada na

organy administracji rządowej i samorządowej obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury.

W myśl zapisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, sprecyzowanych w art. 4, ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkami sprawowana przez właściciela lub posiadacza zabytku polega przede wszystkim na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Właścicielowi lub posiadaczowi zabytku nieruchomego przysługują prawa i ciążą na nim ustawowe obowiązki związane z zagospodarowaniem zabytku, prowadzeniem badań, prac i robót oraz podejmowaniem innych działań przy zabytkach.

Zgodnie z art. 25 zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru wymaga posiadania przez jego właściciela lub posiadacza:

- 1) dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zabytku nieruchomego i możliwości jego adaptacji, z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości tego zabytku;

2) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym, określającego zakres i sposób ich prowadzenia oraz wskazującego niezbędne do zastosowania materiały i technologie;

3) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku, z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.

Na podstawie art. 26 w umowie sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, przy określaniu sposobu korzystania z tego zabytku należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku. Przepis ten stosuje się odpowiednio do decyzji o oddaniu w trwały zarząd zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru.

Stosownie do art. 27, na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków przedstawia, w formie pisemnej, zalecenia konserwatorskie, określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku. We wniosku należy określić zakres planowanych prac, ze wskazaniem planowanych do zastosowania materiałów budowlanych i rozwiązań technicznych.

Należy podkreślić, że podstawową zasadą konserwatorską podczas planowania remontu obiektu zabytkowego jest wykonanie go przy użyciu materiałów historycznie uzasadnionych, z maksymalnym zachowaniem substancji zabytkowej i minimalnej w nią ingerencją. Oznacza to kontynuację tradycyjnych materiałów i technologii charakterystycznych dla okresu powstania obiektu. Dokonane wcześniej rozpoznanie, służące poprawnemu przygotowaniu do prac remontowych powinno wynikać na przykład z badań archiwalnych (źródła ikonograficznych, fotograficznych, pisanych itp.) lub ingerencyjnych badań konserwatorskich substancji zabytkowej obiektu. Badania konserwatorskie dotyczą głównie prac na elewacji, kłatkach schodowych, w piwnicach, werandach, balkonach, schodach, balustradach, bramach przejazdowych oraz wszelkiej stolarki otworowej – okien i drzwi.

W zależności od konkretnego obiektu stosuje się: kamień, cegłę, drewno, szło, dachówkę ceramiczną w kolorze ceglasto - czerwonym, blachę miedzianą, cynkową lub tytanowo – cynkową, tynki, zaprawy i farby, które pozwalają na „oddychanie” muru. Niedopuszczalne jest stosowanie ahistorycznych materiałów budowlanych typu – okna i drzwi PCV, blacho - dachówka (gont bitumiczny), dachówka cementowa, styropian lub wełna do ocieplania zewnętrznego. W miarę możliwości należy stosować materiały budowlane pochodzące z rozbiórek obiektów zabytkowych. Niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego

do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
- 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Artykuł 36 określa katalog działań przy zabytku, których podjęcie wymaga uprzednio uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, niezależnie od dokonania zgłoszenia lub uzyskania pozwolenia na budowę przewidzianych w przepisach Prawa budowlanego. Pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;

11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;

12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Zgodnie z ustawą ochronie i opiece, bez względu na stan zachowania podlegają:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

a) krajobrazami kulturowymi,

b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,

c) dziełami architektury i budownictwa,

d) dziełami budownictwa obronnego,

e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,

f) cmentarzami,

g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,

h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,

b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,

d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy o bibliotekach,
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

W polskim systemie prawa wyróżnia się następujące formy ochrony zabytków (art. 7):

- 1) wpis do rejestru zabytków,
- 2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- 3) uznanie za pomnik historii ,
- 4) utworzenie parku kulturowego,
- 5) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawowymi organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Zgodnie z ustawą starosta, w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia (art. 50 ust. 3).

W uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków starosta ma również prawo do umieszczania na zabytkach znaku zabytku chronionego prawem (art. 12 ustawy), którego formę określa rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 roku w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. Nr 30, poz. 259).

Zgodnie z art. 18 ustawy ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się również przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Ustalenia te dotyczą w szczególności zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków i parków kulturowych.

- **Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz.U. 2018 poz. 1945)**

Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wskazuje, że ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej jest niezbędna do uwzględnienia w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

Ustawa definiuje „dobra kultury współczesnej”, które określa jako niebędące zabytkami dobra kultury, takie jak pomniki, miejsca pamięci, budynki, ich wnętrza i detale, zespoły budynków, założenia urbanistyczne i krajobrazowe, będące uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, jeżeli cechuje je wysoka wartość artystyczna lub historyczna.

Z ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wynika, że do zadań powiatu należy, prowadzenie w granicach swojej własności rzeczowej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego, odnoszących się do obszaru powiatu i zagadnień jego rozwoju.

W ustawie o planowaniu przestrzennym wielokrotnie wskazuje się na konieczność uwzględnienia stanu zachowania dziedzictwa kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej zarówno w studium, w planach jak i w decyzjach o warunkach zabudowy.

- **Ustawa z dnia 7 lipca 1994 roku Prawo budowlane (t.j. Dz.U. 2018 poz. 1202)**

Ustawa w art. 39 określa warunki uzyskania pozwolenia na budowę w przypadku prowadzenia prac budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze objętym ochroną konserwatorską. Stanowi bowiem, że prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 39 ust. 1).

W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu wydaje właściwy organ administracji architektoniczno – budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 39 ust. 3). W tym przypadku wojewódzki konserwator zabytków zajmuje stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych (art. 39 ust. 4).

W przypadku robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia organ administracji architektoniczno–budowlanej może, w drodze decyzji administracyjnej, nałożyć na inwestora obowiązek uzyskania pozwolenia na budowę, gdy realizacja robót może spowodować pogorszenie stanu środowiska lub stany zachowania zabytków (art. 30 ust. 7 pkt 2). Jeżeli obiekty i urządzenia budowlane, na budowę których nie jest wymagane pozwolenie na budowę, a podlegają ochronie jako zabytki, ich rozbiórka wymaga uzyskania stosownego pozwolenia (art. 31 ust. 1 pkt 2).

Szczegółowe zasady dotyczące między innymi wydawania pozwoleń na prowadzenie robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru oraz dodatkowe wymagania dla osób wykonujących samodzielne funkcje techniczne w budownictwie przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru określone są w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2017 r., poz. 1265) wydanym na podstawie art. 37 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Rozporządzenie to reguluje również kwestie związane z prowadzeniem robót budowlanych w otoczeniu zabytku.

- **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 roku Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz.U. 2018 poz. 799 z późn. zm.)**

Ustawa określa zachowanie wartości kulturowych z uwzględnieniem zabytków archeologicznych jako jeden z elementów ochrony powierzchni ziemi (art. 101).

W art. 400a ust. 1 wskazuje ponadto zakres finansowania ochrony środowiska i gospodarki wodnej określając w nim działania związane z utrzymaniem i zachowaniem parków oraz ogrodów będących przedmiotem ochrony na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W art. 400b wskazuje, że celem działania Narodowego Funduszu jak i wojewódzkich funduszy ochrony środowiska jest finansowanie ochrony środowiska i gospodarki wodnej między innymi w zakresie działań związanych z utrzymaniem i zachowaniem parków oraz ogrodów będących przedmiotem ochrony na podstawie przepisów prawa.

- **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. 2018 poz. 1614)**

Ustawa definiuje tereny zieleni jako tereny wraz z infrastrukturą techniczną i budynkami funkcjonalnie z nimi związanymi, pokryte roślinnością, znajdujące się w granicach wsi o zwartej zabudowie lub miast, pełniące funkcje estetyczne, rekreacyjne, zdrowotne lub osłonowe, a w szczególności parki, zieleńce, promenady, bulwary, ogrody botaniczne, zoologiczne, jordanowskie i zabytkowe oraz cmentarze, a także zieleń towarzyszącą ulicom, placom, zabytkowym fortyfikacjom, budynkom, składowiskom, lotniskom oraz obiektom kolejowym i przemysłowym.

Art. 83 ust. 1a ustawy wskazuje, że usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków może nastąpić po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wydanego na podstawie art. 36 ust. 1 pkt 11 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

- **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz.U. 2018 poz. 121).**

Ustawa wskazuje, że celem publicznym w rozumieniu ustawy jest między innymi opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 6 pkt 5).

Art. 13 ust. 4 ustawy stanowi, że sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z ustawą, jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie (art. 29 ust. 2).

Zgodnie z art. 45 ust. 1 i 2a organ właściwy, w drodze decyzji, może ustanowić trwały zarząd na rzecz jednostki organizacyjnej. W przypadku nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, w decyzji o ustanowieniu trwałego zarządu można nałożyć, w miarę potrzeby, na jednostkę organizacyjną obowiązek odbudowy lub remontu położonych na tej nieruchomości zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w decyzji.

Ustawa mówi również, że w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję zatwierdzającą podział nieruchomości wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

W stosunku do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków Gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży takiej nieruchomości (art. 109 ust. 1 pkt 4).

- **Ustawa z dnia 25 października 1991 roku o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j.Dz.U. 2018 poz. 1983)**

Ustawa w art. 1 ust. 2 wskazuje Państwo jako mecenasa działalności kulturalnej, którego zadaniem jest wspieranie i promocja twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami.

Zgodnie z ustawą minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, inni ministrowie i kierownicy urzędów centralnych w odniesieniu do podległych im ośrodków i instytucji kultury, a także jednostki samorządu terytorialnego, mogą przyznawać stypendia i nagrody osobom zajmującym się twórczością artystyczną, upowszechnianiem kultury oraz opieką nad zabytkami. Stypendium polega na przyznaniu środków finansowych osobom realizującym określone przedsięwzięcia w zakresie twórczości artystycznej, opieki nad zabytkami lub upowszechniania kultury. Doroczne nagrody mogą być przyznawane na podstawie oceny całokształtu działalności lub osiągnięć o istotnym znaczeniu w dziedzinie twórczości artystycznej, upowszechniania i ochrony kultury.

- **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 roku o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (t.j. Dz.U. 2018 poz. 450 z późn.zm.)**

Ustawa reguluje między innymi zasady prowadzenia działalności pożytku publicznego przez organizacje pozarządowe w sferze zadań publicznych oraz współpracy organów administracji publicznej z organizacjami pozarządowymi. Działalnością pożytku publicznego jest działalność społecznie użyteczna, prowadzona przez organizacje pozarządowe w sferze zadań publicznych obejmujących między innymi zadania w zakresie:

- a) podtrzymywania i upowszechniania tradycji narodowej, pielęgnowania polskości oraz rozwoju świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej,
- b) kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego.

Zgodnie z art. 5 ustawy organy administracji publicznej prowadzą działalność w sferze zadań publicznych, o których mowa powyżej, we współpracy z organizacjami pozarządowymi prowadzącymi, odpowiednio do terytorialnego zakresu działania organów administracji publicznej, działalność pożytku publicznego w zakresie odpowiadającym zadaniom tych organów. Współpraca ta odbywa się w szczególności w formach:

- 1) zlecenia organizacjom pozarządowym oraz podmiotom wymienionym w art. 3 ust. 3 realizacji zadań publicznych na zasadach określonych w ustawie;
- 2) wzajemnego informowania się o planowanych kierunkach działalności;
- 3) konsultowania z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3 projektów aktów normatywnych w dziedzinach dotyczących działalności statutowej tych organizacji;
- 4) konsultowania projektów aktów normatywnych dotyczących sfery zadań publicznych z radami działalności pożytku publicznego, w przypadku ich utworzenia przez właściwe jednostki samorządu terytorialnego;
- 5) tworzenia wspólnych zespołów o charakterze doradczym i inicjatywnym, złożonych z przedstawicieli organizacji pozarządowych, podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 oraz przedstawicieli właściwych organów administracji publicznej;
- 6) umowy o wykonanie inicjatywy lokalnej na zasadach określonych w ustawie;
- 7) umowy partnerskiej określonej w art. 28a ust. 1 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju oraz porozumienia albo umowy o partnerstwie określonych w art. 33 ust. 1 ustawy z dnia 11 lipca 2014 r. o zasadach realizacji programów w zakresie polityki spójności finansowanych w perspektywie finansowej 2014-2020.

Współpraca, o której mowa powyżej odbywa się na zasadach: pomocniczości, suwerenności stron, partnerstwa, efektywności, uczciwej konkurencji i jawności.

Organy administracji publicznej, zgodnie z art. 11 ustawy, wspierają lub powierzają realizację zadań publicznym organizacjom pozarządowym oraz podmiotom wymienionym w art. 3 ust. 3, prowadzącym działalność statutową w danej dziedzinie. Wspieranie oraz powierzanie odbywają się po przeprowadzeniu otwartego konkursu ofert albo w trybach określonych przez ustawę.

- **Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (t.j. Dz.U. 2018 poz. 2129)**

Ustawa stanowi, że lasy mogą być uznawane za zabytek lub na ich obszarze może znajdować się zabytek wpisany do rejestru zabytków. W art. 7 ust. 2 i 3 ustawy o lasach uregulowano problematykę gospodarki leśnej w rezerwach przyrody, parkach narodowych i w lasach wpisanych do rejestru zabytków oraz w lasach, na terenie których znajdują się zabytki archeologiczne, która powinna być prowadzona w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, a także uwzględniać przepisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

- **Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach regulują ustawy:**

1) ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz.U. 2018 poz. 720),

2) ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz.U. 2018 poz. 574)

- **Inne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami:**

1) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. 2018, poz. 1609),

2) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 roku w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r., poz. 1674),

3) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 r., poz. 1384),

- 4) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 r., poz. 928),
- 5) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. 2014, poz. 110),
- 6) rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. 2004, nr 212, poz. 2153),
- 7) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 roku w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. 2011, nr 89, poz. 510),
- 8) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2011, nr 113, poz. 661),
- 9) rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 roku w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. 2004, nr 30, poz. 259),
- 10) rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 roku w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. 2004, nr 71, poz. 650).

3.2 Umowy międzynarodowe

- 1) Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564),
- 2) Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji (Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190 zał.),
- 3) Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Stanów Zjednoczonych Ameryki o ochronie określonych dóbr kultury podpisana w Waszyngtonie dnia 11 maja 2004 roku (M.P. z 2010 r., Nr 71, poz. 902),
- 4) Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy sporządzona w Grenadzie dnia 3 października 1985 roku (Dz. U. z 2012 r., poz. 210),

- 5) Porozumienie o współpracy i pomocy wzajemnej w sprawie zatrzymywania i zwrotu dóbr kultury nielegalnie przewożonych przez granice państw sporządzone w Płowdiw dnia 22 kwietnia 1986 roku (Dz. U. z 1988 r., Nr 38, poz. 296 zał.),
- 6) Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 roku (Dz. U. z 1974 r., Nr 20, poz. 106),
- 7) Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego podpisana w Hadze dnia 14 maja 1954 roku (Dz. U. z 1957 r., Nr 46, poz. 212 zał.),
- 8) Drugi Protokół sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 roku do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 roku (Dz. U. z 2012 r., poz. 248).
- 9) Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy, Grenada 1985. 10. 03 (Dz. U. z 2012 r., poz. 210).
- 10) Europejska Konwencja Krajobrazowa, Florencja, 20 października 2000 roku (Dz. U. 2006 Nr 14, poz. 98).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OPIEKI NAD ZASOBAMI DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. Krajowa Polityka w Dziedzinie Opieki nad Dziedzictwem Kulturowym

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020

W dniu 21 września 2004 r. Rada Ministrów przyjęła dokument pod nazwą: Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013, który uzupełniono w 2005 r. i upubliczniono pod nazwą: Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020. Strategia jest rządowym dokumentem tworzącym ramy polityki kulturalnej, funkcjonującej w nowych warunkach gospodarki rynkowej, a także w kontekście wspólnoty Polski z Unią Europejską.

Misją strategii jest zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów. Określając podstawowe pojęcia, podkreślono fundamentalną rolę kultury w życiu społecznym: „Kultura

warunkuje rozwój społeczny i gospodarczy, kształtuje postawy obywateli i formy instytucjonalne państw”. Nie jest więc tylko elementem systemu, ani tym bardziej dziedziną życia społecznego, ale podstawą do wszelkich zmian instytucjonalno – ekonomicznych społeczeństw. Być może właśnie dlatego art. 6 ust. 1 Konstytucji stanowi: Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”.

W rozdziale: Założenia do Narodowej Strategii Rozwoju Kultury, stwierdzono, że samorządy terytorialne powinny zyskać większą motywację w kształtowaniu instytucjonalnego zaplecza dla rozwoju kultury, w tym do wypełniania założonych w lokalnych strategiach rozwoju celów w sferze kultury, a rola państwa powinna sprowadzać się do badań naukowych i monitorowania tej sfery oraz do skutecznego zapobiegania sytuacjom kryzysowym. Jednocześnie Minister Kultury powinien posiadać odpowiednie środki na sprawowanie mecenatu nad działalnością instytucji kultury oraz instrumenty o charakterze motywującym, za pomocą których możliwa będzie realizacja polityki kulturalnej państwa w regionach.

Celem strategicznym Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020 jest zrównoważenie rozwoju kultury w regionach, który osiągnąć można poprzez realizację celów cząstkowych:

- 1) wzrost efektywności zarządzania sferą kultury;
- 2) wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury;
- 3) zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju kultury;
- 4) wzrost uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury;
- 5) poprawę warunków działalności artystycznej;
- 6) efektywną promocję twórczości;
- 7) zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywną ochrona zabytków;
- 8) zmniejszenie luki cywilizacyjnej poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2013-2017 oraz projekt uchwały Rady Ministrów w sprawie ustanowienia Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2018–2021

Dokument wszedł w życie na podstawie uchwały Nr 125/2014 Rady Ministrów z dnia 24 czerwca 2014 r. i wytycza strategiczne cele polityki państwa w sferze ochrony zabytków. Celem głównym Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2013-2017 jest wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków. Do realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

- 1) wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,
- 2) wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków,
- 3) tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.

Istotnym rozwiązaniem, porządkującym zagadnienia przedstawione w Krajowym programie i uwzględnionym na każdym etapie prac nad dokumentem, są następujące zagadnienia horyzontalne, tj. tematy wiodące, których problematyka została poruszona w co najmniej dwóch obszarach diagnozy oraz dwóch celach szczegółowych.

Są to:

- a) podniesienie sprawności i skuteczności działań organów ochrony zabytków, w tym jakości merytorycznej decyzji administracyjnych (szkolenia, standaryzacja działań, itp.),
- b) porządkowanie rejestru zabytków oraz stworzenie wiarygodnej metodologicznie diagnozy stanu zachowania zabytków nieruchomych (księgi rejestru A i C),
- c) zwiększenie uspołecznienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; budowanie przez organy ochrony zabytków partnerskich relacji z obywatelami, jak i propagowanie postaw współodpowiedzialności społecznej za zachowanie zabytków (współpraca z mediami, wykorzystywanie mediów elektronicznych, konkursy, itp.),
- d) wdrożenie procesów kształtowania postawy krajobrazowej wśród organów ochrony zabytków,
- e) zwiększenie zaangażowania samorządów, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych (ich stanowienie jest władczą kompetencją rad gmin) jako skutecznej formy ochrony zabytków.

W programie przyjęto, że realizowane działania mają na celu materialną poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów.

Realizacja działań pozwoli na zwiększenie atrakcyjności regionów, a także wykorzystanie przez nie potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014 – 2017 stanowi wykonanie upoważnienia ustawowego zawartego w art. 84 i art. 85 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z art. 90 ust. 2 pkt 1 w/w ustawy obowiązek opracowania programu należy do Generalnego Konserwatora Zabytków.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami stanowi program rozwoju w rozumieniu określonym w art. 15 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz. U. z 2017 r., poz. 1376 z późn. zm.). Wpisuje się również w system dokumentów planistycznych państwa, w Planie uporządkowania strategii rozwoju jako instrument wykonawczy dla Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014 – 2017 uwzględnia również odniesienia do innych strategii zintegrowanych i kluczowych dokumentów planistycznych państwa, tj.: Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, Strategii Sprawne Państwo 2020, Strategii Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko 2020, Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie oraz Unii Europejskiej, tj. Europa 2020 Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu.

Projekt uchwały Rady Ministrów w sprawie ustanowienia Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2018–2021 ma na celu realizację przepisu zawartego w art. 84 w związku z art. 86 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187 oraz z 2018 r. poz. 10). Powyższe przepisy ustawowe nakładają na ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego obowiązek przygotowania, przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków, projektu krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na okres 4 lat. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest uchwalany przez Radę Ministrów, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Obowiązki dotychczasowego programu zakończyło się w dniu 31 grudnia 2017 r.

Zgodnie z art. 85 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w Krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami określa się cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań, a także harmonogram ich realizacji.

Głównym celem projektu Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 2018-2021 jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami, który w okresie

4 lat realizowany będzie we współpracy z państwowymi instytucjami kultury i organami administracji publicznej poprzez trzy cele szczegółowe, podzielone na kierunki działania, tj.:

Cel szczegółowy 1: „Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego”,

podzielony na kierunki działania:

1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym;
2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym;

Cel szczegółowy 2: „Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami”,

podzielony na kierunki działania:

1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami;
2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego;

Cel szczegółowy 3: „Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa”,

podzielony na kierunki działania:

1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości;
2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

4.2. Relacje Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami obowiązującymi na poziomie województwa

STRATEGIA ROZWOJU WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO DO ROKU 2030

Załącznik 1 do uchwały 180/14 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 7 lipca 2014 roku

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 jest dokumentem wskazującym główne kierunki rozwoju Mazowsza, który powstał na podstawie doświadczeń z realizacji poprzednich strategii oraz problemów, które ujawniły się w trakcie poprzedniego i bieżącego programowania. Istotą opracowania jest wskazanie celów rozwojowych, których realizacja zapewni utrzymanie trwałego rozwoju. Z uwagi na zróżnicowanie przestrzenne oraz etnograficzno-kulturowe województwa (liczne zabytki i instytucje kultury oraz wielość obszarów etnograficznych: kurpiowski, łowicki, sannicki, podlaski, kozienicki, iłżecko-starachowicki, opoczyńsko-konecko-przysuski oraz kołbielski) niezbędne są działania zmierzające do zniwelowania dysproporcji i zapewnienia spójności terytorialnej,

konkurencyjności, innowacyjności wraz z wysokim wzrostem gospodarczym i bardzo dobrymi warunkami życia mieszkańców.

Nadrzędnym celem Strategii jest spójność terytorialna, rozumiana jako zmniejszenie dysproporcji rozwoju w województwie mazowieckim oraz wzrost znaczenia Obszaru Metropolitalnego Warszawy w Europie, co przyczyni się do poprawy jakości życia mieszkańców.

Osiągnięcie niniejszego celu wymaga realizacji działań w następujących kierunkach:

- Tworzenie warunków do generowania i absorpcji innowacji;
- Rozwój produkcji: tworzenie warunków przyjaznych dla inwestorów i przedsiębiorców;
- Wspieranie tworzenia i rozwoju przedsiębiorstw produkcyjnych;
- Umiejdzynarodowienia gospodarcze;
- Tworzenie warunków do zwiększenia inwestycji pozarolniczych – głównie w przemyśle rolno-spożywczym.

Oprócz celu priorytetowego przyjęto również trzy cele strategiczne:

- 1) Wzrost konkurencyjności regionu poprzez rozwój działalności gospodarczej oraz transfer i wykorzystanie nowych technologii;
- 2) Poprawa dostępności i spójności terytorialnej regionu oraz kształtowanie ładu przestrzennego;
- 3) Poprawa jakości życia oraz wykorzystanie kapitału ludzkiego i społecznego do tworzenia nowoczesnej gospodarki.

Uzupełnieniem powyższych celów są dwa ramowe cele strategiczne: zapewnienie gospodarce zdywersyfikowanego zaopatrzenia w energię przy zrównoważonym gospodarowaniu zasobami oraz wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego oraz walorów środowiska przyrodniczego dla rozwoju gospodarczego regionu i poprawy jakości życia.

Osiągnięcie drugiego celu ramowego, który ma szczególne znaczenie dla niniejszego opracowania, wymaga działań w kierunku:

- wykorzystania walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału dziedzictwa kulturowego do zwiększenia atrakcyjności turystycznej regionu,
- upowszechnienia kultury i twórczości,
- kreowania miast jako centrów aktywności kulturalnej,
- wspierania rozwoju przemysłu kreatywnego,
- wykorzystania dziedzictwa kulturowego w działalności gospodarczej.

Zgodnie ze Strategią, działania na rzecz dziedzictwa kulturowego regionu powinny służyć ochronie i czerpaniu korzyści z ochrony. Historyczne obiekty oraz zespoły zabytkowe wraz z otoczeniem i historycznymi szlakami wodnymi powinny podlegać konserwacji, renowacji, a wybrane obiekty adaptacji na cele użyteczności publicznej. Istotnym elementem ochrony dziedzictwa powinno być tworzenie parków kulturowych, bądź innych form ochrony krajobrazu kulturowego i wspierania skansenów. Należy również promować dziedzictwo kulturowe regionu w celu zwiększenia wiedzy o regionie oraz podniesienia atrakcyjności turystycznej.

W ramach upowszechniania wiedzy o regionie oraz promowania kultury i twórczości wskazana jest cyfryzacja zasobów dziedzictwa kulturowego, celem ich standaryzacji i zwiększenia dostępności. Podkreślono również istotną rolę zasobów dziedzictwa kulturowego w rozwoju turystyki w regionie z uwagi na bogate zasoby obszaru, tj. zamki, pałace, zabytki militarne i miejsca pamięci narodowej, bogate i różnorodne tradycje kulturowe.

Jako najważniejsze problemy i zagrożenia w dziedzinie kultury i dziedzictwa kulturowego wskazano m.in. niskie poczucie tożsamości regionalnej, zły stan techniczny obiektów zabytkowych, niewystarczający poziom informacji i promocji turystycznej regionu, niski poziom cyfryzacji zabytków i utrudniony dostęp do materiałów i baz danych z tego zakresu, brak skutecznych ram prawnych w zakresie rewitalizacji oraz ochrony i opieki nad zabytkami, brak współpracy władz na różnych poziomach administracji w zakresie ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego oraz słaba promocja kultury w kraju i za granicą.

W planie strategicznym Samorządu Województwa Mazowieckiego opisano zamierzone działania w obszarze kultury w perspektywie sześciu lat. Misja polityki kulturalnej województwa mazowieckiego brzmi następująco: *Kultura włącza każdego.*

Ochronie dziedzictwa materialnego i niematerialnego poświęcone są dwa programy Strategii:

- ❖ Zabytki i muzea – żywe atrakcje, który zakłada promowanie takich form i koncepcji opieki nad dziedzictwem kulturowym – zasobami muzealnymi i zabytkami, które zbudują wokół dziedzictwa żywą atrakcyjność, wkomponowaną w programy turystyczne, promocyjne, edukacyjne, społeczno-animacyjne lub aktywizacyjno-gospodarcze;
- ❖ To także nasze dziedzictwo, który zakłada włączanie w żywy obieg kultury wątków dziedzictwa kulturowego regionu, które są szczególnie narażone na zapomnienie.

PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego jako element regionalnego planowania strategicznego ma na celu równoważenie różnych sfer rozwoju województwa

w przestrzeni a jednocześnie służy konkretyzacji przestrzennej celów sformułowanych w strategii rozwoju województwa mazowieckiego i określa uwarunkowania przestrzenne do formułowanych programów rozwoju.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego w rozdziale "Zintegrowana polityka opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury współczesnej" ustala następujące kwestie dotyczące dziedzictwa kulturowego:

- zarządzanie zasobami dziedzictwa, ochronę i eksponowanie przestrzennych świadectw dziedzictwa, zwłaszcza najbardziej wartościowych zespołów i obiektów służących identyfikacji i promocji przestrzeni kulturowej regionu;
- kształtowanie walorów krajobrazowych województwa oraz ochronę przestrzeni posiadających unikatowe lub specyficzne dla regionu walory krajobrazowe;
- zachowanie różnorodności kulturowej województwa, kształtowanie tożsamości regionalnej i historycznej oraz zapewnienie dostępności do zasobów dziedzictwa zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Celem planu jest też zachowanie ciągłości dziedzictwa kulturowego regionu. Ma to być realizowane między innymi przez:

- ochronę i przywracanie wartości dziedzictwa materialnego o wyrazistej tożsamości, w tym rewitalizację i rewaloryzację zdegradowanych obiektów i obszarów historycznych, a zwłaszcza architektury drewnianej, dworskiej, przemysłowej, obiektów budownictwa obronnego; (...)
- ochronę zabytkowych układów przestrzennych kolejek wąskotorowych; (...)
- ochronę dziedzictwa archeologicznego; (...)
- popularyzację i zwiększanie dostępności do zasobów dziedzictwa, w tym wprowadzanie nowych form zwiedzania zabytków, wykorzystanie nowych technologii (digitalizacja zasobów);
- (...) Rozdział „Powiązania środowiskowe i kulturowe” (podrozdział B "Dziedzictwo kulturowe") stanowi w szczególności, że: *Podstawę procesu budowania tożsamości regionalnej w województwie stanowi różnorodność kulturowa regionu i wzmocnienie tożsamości lokalnych, religijnych, etnicznych. (...) Elementem dziedzictwa kulturowego regionu, mającym duże znaczenie dla kształtowania tożsamości lokalnej i regionalnej, jest dziedzictwo kultury ludowej. Wskazują on też problemy z jakimi borykają się zabytki. Jednym z nich jest na przykład: Stan zachowania obiektów zabytkowych w województwie mazowieckim nie jest zadowalający. Najbardziej zagrożoną grupą są zabytkowe parki, dwory, pałace, czyli zabytki niezwykle ważne w krajobrazie regionu. Szczególnie narażone na zniszczenie są również obiekty drewniane, które są ważnym elementem krajobrazu kulturowego wsi i małych miast.(...)*

4.3. Relacje Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Legionowskiego z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Legionowskiego jest zgodny z celami strategicznymi realizowanymi przez powiat.

- **Strategia Rozwoju Powiatu Legionowskiego na lata 2016-2025**

Dokument wyznacza w wyznaczonych czterech obszarach (Współpraca i rozwój, Infrastruktura dla rozwoju, Rozwój gospodarczy, Budowanie kapitału społecznego), dziewięć celów strategicznych, do realizacji przez całą wspólnotę samorządową powiatu legionowskiego:

1. Dobra współpraca Jednostek Samorządu Terytorialnego, przedsiębiorców, organizacji pozarządowych i mieszkańców jest gwarancją zrównoważonego rozwoju całego obszaru powiatu.
2. Poprawa sprawności administracji i lepsze dostosowanie do potrzeb mieszkańców i przedsiębiorców.
3. Środowisko naturalne powiatu legionowskiego spełnia najwyższe standardy ekologiczne i tworzy dogodne warunki dla mieszkańców i odwiedzających.
4. Infrastruktura turystyczno-rekreacyjna jest rozbudowana i atrakcyjna dla mieszkańców i gości odwiedzających powiat.
5. System transportowy na obszarze powiatu działa efektywnie i zapewnia optymalną komunikację wewnętrzną i zewnętrzną powiatu
6. Mieszkańcy realizują swoje aspiracje zawodowe dzięki funkcjonowaniu innowacyjnych przedsiębiorstw.
7. Powiat zapewnia wysoką jakość kształcenia na każdym etapie życia.
8. Mieszkańcy mają dostęp do szerokiej oferty kulturalnej, rekreacyjnej i sportowej.
9. Powiat zapewnia pełną dostępność do usług zdrowotnych i społecznych oraz gwarantuje wysoki poziom poczucia bezpieczeństwa.

Cel strategiczny związany z infrastrukturą turystyczno-rekreacyjną, zakłada że, powinna ona służyć zarówno mieszkańcom powiatu – jako miejsce odpoczynku i codziennej rekreacji – ale także gościom odwiedzającym powiat, stając się tym samym ważnym czynnikiem rozwoju powiatu, co w konsekwencji powinno służyć obecnym mieszkańcom i osobom prowadzącym tu działalność gospodarczą. Także tutaj kompetencje powiatu są mocno ograniczone, niemniej jednak ambicją władz

powiatu jest integrowanie wszystkich działaczy na rzecz lokalnego rozwoju, zarówno samorządowych, jak i komercyjnych, w celu nadania spójnego i wzajemnie uzgodnionego kierunku rozwoju oferty turystyczno-rekreacyjnej opartej o zasoby zarówno Jeziora Zegrzyńskiego, jak i unikatowych wartości przyrodniczych (dwóch obszarów Natura 2000, dziesięciu rezerwatów przyrody, licznych pomników przyrody, czy zabytkowych założeń parkowych), a także szlaków pieszych, rowerowych czy tematycznych (zielony, czerwony i czarny szlak historii).

Rozwój turystyki i rekreacji oraz przemysłu czasu wolnego w powiecie legionowskim, powinien opierać się o jasno zdefiniowane zasoby i być wdrażany oraz koordynowany w sposób spójny na całym obszarze. Tylko takie podejście pozwoli wykorzystać potencjał miejsca oraz bliskość metropolii dla uczynienia z turystyki i rekreacji liczącego się motoru wzrostu na obszarze powiatu. Okolice Jeziora Zegrzyńskiego to jeden z najbardziej rozpoznawalnych ośrodków turystyki biznesowej związanej z konferencjami, szkoleniami, czy wyjazdami integracyjnymi. Warto te elementy dostrzegać także w kontekście szerszym, np. przygotowania odpowiednich kadr dla tych funkcji, a także współpracy i współdziałania z gestorami bazy i odpowiadania na ich potrzeby w zakresie rozwoju niezbędnej infrastruktury publicznej. Prawidłowe funkcjonowanie produktów turystyczno-rekreacyjnych, przy optymalnym wykorzystaniu zasobów powiatu i jego otoczenia, skutkować będzie wzrostem gospodarczym.

Cel operacyjny w zakresie Budowania Kapitału Społecznego BKS.2.1. wyznacza zapewnienie odpowiednich warunków dla działań kulturalnych i chroniących dziedzictwo kulturowe. Głównymi działaniami w realizacji ma być m.in.:

- zwiększanie poziomu społecznego uczestnictwa w kulturze oraz aktywnych formach spędzania czasu wolnego poprzez promocję i informację o ofercie kulturalnej w powiecie;
- udział w imprezach i obchodach popularyzujących kulturę lokalną;
- współpraca z organizacjami pozarządowymi w obszarze wspólnej organizacji i promocji imprez kulturalnych, w tym związanych z kulturą lokalną (budowanie dobrych praktyk);
- budowa potencjału lokalnych instytucji kultury umożliwiającego poszerzenie oferty kulturalnej;
- promowanie i wspieranie lokalnych animatorów kultury oraz lokalnych artystów i twórców;
- zwiększanie poziomu społecznego uczestnictwa w kulturze oraz aktywnych formach spędzania czasu wolnego poprzez promocję i informację o ofercie kulturalnej w powiecie;
- stworzenie i wdrożenie programu edukacji regionalnej;
- organizacja imprez i obchodów popularyzujących kulturę lokalną.

Dokument ponadto podkreśla, że kluczem do budowania przewagi konkurencyjnej powiatu legionowskiego są walory przyrodnicze, wysoka lesistość, oraz korzystna lokalizacja – zarówno w sensie komunikacyjnym, jak i bliskości stolicy. Niewątpliwym atutem jest relatywnie bogata oferta

rekreacyjna związana z Jeziorem Zegrzyńskim. Nie można także pominąć różnorodnej i cały czas pielęgnowanej kultury oraz ciekawych zabytków. Stąd misję powiatu legionowskiego, realizowaną poprzez wdrażanie szeregu działań zdefiniowanych w dokumencie strategicznym, można ująć w sposób następujący:

„Powiat legionowski atrakcyjnym miejscem życia, otwartym na podejmowanie wyzwań, rozwijającym edukację i przedsiębiorczość, turystykę i aktywność społeczną, troszczącym się o środowisko naturalne, dbającym o zdrowie, bezpieczeństwo i potrzeby wszystkich mieszkańców, wzmacniającym współpracę między samorządową i międzysektorową wewnątrz powiatu, odgrywającym aktywną rolę w Obszarze Metropolitalnym Warszawy.”

5. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW ORAZ ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU LEGIONOWSKIEGO

5.1. Charakterystyka Powiatu Legionowskiego

Powiat Legionowski, istnieje od 1 stycznia 1999 r. Położony jest w centralnej części Niziny Mazowieckiej.

W jego skład wchodzi pięć gmin:

- Legionowo,
- Serock,
- Jabłonna,
- Wieliszew,
- Nieporęt.

Od zachodu graniczy z Powiatem Nowodworskim, od wschodu z Wyszowskim i Wołomińskim, od północy z Pułtuskim, a od południa z Warszawą.

Granicę administracyjną powiatu wyznaczają trzy rzeki: Bug (w części północni-wschodniej), Narew i Wisła (w części zachodniej).

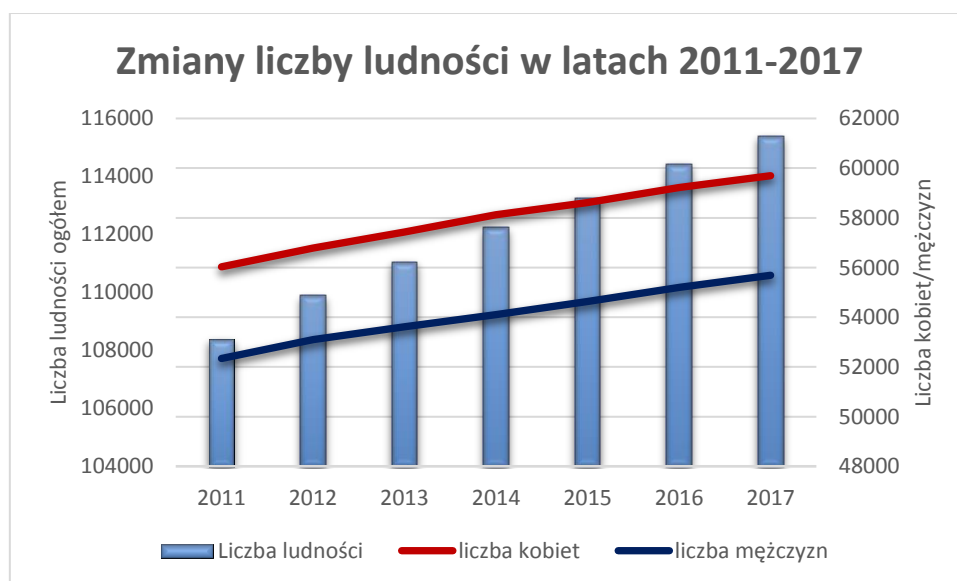

Rysunek 1 Powiat Legionowski w układzie gmin. Kolorem ciemno-niebieskim zaznaczono siedzibę Powiatu - Legionowo.

Źródło: opracowanie Grupa CDE Sp. z o.o.

Na powierzchni 39 076 ha zamieszkuje ponad 115 tys. (stan na dzień 31.XII.2017). Od 2010 roku liczba mieszkańców systematycznie wzrastała. W okresie 2011-2017 liczba kobiet zawsze przewyższała liczbę mężczyzn. Na terenie powiatu legionowskiego kobiety stanowiły w 2017 roku 51,74%, natomiast mężczyźni 48,26% całkowitej liczby ludności. Gęstość zaludnienia znajdowała się na poziomie 295 osób/km².

Wykres 1 Liczba mieszkańców Powiatu Legionowskiego w latach 2011-2017.

Opracowanie Grupa CDE Sp. z o.o. źródło: Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego, www.stat.gov.pl/bd

Atrakcyjne położenie względem większych ośrodków miejskich oraz rozwinięta sieć komunikacyjna sprzyja osiedlaniu się ludności na obszarze miasta

Tabela 1 Podstawowe dane demograficzne kształtowania się stanu ludności w Powiecie Legionowskim w latach 2011-2017.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ludność na 1 km ²	278	282	284	287	290	293	295
ludność ogółem [os.]	108 368	109 889	111 049	112 226	113 242	114 421	115 384
liczba kobiet	56 029	56 786	57 428	58 118	58 612	59 220	59 696
liczba mężczyzn	52 339	53 103	53 621	54 108	54 630	55 201	55 688

Opracowanie Grupa CDE Sp. z o.o. źródło: Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego, www.stat.gov.pl/bd

Głównym atutem Powiatu jest znajdujące się na jego terenie jedno z największych w aglomeracji warszawskiej - Jezioro Zegrzyńskie. Jezioro to jest przede wszystkim miejscem wypoczynku. Po powstaniu jeziora w 1963 r. w jego bezpośrednim otoczeniu zbudowanych zostało wiele ośrodków wypoczynkowych i domków letniskowych. Powierzchnia jeziora to ok 3 030 ha, długość dochodzi do 41 km (na Narwi), a szerokość do ok. 3,5 km.

Tabela 2 Powierzchnia gmin wchodząca w skład Powiatu Legionowskiego. Stan na 31.12.2017 r.

Jednostka terytorialna	Powierzchnia	Ludność ogółem	Sołectwa
	ha	os.	szt.
Jabłonna	6 480	18 916	10
Legionowo	1 354	54 041	-
Nieporęt	11 029	14 485	28
Serock	9604	14 369	15
Wieliszew	10 609	13 573	14
Powiat Legionowski	39 076	115 384	67

Opracowanie Grupa CDE Sp. z o.o. źródło: Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego, www.stat.gov.pl/bd

Powierzchnia poszczególnych gmin jest zróżnicowana. Największą gminą jest gmina Serock (11 029 ha), natomiast najmniejszą gminą Legionowo (1 354 ha). Pod względem liczby sołectw należących do Powiatu Legionowskiego, najwięcej znajduje się w Gminie Nieporęt (28), natomiast w Legionowie, jako gminie miejskiej, nie występuje ten rodzaj jednostek pomocniczych właściwy dla gmin.

Najliczniej zamieszkała jest Legionowo (54 041 os.), natomiast najmniej liczna pod względem liczby mieszkańców jest gmina Wieliszew (13 573 os.).

5.2. Charakterystyka przyrodnicza

Według danych GUS lesistość na terenie Powiatu Legionowskiego w 2017 roku wynosiła 30,4%, a ogólna powierzchnia gruntów leśnych to 12 143,36 ha, z czego 11 871,11 ha wynosiła powierzchnia lasów.

Na podstawie danych Centralnego Rejestru Form Ochrony Przyrody¹ w granicach powiatu występują następujące formy ochrony przyrody:

- Rezerwat Przyrody - Wąwóz Szaniawskiego
- Rezerwat Przyrody – Zegrze
- Rezerwat Przyrody – Łęgi Czarnej Strugi
- Rezerwat Przyrody – Jabłonna
- Rezerwat Przyrody – Bukowiec Jabłonowski
- Rezerwat Przyrody – Wieliszewskie Łęgi
- Rezerwat Przyrody - Puszcza Słupecka
- Rezerwat Przyrody – Jadwisin
- Rezerwat Przyrody - Ławice Kiełpińskie
- Rezerwat Przyrody – Kępy Kazuńskie
- Nasielsko-Karniewski Obszar Chronionego Krajobrazu
- Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy- Dębe
- Warszawski Obszar Chronionego Krajobrazu
- Obszar Natura 2000 – Łęgi Czarnej Strugi
- Obszar Natura 2000 - Forty Modlińskie²
- Obszar Natura 2000 - Świetliste dąbrowy i grądy w Jabłonnej
- Obszar Natura 2000 - Kampinoska Dolina Wisły
- Obszar Natura 2000 - Puszcza Biała
- Obszar Natura 2000 - Dolina Środkowej Wisły
- Pomniki Przyrody – w liczbie 90

¹ Prowadzenie Centralnego Rejestru Form Ochrony Przyrody wynika z art. 113 ust.1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, zgodnie z którym pozostaje on w kompetencjach Generalnego Dyrektora Ochrony Środowiska. Rejestr, stanowiący bazę form ochrony przyrody, w chwili obecnej jest w trakcie aktualizowania w oparciu o dane pochodzące z rejestrów prowadzonych przez regionalnych dyrektorów ochrony środowiska oraz inne organy odpowiedzialne za ochronę przyrody.

² Forty rozmieszczone są wokół Twierdzy Modlin, jednej z największych w Europie budowli tego typu. Niezagospodarowane i nieużytkowane przez ludzi, niszczące obiekty fortyfikacyjne stały się odpowiednią, dla wielu gatunków nietoperzy, kryjówką podczas okresu zimowania, rojenia i rozrodu. Panujące tam warunki mikroklimatyczne, wysoka wilgotność i stała temperatura stworzyły tym zwierzętom optymalne warunki bytowania. Wszystkie obiekty fortyfikacyjne, które obejmuje obszar Natura 2000, są zabytkami budownictwa obronnego i znajdują się pod ochroną konserwatorską (na podstawie Programu Ochrony Środowiska Dla Powiatu Legionowskiego na lata 2018-2022 Z Perspektywą do 2026 roku).

Na obszarze powiatu wyróżnić można tereny zieleni urządzonej oraz obiekty zabytkowe³, do których zalicza się m. in.:

- zabytkowy park Pałacu w Jabłonie;
- zespół willowo-parkowy "Kozłówka" przy ul. Smereka w Legionowie;
- Park im. Jana Pawła II w Legionowie;
- ruiny dworku Szaniawskiego w Serocku - w uroczym położonym miejscu, tuż nad Jeziorem Zegrzyńskim, w kompleksie leśnym znajdują się ruiny dworku i zabudowań gospodarczych rodziny Szaniawskich; dworek otoczony jest starodrzewem parkowym;
- pałac Radziwiłłów w Jadwisinie - wzniesiony na wysokim brzegu Narwi; pałac jest otoczony parkiem i kompleksem leśnym o wysokich walorach przyrodniczych;
- dawny pałac Radziwiłłów w Zegrzu - wokoło zachował się liczny kompleks starodrzewu;
- pozostałości parku z XVIII w. wsi Góra w gminie Wieliszew;
- ruiny pałacu w stylu klasycystycznym z XVIII w. wsi Góra
- rezydencja otoczona była kilkuhektarowym parkiem, do pałacu prowadziła wysadzana lipami aleja i reprezentacyjny podjazd w kształcie podkowy (gmina Wieliszew);
- "Grupa forteczna Janówek" - usytuowany w pobliżu wsi Janówek, porośnięty lasem zespół trzech rozległych fortów, który wchodził w skład umocnień Twierdzy Modlin (gmina Wieliszew).

6. ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU LEGIONOWSKIEGO

6.1. Zarys historii i krajobraz kulturowy Powiatu Legionowskiego

Najstarsze ślady pobytu ludzkości na terenach dzisiejszego powiatu legionowskiego należy wiązać z archeologiczną kulturą świderską, tzn. z okresem schyłkowego paleolitu. Ślady pobytu tych koczowniczych myśliwych, polujących głównie na stada reniferów, można odnaleźć na otaczających Legionowo wydmach. W okolicach Łajsk, Wieliszewa i Komornicy, również na suchych, wydmowych terenach znajduje się duże nagromadzenie stanowisk archeologicznych z epoki mezolitu (kultura komornicka) i neolitu. Osadnictwo epoki brązu i wczesnej epoki żelaza reprezentuje kultura łużycka. Ma ona charakter typowo rolniczy i zajmuje tereny niższe, bliżej cieków wodnych. Stanowiska tej kultury można znaleźć w bezpośrednim sąsiedztwie Legionowa, jak i na terenie całego powiatu legionowskiego.

³ Za: Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Legionowskiego na lata 2018-2022 z perspektywą do 2026 roku.

Na Mazowszu osadnictwo najczęściej rozwijało się wzdłuż rzek i dlatego nad nimi powstawały pierwsze osady. Jedną z najdawniejszych jest Serock, który jednocześnie jest najstarszym miastem w powiecie legionowskim. Ta malowniczo położona miejscowość otrzymała prawa miejskie z rąk księcia mazowieckiego Janusza I już w 1417 r. Jako osada, Serock znany był dużo wcześniej. Istnienie grodziska potwierdzają już XI-wieczne źródła. Właśnie w Serocku znajduje się jeden z najcenniejszych zabytków powiatu i Mazowsza – późnogotycki kościół farny, datowany na 1526 r. Na zewnętrznych murach świątyni, usytuowanej na wysokiej skarpie, można do dziś odczytać napisy wyryte nawet w XVII w. Stanowią one dużą atrakcję turystyczną powiatu.

Niewiele młodszy jest Nieporęt. Niewątpliwie na jego rozwój ogromny wpływ miało wybudowanie dworu myśliwskiego przez Zygmunta III Wazę. Dwór był ulubionym miejscem odpoczynku Wazów. Po śmierci Zygmunta gościli tu jego synowie Władysław IV i Jan Kazimierz. Temu ostatniemu miejscowości zawdzięcza kościół, który powstał jako wotum dziękczynne po zwycięskim zakończeniu wojny ze Szwedami. Ciekawostką jest umieszczony na nim portal z czarnego marmuru przedstawiający herb Wazów.

Inną, interesującą świątynią, położoną na terenie powiatu jest kościół w Chotomowie. Parafia została tu erygowana już w średniowieczu. Najstarsze kroniki, w których jest wymieniana pochodzą z 1387 r. Do XIX stulecia istniała tu drewniana świątynia. Obecny chotomowski kościół zaprojektował Franciszek Maria Lanci w stylu neogotyku angielskiego. Świątynię, wraz z dzwonnica, wzniesiono pod koniec XIX stulecia. Obok kościoła uwagę zwraca krzyż pochodzący z 1826 r. Jest on pozostałością dawnego przykościelnego cmentarza.

Najbardziej znanym zespołem parkowo pałacowym powiatu legionowskiego jest Jabłonna. Już w 1774 r. biskup Michał Poniatowski – brat ówczesnego króla Polski i późniejszy prymas, rozpoczął tu budowę pałacu. Jego projekt sporządził Dominik Merlini, jeden z najśłynniejszych architektów Rzeczypospolitej. Po ukończeniu prac, około 1779 r. Jabłonna rozblęła całym swoim blaskiem modnej rezydencji. Jej uroku dodawał wspaniały park i budowle zaprojektowane przez Szymona Bogumiła Zuga - zwłaszcza romantyczna grotta. Po objęciu rezydencji przez ks. Józefa Poniatowskiego, Jabłonna stała się na początku XIX stulecia miejscem zabaw "zielonych fraków", czyli ówczesnych przyjaciół księcia Pepi.

Kolejnym właścicielem klucza Jabłonna została Anna z Tyszkiewiczów Dunin-Wąsowiczowa. To jej Jabłonna zawdzięczała wszystko to, co w najlepszym guście. Gruntowna przebudowa założenia parkowego oraz samego pałacu spowodowała, że rezydencja stała się głównym miejscem kultu narodowego księcia Józefa Poniatowskiego. Ważną rolę w przebudowie odegrał wzięty architekt Henryk Marconi, który zaprojektował pergolę oraz "ustronie bohatera".

W tym okresie ziemie położone w rozwidleniu Wisły i Narwi zaczęły mieć ważne znaczenie militarne. Już na początku XIX w., kiedy na ziemie polskie wkroczył Napoleon oraz po powołaniu Księstwa Warszawskiego, powstał tu trójkąt obronny w oparciu o umocnienia wznoszone w Modlinie, Serocku i na warszawskiej Pradze. Napoleon bywał w wymienionych miejscowościach, gościł także w pałacu w Jabłonie. Twierdze stanowiły podstawę operacyjną do działań przeciw Rosji. Z tego okresu w Serocku zachowały się ziemne fragmenty bastionów twierdzy napoleońskiej z lat 1807 – 1811.

Również koniec XIX stulecia upłynął pod znakiem budownictwa militarnego. Tereny dzisiejszego powiatu znalazły się w centrum Warszawskiego Rejonu Ufortyfikowanego, który wybudowali Rosjanie dla obrony inżynieryjnej zachodnich krańców carskiego imperium. Dostrzegli oni walory obronne tych terenów i nawiązali do koncepcji Napoleona. Tym razem przeciwnikiem były Niemcy. Warszawski Rejon Umocniony wyznaczyły trzy twierdze: w Warszawie, Modlinie (wówczas Nowogiejewsk) oraz w Zegrzu. Wzniesiono wówczas forty w Dębem, Beniaminowie oraz grupę forteczną w Janówku. W 1892 r. w Legionowie powstał duży kompleks koszarowy zwany "Obozem Hurki". Koszary z charakterystycznej czerwonej cegły zbudowano także w Beniaminowie (dziś Białostrzegi) oraz w Zegrzu Północnym i Południowym. Budowle militarne przesądziły o specyfice terenów położonych na północ od Warszawy. Carskie twierdze i forty, służące niegdyś zaborcy, dziś stały się atrakcją turystyczną powiatu legionowskiego.

Po odzyskaniu niepodległości, garnizony carskie zaczęły służyć Wojsku Polskiemu. W sierpniu 1920 r. z legionowskich koszar wyruszyły pod Radzymin pułki 10. Dywizji Piechoty, dowodzonej przez gen. L. Żeligowskiego. Przesądziły one o zwycięstwie w Bitwie Warszawskiej. W 1929 r. w Zegrzu założono słynne Centrum Wyszkozenia Łączności, z popularną podchorążówką. Wraz z okolicznymi garnizonami był to główny ośrodek szkolący polskich łącznościowców. W koszarach po drugiej stronie Narwi zaczął stacjonować 1. Batalion Telegraficzny, a w Białostrzegach 2. Batalion Radiotelegraficzny. Natomiast Legionowo zastąpiło z produkcji znakomitych balonów i spadochronów oraz z ośrodka szkolącego saperów kolejowych i załogi pociągów pancernych. Miejscowość, podobnie jak w carskich czasach, była dużym garnizonem wojskowym. Rozpoczęcie parcelacji dóbr przez hrabiego Maurycego Potockiego w 1925 r. dało początek osadzie parcelacyjnej, z której z czasem wyłoniła się cywilna część miejscowości. W 1930 r. Minister Spraw Wewnętrznych powołał gminę Legionowo, która w 1952 r. otrzymała prawa miejskie. 1 stycznia 1999 r., w wyniku reformy administracyjnej kraju, powstał Powiat Legionowski.

6.2. Zasoby dziedzictwa kulturowego gmin

6.2.1 Gmina Jabłonna

Początki nowożytnego osadnictwa na terenie gminy Jabłonna sięgają początków XIV wieku. Pierwotnie miejscowość nosiła nazwę Jabłonowo, pochodzącą zapewne od licznych w tych czasach sadów jabłoniowych. Lokację wsi Jabłonna i Chotomów (wówczas Chotomowo) przeprowadził w roku 1418 biskup płocki Jakub z Korzkwi herbu Syrokomla. Obie wsie otrzymały prawo niemieckie (magdeburskie). Wkrótce Jabłonna, z uwagi na swe walory („miejscowość zdrowa i cicha”), stała się rezydencją biskupów płockich i centrum administracyjnym (kluczem) znacznych dóbr. Chotomów pełnił równie ważną funkcję, był centrum duchowym okolicy, jako siedziba jednej z nielicznych na tym obszarze parafii.

Jabłonna była własnością biskupów płockich, którzy ulokowali tam letnią rezydencję. W 1509 roku z polecenia biskupa Erazma Ciołka rozpoczęto budowę murowanych piwnic pod budynkiem. W roku 1646 biskup płocki Karol Ferdynand Waza (brat Władysława IV) wznosił tam prywatną kaplicę. Niestety, nic nie wiadomo na temat wyglądu tej kaplicy. Jabłonna pełniła wówczas ważną rolę, stąd bowiem Karol Ferdynand prowadził kampanię o koronę polską, zrzekł się jej jednak na rzecz brata Jana Kazimierza. W roku 1773 Jabłonna przeszła w ręce Poniatowskich. Biskup płocki (późniejszy prymas) Michał Jerzy Poniatowski (brat króla Stanisława Augusta) odkupił ją od kapituły płockiej z zamiarem przekształcenia w okazałą rezydencję pałacowo-parkową. Budowę pałacu i oficyn rozpoczęto w 1774 roku. W 1794 roku Jabłonna przeszła w posiadanie ks. Józefa Poniatowskiego, bratanka prymasa. Uczynił z niej swoją letnią rezydencję. Po śmierci księcia w 1813 roku posiadłość otrzymała w dożywotnie użytkowanie jego siostra Teresa Tyszkiewicz, która w 1822 przekazała ją, zgodnie z testamentem księcia, Annie z Tyszkiewiczów Potockiej (potem Dunin-Wąsowiczowej). W 1867 roku majątek przeszedł w ręce jej syna Maurycego, a ten przekazał go synowi Augustowi, zwanemu „hrabią Guciem”. Po śmierci Augusta w 1905 roku dobra przejął jego jedyny syn Maurycy. W rękach Potockich obiekt pozostał do roku 1945. W roku 1944 pałac został spalony przez wojska niemieckie. Od 1953 należy do Polskiej Akademii Nauk, która przeprowadziła odbudowę obiektu wg projektu Mieczysława

Kuźmy, a rekonstrukcję parku wg założeń Gerarda Ciołka. Pałacowi przywrócono stan z końca XVIII wieku, zachowując elementy z I połowy XIX wieku.

Herb Gminy Jabłonna to trójdzielna tarcza, na której w górnym złotym polu znajdują się ukorzeniona jabłoń z czerwonymi jabłkami. Dolna część herbu podzielona jest na dwie części, a na niej na zielonym tle znajdują się półtrzecia złotego krzyża i pastorał. Pastorał to symbol władzy kościelnej, nawiązujący do historii gminy. Tereny wchodzące w skład gminy Jabłonna mają swoje korzenie nierozdzielnie związane z biskupami płockimi, którym podlegały aż do roku 1774, kiedy to zostały przejęte na własność przez biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego, późniejszego prymasa Polski. Dwie miejscowości wchodzące w skład gminy – Jabłonna i Chotomów zostały lokowane w 1418 właśnie przez biskupa płockiego Jakuba z Korzkwi.

6.2.2 Gmina Legionowo

Cmentarzysko przeworskie. Od 2008 r. przez 8 lat w Centrum Szkolenia Policji w Legionowie były prowadzone prace archeologiczne na obszarze starego cmentarzyska sprzed około 2000 lat, związanego z zamieszkującą te tereny ludnością kultury przeworskiej. Ludność ta zamieszkiwała tereny obecnego powiatu legionowskiego przez około 400 lat, od przełomu III i II w. p.n.e. do połowy II w. n.e., pozostawiając po sobie ślady w postaci cmentarzyska z licznymi bogato wyposażonymi grobami. Pracami grupy archeologów kierował Wawrzyniec Orliński z Muzeum Historycznego w Legionowie, w którym eksponowane są po zabiegach konserwatorskich, znalezione zabytki kultury. Na cmentarzysku przeworskim, odkrytym w CSP, znaleziono 5 grobów z bronią z młodszego okresu przedrzymskiego, 2 groty z elementami zdobniczymi, liczne zapinki o konstrukcji środkowo i późnolateńskiej, unikatowe okucie rogu do picia w kształcie głowy byka oraz naczynia ceramiczne należące do naczyń miniaturowych lub nietypowych.

Nowożytna historia Legionowa rozpoczyna się w 1877 roku, kiedy to w dobrach rodu Potockich, oddano do użytku stację kolejową klasy IV - Jabłonna (w 1934 roku nazwano ją Legionowem). Przygotowania do wybudowania linii kolejowej i utworzenia stacji, Towarzystwo Drogi Żelaznej Nadwiślańskiej rozpoczęło już na początku lat 70-tych XIX wieku. Przeznaczeniem linii było połączenie rosyjskich twierdz: Modlina, Warszawy i Dębina oraz transport podolskiego zboża do portów nadbałtyckich. Drewniana stacja Jabłonna była jedną z dwudziestu czterech stacji na całej linii nadwiślańskiej od Kowla do Mławy. Ostatnim jej reliktem w Legionowie jest drewniana budka dróżnicza z 1877 roku, stojąca przy tzw. starym trakcie na Kozłowie.

Przy stacji kolejowej, która stała się podstawowym czynnikiem miastotwórczym, już od początku lat 80. XIX wieku zaczęło kształtować się letnisko Gucin. Powstało w obrębie obecnych ulic Piłsudskiego - Kościuszki - Warszawskiej. Nazwa letniska wywodzi się od imienia Augusta hr. Potockiego, nazywanego

Guciem. Hrabia, żyjący w latach 1847 – 1905, rozparcelował część dóbr położonych przy stacji z przeznaczeniem na działki. W 1885 roku na terenie letniska liczącego 49 morgów 28 prętów, wzniesiono pięć drewnianych willi.

Z Rejestru Pomiarowego Dóbr Jabłonna wynika, że poza Parkiem Gucin, na terenie przyszłego Legionowa istniały także Folwark Kozłówka (8 mórg 55 prętów), osada gajowego Bukowiec, folwark i ogród warzywny Ludwisin. Tereny późniejszej III Parceli w 1885 roku nosiły miano Gór Suwałnych, a to ze względu na liczne przesuwające się wydmy.

Poza koleją i letniskiem, istotnym czynnikiem miastotwórczym okazał się garnizon rosyjski, którego początki sięgają 1892 roku. Wówczas władze carskie wykupiły od Augusta hr. Potockiego tereny leżące na północ od stacji kolejowej. W tym samym roku przystąpiono do budowy kilkudziesięciu drewnianych koszarowców. Intensywne tempo prac pozwoliło już jesienią 1892 roku sformować w Jabłonie dwa rezerwowe pułki piechoty: 192 Drohiczyński i 193. Wawerski. Drugi, zasadniczy etap rozbudowy legionowskiego garnizonu przypada na 1897 rok. W pobliżu folwarku Kozłówka wzniesiono wówczas murowany kompleks koszarowy dla 4. Batalionu Kolejowego. 25 marca 1899 roku koszarom, położonym przy stacji Jabłonna, car Mikołaj II nadał nazwę Obóz Feldmarszałka Hurki. Na początku XX wieku garnizon liczył około 4 tysiące stałej załogi. Zamieszkiwała ona około 120 budynków, które tworzyły zwartą zabudowę typu miejskiego. Czwartym czynnikiem miastotwórczym była Huta Szkła Jabłonna. Zakład powstał w 1897 roku. Produkowano w nim głównie butelki do piwa. Na początku XX wieku huta zatrudniała około 60 osób.

Wydarzenia z lat 1877-1918 zdeterminowały rozwój przestrzenny przyszłego Legionowa. Cechą wspólną letniska, koszar i huty szkła było położenie w bezpośrednim sąsiedztwie stacji kolejowej. Tu też należy doszukiwać się załączków terytorialnych przyszłego Legionowa.

Lata 1918 -1939 to okres dynamicznego rozwoju cywilnej części Legionowa. Proces parcelacji dóbr Maurycego hr. Potockiego (syna Augusta), rozpoczęty w 1925 roku, przekształcił dotychczasowe tereny leśne w ogromny plac budowy. Osada parcelacyjna "Jabłonna Legionowa" w latach 20-tych i 30-tych objęła około 3 tysiące działek. W latach 1925-1931 wybudowano około 1300 budynków drewnianych. Liczba ludności wzrosła w tym okresie z 658 do 8856 osób.

Wobec tak ogromnego wzrostu liczby ludności i budynków mieszkalnych, stało się oczywiste, że osada powinna usamodzielnić się administracyjnie. Stało się to 17 marca 1930 roku, kiedy Minister Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministrem Skarbu nadał osiedlu Legionowo status samodzielnej gminy wiejskiej z miejskim systemem finansowania. W skład gminy Legionowo weszły koszary z poligonem (obecne osiedle Piaski i jednostka wojskowa), osada parcelacyjna Jabłonna Legionowo, Wieś Cegielnia oraz folwark Ludwisin. Utworzenie samodzielnej gminy pozwoliło mieszkańcom

Legionowa uregulować życie społeczne osiedla. W grudniu 1933 roku arcybiskup Aleksander Kakowski erygował parafię pod wezwaniem św. Jana Kantego. Rok później, z inicjatywy proboszcza parafii ks. Anatola Sałagi, zlokalizowano cmentarz. W latach 30. XX wieku w Legionowie funkcjonowały poczta, cztery szkoły powszechne, szkoła handlowa, Państwowy Instytut Meteorologii, Towarzystwo Miłośników Osiedla i Związek Legionistów. Nieco inaczej toczyło się życie garnizonu. W 1919 roku w koszarach odtwarzano kadry niepodległego Wojska Polskiego przede wszystkim 1. i 2. Pułku Piechoty im. Legionów Polskich. Na cześć czynu legionowego, na początku 1919 r. generał Bolesław Roja nadał koszarom w Jabłonie nazwę Legionowo, nawiązując do osady polowej Legionów Polskich założonej w 1916 r. na Polesiu Wołyńskim. Dzięki temu gen. Roja uchodzi za "ojca chrzestnego" nazwy naszego miasta. W czasie Bitwy Warszawskiej w sierpniu 1920 roku z legionowskich koszar wyszła pod Radzymin 10. Dywizja Piechoty, która przeważała szalę zwycięstwa na stronę polską.

Po zakończeniu działań wojennych, w garnizonie zakwaterowano trzy jednostki: 1. Dywizjon Pociągów Pancernych, 2. Batalion Mostów Kolejowych oraz 2. Batalion Balonowy. Szczególnie znany był ostatni oddział. Jego piloci, mieszkańcy Legionowa Franciszek Hynek, Zbigniew Burzyński i Władysław Pomaski, kilkakrotnie wygrali prestiżowe zawody balonowe o puchar im. Gordona Bennetta. Sukcesy były możliwe dzięki balonom produkowanym w legionowskiej Wytwórni Balonów i Spadochronów. W 1935 roku zakład odwiedził światowej sławy pilot i naukowiec, profesor August Piccard. Zapoznał się tu z osiągnięciami polskich pilotów w lotach na wysokość. W 1938 roku mjr Stanisław Mazurek i inż. Józef Paczosa zaprojektowali największy balon świata "Gwiazdę Polski". Jego start na wysokość 30 km zaplanowali w Dolinie Chochołowskiej. Niestety, pożar balonu uniemożliwił pokonanie międzynarodowego rekordu wysokości, który ówczesnie wynosił 30 km. Swoisty koloryt nadawali osadzie oficerowie pancerniacy. W garnizonie stacjonowało 5 pociągów pancernych. We wrześniu 1939 roku wzięły one ofiarny udział w wojnie obronnej. W okresie międzywojennym, o charakterze Legionowa decydowały przede wszystkim dwa czynniki: niewielka odległość od Warszawy, dogodna komunikacja i bliskie położenie miasta w sąsiedztwie rozległych lasów, co spowodowało rozwój budownictwa lotniskowego, lokalizacja garnizonu wojskowego, na rzecz którego pracowały Centralne Zakłady Balonowe i Obserwatorium Aerologiczne PIM.

We wrześniu 1939 roku Legionowo było położone w cieniu walk o twierdzę Modlin. 14 września do osady wkroczyły pierwsze jednostki hitlerowskie. Okres okupacji w pamięci mieszkańców zapisał się przede wszystkim wspaniałą postawą nauczycieli tajnego nauczania, ofiarnymi walkami żołnierzy Armii Krajowej Rejonu I Marianowo-Brzozów VII Obwodu Obroza AK podczas powstania na terenie Legionowa (1-4 sierpnia 1944 roku) oraz likwidacją miejscowego getta. 28 października 1944 roku do Legionowa wkroczyły pierwsze oddziały radzieckiej 47. Armii.

Według danych z lipca 1946 roku osada liczyła 9860 mieszkańców. Na jej terenie funkcjonowało 160 sklepów, 38 warsztatów i 14 małych zakładów rzemieślniczych. Lata 1949 - 1952 stały się drogą do uzyskania przez Legionowo praw miejskich. Rozporządzeniem Prezesa Rady Ministrów Józefa Cyrankiewicza z 3 maja 1952 roku osadzie został nadany ustrój miejski. W granice miasta zostały włączone także dwie gromady, Bukowiec oraz Łajski - Grudzie.

W 1974 roku opracowano plan zagospodarowania przestrzennego Legionowa, uwzględniający budowę fabryki domów w Łajskach i budowę "Osiedla Jagiellońska" dla 15 tysięcy mieszkańców. Obecnie, w zasobach Legionowskiej Spółdzielni Lokatorsko - Własnościowej mieszka około 25 tys. mieszkańców. Wraz z budową kolejnych osiedli mieszkaniowych, liczba ludności niemal się podwoiła z 21,8 tys. w 1975 roku do 40 tys. w 1980 roku.

Po II wojnie światowej reaktywowano Warsztaty Remontowe Spadochronów, które z czasem przekształciły się w Zakłady Sprzętu Technicznego i Turystycznego "Aviotex" specjalizujące się w produkcji namiotów i spadochronów. W 1983 roku na balonie Polonez, wyprodukowanym w legionowskiej wytwórni, polska załoga zwyciężyła w zawodach o Puchar im. Gordona Bennetta. Z innych zakładów przemysłowych należy wymienić: Mazowieckie Zakłady Wapienno-Piaskowe działające od 1959 roku, Przedsiębiorstwo Przetwórstwa Blach "Bistyp" oraz Fabrykę Domów.

Od chwili zakończenia II wojny światowej Legionowo stało się ważnym garnizonem wojskowym i milicyjnym. Od 1945 roku kwaterowało tu dowództwo 1. Warszawskiej Dywizji Zmechanizowanej. Ponadto funkcjonowała tu Wyższa Szkoła Oficerska Ministerstwa Spraw Wewnętrznych im. Feliksa Dzierżyńskiego, która po przekształceniach ustrojowych w 1990 roku stała się Centrum Szkolenia Policji.

W 1980 roku w Legionowie powstał lokalny Komitet "Solidarności" działający w ramach Regionu Mazowsze. W okresie stanu wojennego legionowska "Solidarność" w tajnej drukarni przygotowywała ulotki i malowała napisy na murach. W Legionowie retransmitowano także audycje radia Solidarność zakłócając Dziennik Telewizyjny. Schronieniem dla legionowskich opozycjonistów stał się kościół "na górce", gdzie ks. prałat Józef Schabowski organizował comiesięczne msze św. w intencji ojczyzny.

Z dniem 16 grudnia 1987 roku Legionowo zostało wpisane do urzędowego rejestru miast prezydenckich, gdyż przekroczyło liczbę 50 tysięcy mieszkańców.

Po zmianach ustrojowych w 1989 roku Legionowo stało się w pełni samorządną gminą. Jednym z elementów budowania tożsamości lokalnej były inicjatywy związane z upowszechnieniem historii Legionowa i budowaniem wokół niego tożsamości lokalnej. Do ważniejszych inicjatyw w tym względzie zaliczyć można:

- Odślonięcie 3 maja 1992 roku przy ul. Słonecznej 7, tablicy upamiętniającej płk. Romana Kłoczkowskiego – dowódcy I Rejonu Marianowo-Brzozów VII Obwodu AK.
- Nadanie 8 maja 1994 roku Szkole Podstawowej Nr 7 imienia VII Obwodu „Obroża” AK.
- Odślonięcie w 1994 roku na Rondzie Armii Krajowej Pomnika Polski Walczącej 1939-1944, 1994-1989.
- Odślonięcie 22 kwietnia 1995 roku tablicy upamiętniającej Jerzego Siwińskiego, dyrektora tajnego gimnazjum i liceum, oficera AK zamordowanego przez hitlerowców, patrona Zespołu Szkół Zawodowych przy ul. Targowej 73.
- Wręczenie 16 września 1995 roku sztandaru żołnierzom AK i Rejonu VII Obwodu „Obroża”.
- Wręczenie 14 października 1995 roku sztandaru 1. Legionowskiemu Batalionowi Dowodzenia, ufundowanego przez społeczeństwo miasta Legionowa.
- Rewindykacja i poświęcenie 24 marca 1996 roku dzwonu „Józef” z 1935 roku, pochodzącego z legionowskiej kaplicy garnizonowej.
- Przekazanie 24 września 1998 roku mieszkańcom Legionowa Parku im. Jana Pawła II wraz z obeliskiem upamiętniającym dwudziestolecie pontyfikatu Papieża – Polaka.
- Otrzymanie w 1997 roku w uznaniu postawy społeczności Legionowa w okresie II Wojny Światowej, pamiątkowego medalu „IV Wieki Stołeczności Warszawy” przez miasto.
- Z okazji wizyty Ojca Świętego Jana Pawła II w katedrze Warszawsko – Praskiej 13 czerwca 1999 roku, Miasto Legionowo ufundowało witraż przedstawiający historię miasta.
- Odślonięcie 17 września 2000 roku tablicy pamiątkowej por. AK Wandy Tomczyńskiej, Honorowego Obywatela Miasta Legionowa.
- Odślonięcie w obecności byłego Prezydenta RP na Uchodźstwie Ryszarda Kaczorowskiego, w dniu 19 października 2000 roku, symbolicznej kwatery żołnierzy AK zmarłych w obozie nr 270 NKWD w Borowiczach.
- Powołanie 11 listopada 2001 roku Zbiorów Historycznych Miasta Legionowa przy ul. Mickiewicza 23.
- Przekształcenie 1 sierpnia 2006 roku Zbiorów Historycznych Miasta Legionowo w Muzeum Historyczne w Legionowie.
- Odślonięcie 4 września 2006 roku tablicy pamięci generała Bolesława Roi, ojca chrzestnego nazwy Legionowo.
- Odślonięcie 21 października 2007 roku tablicy pamięci księdza prałata płk Jana Mrugacza.
- Nadanie 30 maja 2008 ulicy imienia płk Franciszka Hynka.
- W roku 1995 po raz pierwszy w historii miasta nadano tytuł Honorowego Obywatela Miasta Legionowo Wandzie Tomczyńskiej i Edwardowi Dietrichowi. W kolejnych latach tytuł otrzymali

Ludwik Schmidt, ks. Jan Mrugacz, Andrzej Paszkowski, Lucjan Spletstesper, Bronisława Mazur, Teofila Bojkowska, Zygmunt Pryszmont, Artur Żmijewski, Ryszard Kaczorowski, Alina i Czesław Centkiewiczowie.

- W roku 2008 ustanowiono tytuł „Zasłużony dla Legionowa”. Tytuł ten otrzymali: Feliks Litwiniak, Zygmunt Pryszmont, Eugeniusz Sałamaj, Tadeusz Szulc, ks. Zygmunt Podstawka, ks. Lucjan Szczęśniak, Cezariusz Kalinowski, Włodzimierz Zieliński, Barbara i Michał Jankowscy (Zespół SZACHRAJ), Marek Niewiadomski, Jacek Szczepański, Wojciech Leszek Czerniak, Sławomir Supia, Jerzy Lachowicz, Beata Narel, Jacenty Bąkiewicz, Brygida Wagner-Konstantynowicz, Wojciech Lalek, Edmund Mazur, Marek Bąk, Wojciech Jeute, Wojciech Augustynowicz, Barbara Maria Potyra, Waclaw Józwiak, Erazm Domański.
- W 2008 r. uroczyste wręczenie sztandaru 1. Legionowskiemu Batalionowi Zaopatrzenia im. płk Juliana Sielewicza, odsłonięcie zrekonstruowanego pomnika żołnierzy 2. Pułku Saperów Kolejowych.
- Odsłonięcie 1 sierpnia 2009 roku tablicy pamiątkowej zasłużonej dla Legionowa rodziny Rykaczewskich.

Herb Legionowa został uchwalony przez Radę Miasta na sesji, w dniu 22 listopada 2000 roku. Projekt herbu Legionowa przygotował zespół specjalistów z Centrum Heraldyki Polskiej. Stylizowany orzeł w koronie odnosi się do wojskowych tradycji legionowych oraz do godła państwowego z 1919 roku. W tym właśnie roku, na wniosek gen. Bolesława Roi, nasze miasto otrzymało nazwę Legionowo. W miejscowych koszarach odtworzono wówczas 1 i 2 pułk piechoty, będące jednymi z pierwszych jednostek odrodzonego Wojska Polskiego. Orzeł w koronie podkreśla także wojskowa tradycję miasta. Półtrzcia krzyża srebrnego należy do herbu Pilawa, którym pieczętował się ród Potockich z Jabłonny, zasłużony dla naszych ziem. Parcelacja części majątku dokonana przez hr. Augusta Potockiego dała początek Legionowu.

6.2.3 Gmina Nieporęt

Informacje dot. cmentarzyska szkieletowego z XI wieku w Nieporęcie:

Stanowisko zostało odkryte przez Romana Jakimowicza na początku lat 20 – tych XX wieku i było badane wyrywkowo do 1937 r.. Cmentarzysko jest położone na północny – zachód od wsi Nieporęt na piaszczystej wydmie. Cmentarzysko datowane jest na koniec XI – początek XII wieku. Chronologię stanowiska ustalono na podstawie znalezisk numizmatycznych, czyli elementami datującymi były monety: denar Władysława I Hermana (1080 – 1102 rok) i fragmentu krzyżówki z końca XI lub początku XII wieku. Badaniami archeologicznymi objęto znaczny, choć nie całkowity obszar cmentarzyska. Pozyskano w wyniku wykopalisk dość bogaty i ciekawy materiał. Znaleziono dość znaczną ilość ozdób wczesnośredniowiecznych wykonanych ze srebra i brązu, w tym kabłączki skroniowe, zausznice, pierścionki i szklane paciorki. Ponadto znaleziono przedmioty codziennego użytku typu: noże, krzesiwka, obręcze i kółka od wiader, sprzączki od pasa. Wśród znalezisk należy również wymienić zachowany fragment tkaniny. Uzupełnieniem pozyskanych zabytków był liczny zbiór ceramiki.

Ponadto, badania które prowadził Wawrzyniec Orliński przy okazji różnego rodzaju inwestycji na obszarze Nieporętu potwierdziły istnienie osadnictwa wczesnośredniowiecznego wzdłuż całej ulicy Dworcowej oraz w okolicy ul. Brzozowej, Spokojnej i Stokrotki.

Pierwszy zapis o Nieporęcie pochodzi z roku 1387, kiedy erygowano parafię w Wieliszewie. Już na przełomie wieku XIV i XV była to znaczna osada bartnicza. W roku 1484 Bolesław V książę mazowiecki

sprzedał Nieporęt dwóm braciom Prażmowskim. Po śmierci ostatnich książąt mazowieckich Janusza i Stanisława, Nieporęt wraz z całym Mazowszem w roku 1526 stał się królewszczyzną.

Kiedy Zygmunt III Waza w roku 1596 przeniósł swą siedzibę z Krakowa do Warszawy, pojawił się problem lokalizacji dworu myśliwskiego. Wybór padł na Nieporęt, leżący w głębokiej puszczy w widłach Wisły i Narwi, a jednocześnie przy szlaku prowadzącym od Warszawy przez Bródno ku przeprawie na Narwi i dalej, odgałęzieniem szlaku bursztynowego, na Jaćwierz.

Około 1619 roku król Zygmunt III Waza wybudował w Nieporęciu drewniany dwór myśliwski. Do wyboru tego miejsca bez wątplenia przyczyniło się jego położenie blisko Warszawy, wśród dużych kompleksów leśnych stanowiących pozostałości puszczy mazowieckiej. Dwór użytkowany był przez wszystkich trzech władców dynastii Wazów a szczególnie często mieszkał tu Władysław IV i Jan Kazimierz. Użytkowany był do XVIII w.

W wyniku prowadzonych na terenie dworu badań archeologicznych odsłonięto pozostałości prostokątnej konstrukcji ceglanej o wymiarach ok. 15,5 x 9 m. Budowla została wzniesiona w pierwszej połowie XVII w. na miejscu nieco starszego obiektu, prawdopodobnie o charakterze gospodarczym.

Najciekawszą i najliczniejszą kategorią znalezisk są kafle piecowe. Kafle w przeważającej ilości, płytkowe i glazurowane na kolor zielony (glazura ołowiowa) posiadają płytę dekorowaną stylizowanym ornamentem roślinnym. Wokół centralnie rozmieszczonej palmety, w kierunku narożników rozchodzą się stylizowane liście spięte ornamentem okuciowym. Na niektórych kafkach znajduje się wzór z motywem stylizowanych liści dębu, akantu, winnych gron czy kwiatów. Odkryto również fragmenty gzymsów piecowych zdobionych ornamentem roślinnym, kafli narożnych i ze zwieńczenia pieca z dekoracją lilijkową. Na szczególną uwagę zasługuje fragment kafla z przedstawieniem korony królewskiej (zwieńczenie pieca?, kafel centralny?), mający tło niebieskie a wzór biały. Na odwrocie zachowała się częściowo sygnatura wytwórcy (?) „...owny”.

Badania archeologiczne prowadzone przez Wawrzyńca Orlińskiego a następnie przez Arkadiusza Wiktora na terenie wazowskiego dworu w Nieporęciu (teren boiska szkolnego i bezpośredniego otoczenia szkoły im. B. Tokaja w Nieporęciu) potwierdziły fakt jego istnienia w tym miejscu. Niestety, stan zachowania jego pozostałości uniemożliwia odtworzenie wyglądu dworu.

Puszcza nadnarwiańska obfitowała w liczne cieki wodne, stąd też król Zygmunt III nakazał "zebrać wody z puszczy" i tak powstał Kanał Królewski, w 1663 roku "inkorporowany" do Kanału Żerańskiego. Jako wotum po zwycięstwie nad Szwedami Jan Kazimierz kazał wybudować kościół w Nieporęciu, we wnętrzu którego widnieje herb Wazów - snop.

Wkrótce po abdykacji Jana Kazimierza w 1668 roku, Nieporęt wrócił do Prażmowskich. Gospodarzyli oni na dobrach nieporęckich do roku 1749, kiedy to August Czartoryski nabył 3/4 Nieporętu. Wkrótce potem, drogą koligacji, właścicielem Nieporętu stali się Lubomirscy. Ostatecznie w roku 1778 w całości stał się on własnością Potockich.

Wojny napoleońskie zaznaczyły się w Nieporęcie lokalizacją rezerwowych magazynów z żywnością dla wojsk francuskich w latach 1806 - 1807. Do znaczących wydarzeń w historii Nieporętu należy zaliczyć nabycie w roku 1881 całości obszarów leśnych przez Berlińskie Towarzystwo Handlu Drewnem.

W roku 1882 wieś została zniszczona przez wielki pożar. Przełom XIX i XX w. To czas budowy obronnych obiektów fortyfikacyjnych, wchodzących w skład zespołu twierdzy modlińskiej.

W czasie pierwszej wojny światowej koszary w Białobrzegach były miejscem internowania oficerów Legionów Polskich, którzy odmówili przysięgi na wierność cesarzowi niemieckiemu.

Wojna polsko-bolszewicka 1920 r. w swej decydującej fazie - Bitwie Warszawskiej - przetoczyła się przez Nieporęt i jego okolice. Dnia 12 sierpnia Armia Czerwona znalazła się na obszarze gminy. Gdy jej oddziały stanęły na linii Struga - Nieporęt, 29. pp. i dwa baony 28. pp. stanowiące odwód 10 DP gen. L. Żeligowskiego dokonały przeciwuderzenia. W miejscu, gdzie zginął dowódca 1. baonu 28 pp. porucznik Stefan Pogonowski i kilku jego żołnierzy, stoi skromny pomnik.

W okresie międzywojennym Nieporęt z trudem podnosił się z ciężkich warunków czasu zaborów i wojen. Był tu przystanek PKP, remiza strażacka i łaźnia publiczna.

Wrzesień 1939 r. i czas okupacji zahamowały i zniszczyły dorobek społeczności gminnej. Działalność konspiracyjna rozpoczęła się w Nieporęcie wkrótce po kapitulacji. Jej ostateczny kształt organizacyjny stanowił 3 batalion Nieporęt I Rejonu „Marianowo-Brzozów” VII Obwodu "Obroza" AK. Jego dowódcą był Bronisław Tokaj, od 1934 roku kierownik szkoły powszechnej w Nieporęcie.

Ofensywa wojsk radzieckich, która przeszła przez Nieporęt, zniszczyła go prawie doszczętnie. Pozostało tylko kilka domów. Spłonął dom parafialny i budynek gminy.

Dnia 4 lutego 1945 r. powstała pierwsza władza w Nieporęcie - Gminna Rada Narodowa. Pierwszego września rozpoczęła działalność szkoła. W zachowanej Księdze Kontroli i Ruchu Ludności pierwszy zapis z datą 26.07.1947 r. podaje, iż we wsi Nieporęt mieszkały 104 osoby.

Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych rozpoczęto budowę zapory w Dębem i przygotowanie niecki Zalewu Zegrzyńskiego. W latach siedemdziesiątych rozbudowano szkołę, działał we własnym budynku ośrodek zdrowia i rozpoczęto gazyfikację Nieporętu. Powstało osiedle domów jednorodzinnych "Las" oraz została rozpoczęta budowa osiedla "Głogi".

W latach osiemdziesiątych oddano do użytku budynek Poczty i Centrali Telefonicznej oraz duży pawilon handlowy GS. Rok 1989 otworzył nowy rozdział historii Polski – III Rzeczypospolitej, której małą częścią stanowiła gmina Nieporęt z jedenastoma tysiącami mieszkańców w piętnastu sołectwach. Na herbie gminy znajduje się złota łódź z żaglem w kształcie litery „N” na niebieskim polu odwołuje się do tradycji i wydarzeń historycznych związanych z Nieporętem oraz nawiązuje do czasów współczesnych.

Zwieńczenie tarczy herbu koroną przypomina, że Nieporęt był królewszczyzną – miejscowością będącą własnością królów. Snop zboża na dziobie łodzi, wzięty z herbu Wazów, mówi o tym, że należał do władców tej dynastii. Łódź ze stylizowanym na literę „N” żaglem łączy pamięć o dawnych czasach z dniem dzisiejszym. Informuje o walorach turystycznych gminy związanych z położeniem nad Jeziorem Zegrzyńskim, o rozwoju bazy turystyczno-wypoczynkowej oraz możliwościach uprawiania sportów wodnych.

6.2.4 Gmina Serock

Najstarsze ślady działalności ludzkiej na terenie obecnej gminy Serock pochodzą z III tys. p.n.e., stwierdzone w czasie prac archeologicznych przed rozpoczęciem budowy obwodnicy Serocka. Stanowiska archeologiczne, związane z różnymi kulturami starożytnymi od epoki brązu po okres wpływów rzymskich, znajdują się na terenie Jadwisina, Serocka i Wierzbicy. Serock, należący do najstarszych miast mazowieckich, swoje powstanie zawdzięcza wyjątkowemu położeniu. Powstał na wysokim brzegu rzeki Narwi, na przeciw miejsca, w którym łączy się ona z drugą wielką rzeką Mazowsza - Bugiem. Datowanie powstania w tym miejscu grodu, kontrolującego ważne szlaki komunikacyjne i handlowe, prowadzące na Ruś i Litwę, należy przesunąć z XI wieku, na II połowę X wieku, to jest na okres bezpośrednio po włączeniu Mazowsza do państwa polskiego. Serock po raz pierwszy wymieniony został w źródłach pisanych w tzw. falsyfikacie mogileńskim, rzekomo wydanym w dniu

11 kwietnia 1065 r. dla opactwa benedyktynów w Mogilnie. Dokument ten powstał później to jest już w XII wieku, a konkretnie przed 1145 r., jednak jego część, dotycząca uposażenia klasztoru w dochody z 19 grodów mazowieckich, w tym i z Serocka, odnosi się prawie na pewno do czasów króla Bolesława Śmiałego i przyjmuje się, że to nadanie należy datować nie później niż na lata 1075-1079. Klasztor z Mogilna, otrzymując dochody z grodów, tak naprawdę dostał uposażenie z odbywanych w nich targów. Miały one postać dziewięcin, to znaczy były dochodem z dziewiętego targu, od dziewiętego denara, wieprza, źrebięcia i ryby. W Serocku klasztor otrzymał też połowę dochodów z komory celnej na Bugu, czyli drodze handlowej na Ruś. W trakcie badań archeologicznych stwierdzono, że gród był trzykrotnie zniszczony, a po ostatnim spaleniu w XIII wieku nie został już odbudowany.

Pierwsze informacje o rozwoju osadnictwa poza Serockiem dotyczą dóbr kościelnych. Klasztor kanoników regularnych posiadał wieś Izbicę, a biskupstwo płockie wieś Wierzbicę. Dobra rycerskie pojawiają się dopiero w XIV wieku i to od razu w postaci kilkunioskowych dóbr zegrzyńskich. W XV wieku powstają rycerskie wsie Zabłocie i Zalesie Borowe.

Ważnym momentem w dziejach Serocka była lokacja miasta na prawie chełmińskim na początku XV w., to jest przed 1417 r., kiedy mamy wiadomość o wójcie w świeżo lokowanym mieście. Potwierdzenie przywileju lokacyjnego miasto otrzymało od księcia Janusza I w 1423 i 1425 r. Miasto obejmowało wówczas obszar 40 włók ziemi i miało rynek o 70 % większy niż Warszawa. Układ urbanistyczny miasta lokacyjnego jest ciągle czytelny w układzie sieci ulic wokół rynku. Miasto należało wówczas do książąt mazowieckich i to ostatni piastowscy władcy Mazowsza, Janusz III i Stanisław oraz ich podkanclerzy, nadworny Wojciech z Popielżyna, serocki pleban, ufundowali zachowany do dziś murowany kościół noszący wówczas wezwanie św. Wojciecha. Jest on świetnym przykładem architektury gotyckiej na Mazowszu i jedynym obiektem tego typu w powiecie legionowskim.

Kościół wybudowano, w zasadniczej części w latach 1524 - 1529. Budowa była dziełem muratora mistrza Macieja Gadzały z Serocka, o którym, w Księdze przyjęć do prawa miejskiego Starej Warszawy znajdujemy zapis, informujący o przyjęciu przez niego prawa miejskiego Warszawy w dniu 11 lutego 1530 r.

Budowę kościoła dokończył, wykonując m.in. sklepienie nad nawą, warsztat budowlany muratora Wawrzyńca z Serocka, co miało miejsce około 1550 r., a przed 1564 r.

Po włączeniu Mazowsza do Korony, Serock stał się miastem królewskim i należał do starostwa zakroczymskiego. W XVIII wieku rodzina Młockich, posiadająca tę królewszczyznę używała tytułu „starosta zakroczymski i serocki”. W Serocku starostę reprezentował podstarosta, który zarządzał w imieniu Młockich. Miasto było też ośrodkiem jednego z trzech powiatów w ziemi zakroczymskiej, a powiat serocki funkcjonował w podziałach administracyjnych Mazowsza aż do 1796 r. Odbywały się

tu roki sądowe, których zapisy zachowały się w niektórych księgach grodzkich zakroczymskich. Na sejmikach wybierano dla tego powiatu osobnych poborców podatkowych i dystrybutorów soli. Funkcjonował też osobny urzędnik – podwojewodzi serocki powoływany przez wojewodę mazowieckiego, który między innymi nadzorował ceny i miary w miastach.

Mieszkańcy Serocka w dużej części trudnili się zajęciami związanymi z nadwodnym położeniem – rybołówstwem, flisactwem, koszykarstwem czy handlem, chociaż w XVI w. Serock słynął na całe Mazowsze z produkcji znakomitego piwa oraz taniego sukna. W dolnej części miasta znajdowały się: młyny wodne, browary, przeprawa, komora celna i dwór starosty. Kres rozwojowi miasta położył okres potopu szwedzkiego. Zniszczenia i epidemie chorób pograżyły miasto w marazmie na prawie całe stulecie. W okresie Sejmu Czteroletniego miasto dalej było w kiepskiej kondycji, na co wskazują pustki w kasie, zrujnowane stare bruki oraz co trzeci pusty plac zamiast domów.

W latach 1807-1808 na polecenie Napoleona, który uznał Serock za ważny punkt strategiczny, została wzniesiona twierdza, która razem z Modlinem i Pragą, miała bronić linii Wisły i osłaniać Warszawę od wschodu. Twierdza, będąc jeszcze w trakcie budowy, wraz z umocnionymi przedmościami w Wierzbicy i Arciechowie, zdała egzamin sprawności w wojnie z Austrią w 1809 r. , a jej załoga z sukcesami dokonywała wypadów pod dowództwem gen. Józefa Niemojewskiego. Później jednak, plany dotyczące Serocka uległy zmianie i budowy umocnień nie kontynuowano, chociaż w założeniu twierdza w tzw. II fazie miała stanowić olbrzymi obiekt, większy od Modlina i objąć powierzchnię 78 hektarów, z 7 bastionami i 3 rawelinami bramowymi. Mimo, że twierdzy nie skończono, to Serock stał się na prawie ćwierć wieku miastem garnizonowym, w którym momentami stały równocześnie 2-3 pułki piechoty oraz oddziały artylerii. W okresie Królestwa Polskiego garnizon był mniejszy, bo w części nad Narwią, w byłych koszarach artyleryjskich była rozlokowana tylko 2. kompania Korpusu Inwalidów i Weteranów, a w koszarach górnych, z reguły tylko 1. batalion piechoty, któregoś z pułków stacjonujących w Warszawie, Modlinie lub Pułtusk. Krótko przed Powstaniem Listopadowym był to 2. pułk piechoty, dowodzony przez płk Jana Skrzyneckiego. Dzięki sporej grupie oficerów Serock w okresie Królestwa Polskiego miał też swoje salony, w których kwitło życie towarzyskie, szczególnie w okresie, gdy w pobliskim dworze w Wierzbicy osiadł bohater wojen napoleońskich, generał Kazimierz Małachowski, z młodą żoną Benigną z Wojszyków.

Fragmety umocnień ziemnych twierdzy zachowały się jeszcze w północno-wschodniej części miasta, które mają być poddane rewaloryzacji oraz w szczątkowej formie istnieją też jako wały, okalające z dwóch stron stadion miejski.

Szansą na rozwój miasta była budowa traktu kowieńsko-petersburskiego, ale poza budową zajazdu pocztowego i kilku austerii nie można zauważyć jakichś specjalnych korzyści.

Po upadku Powstania Listopadowego miasto znalazło się w kolejnym okresie stagnacji. Mimo przeprowadzenia kilku ważnych inwestycji, takich jak położenie nowego bruku na Rynku i kilku sąsiednich ulicach oraz budowy na rynku 2 studni, miasto było słabe gospodarczo i miało charakter rolniczo-rzemieślniczy. Mimo wyraźnego wzrostu liczby mieszkańców, będącego wynikiem napływu ludności żydowskiej, Serock stracił prawa miejskie w 1869 r., stając się jedynie siedzibą władz gminy Zegrze.

Pod koniec XIX w. spotkało Serock nieszczęście, które stało się impulsem do kolejnego podźwignięcia się z upadku. W dniach 9-10 lipca 1893 r., miasto zostało zniszczone w wyniku wielkiego pożaru, który wybuchł w nocy w jednym z budynków przy Rynku i bardzo szybko rozprzestrzenił się na olbrzymi teren. Pożar zniszczył 142 domy, w tym urząd gminy, szkołę i plebanię. Straty wyceniono na 360 tys. rubli. Na 5000 mieszkańców, blisko 3000 pozostało bez dachu nad głową, w większości byli to rybacy i rzemieślnicy oraz żydowscy handlarze. Mieszkańcy potrzebowali kilku lat, aby otrząsnąć się z tego nieszczęścia. Konieczność odbudowy dużej części miasta przyniosła w następstwie okres intensywnego ruchu budowlanego, trwającego do czasu I wojny światowej, ostatecznie zakończonego odzyskaniem charakteru miejskiego i praw miejskich w 1922 r. Powstały wówczas piętrowe kamienice przy Rynku, w tym kilka istniejących do dziś. Reprezentacyjnego charakteru nabrały też domy przy trakcie kowieńsko-petersburskim oraz ulicach łączących go z Rynkiem.

Na rozwój miasta wpływ miało również powstanie rosyjskiej twierdzy w Zegrzu. Nastąpił rozwój niektórych rzemioł i usług. Już w okresie budowy twierdzy i mostów w Zegrzu zwiększyła się liczba piekarni, masarni i kuźni. Najliczniejszymi rzemieślnikami stali się szewcy, a w sferze usług pojawiły się piwiarnie, kawiarnie, herbaciarnie, bilard i kino.

Powstawały też różne inicjatywy społeczne, w które angażowali się też przedstawiciele okolicznego ziemiaństwa - Karol Dłużewski z Pobyłkowa, Zygmunt Szaniawski z Zegrzynka i Stanisław Skarzyński z Popowa. W 1901 r. powstała Ochotnicza Straż Ogniowa, a zaraz po niej, z inicjatywy działaczy Towarzystwa Oświaty Narodowej, Szkoła Macierzy Szkolnej. Działało tu też Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe Jutrzenka i ochronka dla dzieci, czytelnie książek polskich i żydowskich. W Serocku, w Popowie i w Woli Kiełpińskiej powstały kółka rolnicze, których jednym z głównych celów była edukacja rolnicza. Wszystkie te inicjatywy ukształtowały patriotyczne postawy mieszkańców, zmanifestowane m.in. w okresie walki o język polski w szkole i w urzędach, w 1904 r., kiedy Serock i gmina Zegrze należały do najaktywniejszych ośrodków w Królestwie Polskim.

Serock stał się też modny w środowiskach artystycznych, m.in. dzięki wycieczkom krajoznawczym i szkole koszykarskiej, powstałej z inicjatywy Towarzystwa Popierania Przemysłu Ludowego, którego Sekcja Przemysłu i Handlu Ludowego patronowała serockiej szkole. Jednym z jej wykładowców był

Apoloniusz Kędzierski, wybitny malarz, który w serockiej szkole koszykarstwa uczył projektowania mebli oraz barwienia wikliny. Był on rodzonym bratem serockiego lekarza, Antoniego Kędzierskiego, wielkiego społecznika, współinicjatora wielu instytucji. Syn doktora, Janusz Kędzierski, pisarz i lotnik, w jednym ze swoich tekstów napisał, że zdaniem wielu osób, Serock ze swoimi malowniczymi uliczkami i pejzażami miał szansę stać się drugim Kazimierzem Dolnym.

Do Serocka docierali też członkowie powstałych w 1906 roku towarzystw: Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego oraz Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości, m.in. wybitni fotografowie, Zdzisław Marcinkowski i Henryk Poddębski. W 1913 r. z inicjatywy serockiego proboszcza księdza Jana Milewskiego, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami patronowało remontowi kościoła, delegując do tych prac dwóch swoich członków, wybitnych architektów: Józefa Piusa Dziekońskiego i Kazimierza Skórewicza.

Wkrótce po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, Serock odzyskał prawa miejskie i wykorzystał szansę rozwoju. W tym okresie powstało kilka interesujących budynków, na czele z gmachem 7 klasowej szkoły publicznej im. R. Traugutta, a ludność miasta osiągnęła rekordową liczbę 6,5 tys., w tym 40% narodowości żydowskiej. W tym okresie były też remontowane stare budynki.

Kolejny remont to zasługa księdza Franciszka Kuligowskiego. Był jednym z najbardziej zasłużonych serockich proboszczów, działającym w tej parafii przez ponad 30 lat, to jest od 1925 do 1956 r. Dzięki jego staraniom, w latach 30-tych, pod kierunkiem znanego architekta i konserwatora Juliusza Lisieckiego, przeprowadzono gruntowną restaurację serockiej świątyni. Została ona jednak poważnie uszkodzona w okresie walk na przyczółku pułtusko-serockim w 1944 r. i ks. Kuligowski po wojnie, w bardzo niesprzyjającej atmosferze, dokonał jeszcze jednego remontu serockiej świątyni.

We wrześniu 1939 r. Serock nie odniósł większych zniszczeń. Miasto Serock oraz gmina Zegrze zostały wcielone do Rzeszy. Na odcinku między Serockiem i Dębem rzeka Narew stanowiła granicę z Generalną Gubernią. Mieszkańców narodowości żydowskiej usunięto z miasta na początku grudnia 1939 r., natomiast kirkut został zniszczony, a macewy wykorzystane do zbudowania schodów na grodzisko i tarasu widokowego na nim. W kwietniu 1940 r. aresztowano i wywieziono do obozów sporą część miejscowej inteligencji i elity miasta. Na terenie synagogi i przyległych budynków utworzono obóz pracy. Wiele budynków nie miało tego szczęścia, w czasie wojny zostały zniszczone synagoga i mykwa, dwa wiatraki, elektrownia czy rzeźnia miejska oraz wiele prywatnych domów. Największe zniszczenia miały miejsce jesienią 1944 r. w czasie walk na przyczółku pułtusko-serockim. Taki los dotknął kilka kamienic przy rynku i dopiero odrodzenie samorządu terytorialnego pomogło pchnąć znów życie w pierzeje rynkowe.

Herbem Miasta i Gminy Serock jest „w błękitnym polu umieszczona postać Świętego Wojciecha w stroju biskupim. Św. Wojciech w prawej ręce trzyma złoty pastorał, lewa ręka jest zgięta i oparta na piersiach. Po prawej stronie świętego umieszczona jest wielka złota litera - "S" jako inicjał wyrazu "SANCTUS" , a po stronie lewej wielka złota litera "A" jako inicjał wyrazu "ADALBERTUS".

ZEGRZE

Miejscowość Zegrze, od której nazwę wzięł Zalew Zegrzyński ma niezwykle długą i bogatą historię. Pierwszy zapis historyczny nazwy tej miejscowości – Sieger, pochodzi z 1237 roku. W dokumencie książęcym wystawionym w Pułtusk, jako świadek wystąpił „ Olicus de Siger”, tj. Urlyk ze Zgierza. Wymieniony on został obok innych duchownych i można sądzić, że należał do kapelanów dworu książęcego. Wieś ta była wtedy włością książęcą położoną na funkcjonującym wówczas szlaku handlowym z Rusi Kijowskiej przez Mazowsze nad Bałtyk, wiodącym z Brześcia, m.in. przez Drohiczyn, Serock, Zegrze, Zakroczym, Wyszogród, Płock. Szlak ten pozostawał pod kontrolą grodów mazowieckich położonych wzdłuż jego biegu.

Dlaczego jednak Siger czyli Zgierz? Otóż, nazwa ta określała wówczas właściwe Zegrze, położone na północnym brzegu Narwi (w odróżnieniu od Zegrza Południowego – dawnych Zagrob). Kolejne zapisy, zestawione przez Karola Zierhoffera, to Zgersz (1349), Sgyerzs (1424), Szgerz (1425), Zgierz (1576). Można to odczytać jako Żgerz, bądź Zgierz. Według ustaleń historyka Stanisława Rosponda nazwa ta brzmiała niegdyś jako Żgierz, Żegrze i pochodziła od słowa żgać, żegać, tj. rozpalać, co mogło oznaczać miejsce wygorzałe po lesie – wypalone. Początkowo zapewne była to nazwa terenu w pobliżu starej przeprawy przez Narew, a po osiedleniu się grupy osadników doceniających walory miejsca, stała się nazwą miejscowości. W Zegrzu prawdopodobnie znajdował się jeden z punktów etapowych zapewniający możliwość bezpiecznego postoju w razie niepogody lub awarii w podróży oraz stacja pocztowa. Walory owego miejsca podkreślała stała przeprawa przez Narew na drodze z ziem Prusów przez Pułtusk, Serock i Zegrze na południe, do związanego z nim Jazdowa (dzielnicy Warszawy) oraz do grodów książęcych w Czersku.

W XIV w. Zegrze było jeszcze własnością książęcą. W 1349 r. książę płocki Bolesław Wańkovic potwierdził matce, księżnej Elżbiecie, dożywotnie posiadanie kasztelanii wyszogrodzkiej oraz kilku innych dóbr, w tym Zegrza znajdującego się w ówczesnej kasztelanii zakroczymskiej. Włość ta w 1370 r., po zgonie króla Kazimierza Wielkiego, władającego dożywotnio księstwem płockim, wraz z ziemią zakroczymską, powróciła we władanie książąt mazowieckich. W 1377 r. książę Janusz I nadał swemu marszałkowi nadwornemu, Sasinowi ze Smarzewa (tj. Smardzewa) z rodu Prawdziców, przywilej do pobierania cła na Narwi w Zegrzu, czyli prawo do założenia komory celnej i ściągania

opłat od przepływających tratw i statków rzecznych. Była to kolejna komora celna po komorze istniejącej już w Serocku. Zapewne wtedy Sasin wszedł w posiadanie owej włości książęcej. Źródła z 1453 i 1487 r. podają, że to właśnie Sasin wybudował w Zegrzu fortalicję z wieżą obronną, rodzaj zameczka zapewniającego bezpieczeństwo rodzinie na wypadek najazdu wroga lub innych niepomysłnych wydarzeń. **Być może jemu też trzeba przypisać, epizod miejski w historii Zegrza, to jest inicjatywę lokacji miasta w Zegrzu jako ośrodka włości możnowładczej. Jak pokazują zachowane dokumenty, od 1424 r. do 1532 r. Zegrze jest nazywane miastem, a jego mieszkańcy, mieszczanami!**

Po śmierci Sasina wspomniane dobra stały się współwłasnością jego syna Turpina i córek, a następnie ich spadkobierców. W skład owych dóbr wchodziły: miasteczko „Zgierz” oraz wsie Izdbica (Izbica), Niechronka (Jachranka), Skubianka i Wyki, a także znaczny obszar lasu, w którym zapewne urządzano polowania. Prawa do części własności nabyli bracia Jan Rogala i Rogala z Węgrzynowa, synowie podskarbiego Janusza I Rogali z Węgrzynowa. Inną część uzyskał Ścibor z Sąchocina, marszałek dworu Janusza I, a po nim Jerzy Stomiło z Dmoszyna – żonaty z córką Ścibora – późniejszy chorąży i kasztelan lwowski.

W 1487 r. został przeprowadzony podział dóbr, w tym również fortalicji, na dwie części. Jedna z nich należała do Kleofy z synem Wincentym Zgierskim, znanym do 1540 r., posiadaczem wsi Zagroby. Druga - do Heleny, córki kasztelana lwowskiego, która odstąpiła ją w tymże 1487 r. swoim krewnym: Andrzejowi z Zaborowa i Jakubowi z Kiełpina. Podział majątku nie sprzyjał dalszemu pełnieniu przez Zegrze funkcji małego ośrodka miejskiego, dlatego straciło ono status miejski. W rejestrach poborowych z XVI w. Zegrze nazywane jest już wsią. W owym czasie w Zegrzu był kościół parafialny, zapewne drewniany, nad którym pieczę sprawował pleban wraz z dwoma wikariuszami. Kościół, którego historia sięga początków XIII wieku. Działała również szkoła parafialna, wymieniana w dokumentach kościelnych na początku XV w. Prawdopodobnie w Zegrzu znajdowały się także dwory i folwarki właścicieli dóbr, a przy nich czeladź. Gospodarstwa mieli tu również kmiecie i młynarz obsługujący młyn wodny. Liczbę mieszkańców Zegrza w XVI w. można szacować na około 100 - 150 osób.

W XVII w. Zegrze i okoliczne wsie podzieliły losy innych osad i miast Mazowsza. W czasie potopu szwedzkiego zostały poważnie zniszczone, co łączyło się ze znacznym spadkiem zaludnienia i powszechnym zubożeniem. Dobra zegrzyńskie pozostawały podzielone. W 1662 r. ich właścicielami byli najpierw Kuklińscy oraz Janusz Wessel (wojewoda płocki w latach 1662 – 1667). Następnie, części ziem, Krasińscy. W 1752 r. Antoni Krasiński, kasztelan zakroczymski, kupił

pozostały dział Zegrza i Woli Zgierskiej. Sześć lat później wystawił tu kościół murowany, otwierając nową epokę w dziejach ośrodka. Od 1795 r. miejscowość ta znajdowała się w zaborze pruskim, później od 1807 r. w Księstwie Warszawskim, a od 1815 r. w Królestwie Polskim. W czasach Królestwa Polskiego wybudowano na Narwi drewniany most drogowy, dzięki czemu wzrosła ranga Zegrza. Most mocno ucierpiał podczas powstania listopadowego w 1831 roku. Częściowo spalony podczas walk przez Rosjan, został jednak odbudowany przez oddział polskich saperów z Warszawy. W latach dwudziestych i trzydziestych XIX w. stały tu już 33 domy a osada liczyła 337 mieszkańców.

W 1862 r. właścicielami Zegrza zostali Radziwiłłowie. Ówczesny folwark Zegrze posiadał 1037 mórg gruntów ornych i ogrodów, 206 mórg łąk, 88 mórg pastwisk, 4212 mórg lasów, 588 mórg nieużytków oraz 22 budynki murowane i 40 budynków drewnianych. W drugiej połowie XIX w. uruchomiono tam: browar, gorzelnię, młyn parowy, wiatrak i cegielnię. W 1887 r. rząd rosyjski podjął decyzję o budowie w Zegrzu twierdzy zaporowej. W związku z tym, wykupiono znaczną część wsi, w tym zegrzyński majątek Radziwiłłów oraz murowany już kościół, który z czasem przebudowano na rosyjską cerkiew. Do prac fortyfikacyjnych przystąpiono około 1894 roku. Wybudowano dwa forty betonowe z trzema prochowniami, połączone dziesięciokilometrowym rowem i wałem ziemnym, za którym wytyczono brukowaną drogę oraz położono tory kolejki wąskotorowej. Od chwili powstania twierdzy, Zegrze stanowiło jedno z głównych ogniw trójkąta strategicznego Warszawa – Modlin – Zegrze. Twierdza w Zegrzu istniała i funkcjonowała jako obiekt militarny do 1915 roku, jednak nigdy nie toczyły się tu żadne większe walki.

W celu usprawnienia komunikacji przez Narew, w latach 1894 – 1896, wybudowano dwa mosty. Były to: tymczasowy most łyżwowy z elementów drewnianych i blachy o długości 320 metrów oraz solidniejszy stalowy most kratowy o długości 315 metrów. Jego projektantem był znany inżynier Mieczysław Maruszewski. W planach była także budowa mostu kolejowego jednak inwestycja ta nigdy nie została zrealizowana. Most Maruszewskiego przetrwał do roku 1915, kiedy to został wysadzony przez wycofujących się Rosjan. Prowizorycznie naprawili go Niemcy i tak przetrwał aż do początków lat trzydziestych, kiedy to na Narwi postawiono, istniejący do dzisiaj most stalowy. Tak oto opisuje go „Żołnierz Polski” z 6 grudnia 1931 roku – „Nowowbudowany most szosowy na Narwi pod Zegrzem został poświęcony i wybudowany kosztem Skarbu Państwa za sumę 2.350 tys. zł, z żelaza, posiada 4 przęsła i jest ostatnim wyrazem techniki.” Zegrze, od momentu odzyskania przez Polskę, zajęte zostało przez Wojsko Polskie i wykorzystane w charakterze ośrodka szkolenia wojsk łączności. Od 1919 roku aż po dzień dzisiejszy, taką funkcję pełni nadal. Dodać należy, że już w dwudziestoleciu międzywojennym powstało na terenie Zegrza osiedle wojskowe, a po wojnie kilka ośrodków szkoleniowo-wypoczynkowych. Przebudowany w 1922 roku z cerkwi kościół, stał się

kościółem garnizonowym i istniał aż do zbombardowania w 1944 roku. Ruiny kościoła wysadzono w 1987 roku a rozebrano ostatecznie w 1999 roku. W tym też czasie przystąpiono do budowy nowego kościoła garnizonowego, który konsekrowany został w 2001 roku.

Obecnie Zegrze jest drugą co do wielkości, po Serocku, miejscowością w gminie Serock. Na jej terenie znajduje się osiedle zamieszkiwane przez 1300 mieszkańców, Centrum Szkolenia Łączności i Informatyki oraz sześć ośrodków szkoleniowo-wypoczynkowych, w tym trzech czynnych.

Zarys historii Twierdzy Zegrze (z gminnego programu opieki nad zabytkami)

Pierwszy zapis historyczny dotyczący Zegrza pochodzi z 1237 r. i znajduje się w dokumencie księcia Konrada Mazowieckiego. W XIII-XIV w. wieś miała charakter osady handlowej położonej na szlaku z Rusi Kijowskiej przez Mazowsze, nad Bałtyk. Prawdopodobnie już w XIV w. powstała parafia. Na przełomie XV i XVI wieku Zegrze było wsią szlachecką. W XVII wieku właścicielami Zegrza zostali Krasieńscy. W XVIII w. Antoni Krasieński wybudował murowany kościół i pałac.

W 1890 r. Jadwiga Radziwiłł z d. Krasieńska sprzedała teren Zegrza rosyjskim władzom wojskowym pod budowę twierdzy w ramach Warszawskiego Rejonu Umocnionego. Na przełomie XIX i XX w. powstały trzy forty (dwa w Zegrzu i jeden w Dębem), most żelazny oraz kompleks koszarowy. Budowa twierdzy przesądziła o wojskowym charakterze miejscowości na następne sto lat.

W czasie I i II wojny światowej oraz wojny polsko-rosyjskiej w 1920 r., na terenie Zegrza nie toczyły się znaczące starcia zbrojne. W 1919 r. powstał w Zegrzu ośrodek kształcenia wojskowych kadr łączności, który funkcjonuje do chwili obecnej.

Po 1989 r. osiedle wojskowe znajdujące się poza terenem jednostki, zaczęło odzyskiwać cywilny charakter i rozpoczął się proces kształtowania tożsamości lokalnej.

6.2.5. Gmina Wieliszew

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie gminy Wieliszew sięgają paleolitu i początków mezolitu. Datowane są na około 10 000 – 8 000 lat p.n.e. Na obszarze gminy archeolodzy odkryli szereg stanowisk z pozostałościami po dawnych mieszkańcach. W latach 50. XX wieku prowadzone były prace archeologiczne, w wyniku których odkryto szereg narzędzi związanych z osadnictwem ze schyłkowego okresu paleolitu oraz początku mezolitu. Na terenie Wieliszewa (na wydymowym wzniesieniu znajdującym się między Jeziorem Wieliszewskim a Jeziorem Zegrzyńskim) odkryto mezolityczne obozowisko ze śladami osadnictwa myśliwych i rybaków sprzed 7 000 lat. Były to m.in. narzędzia krzemienne.

Po ociepleniu klimatu i stworzeniu lepszych warunków egzystencji, pojawiły się tu niewielkie grupy ludzi polujących na dziki i jelenie. Jako surowiec do produkcji narzędzi wykorzystywano róg i kości. Miejscem bytowania były tereny piaszczyste oraz tarasy rzek. Katalog kultur mezolitycznych otwiera kultura komornicka, jej nazwa pochodzi od stanowisk archeologicznych odkrytych w Komornicy na terenie gminy Wieliszew. Ta jedna z najstarszych kultur odkrytych na kontynencie europejskim, obejmowała swym zasięgiem część Polski, Niemiec, Danii, a także pld. Szwecję.

Na ślady osadnictwa sprzed 3 000 lat p.n.e natrafiono w Krubinie. Na obszarze gminy występowały pozostałości z okresu neolitu oraz epoki brązu. Przykładem jest kultura łużycka, której stanowisko zostało odkryte w Łajskach. W wyniku prac archeologicznych odnaleziono w Olszewnicy Starej, Kałuszynie i Skrzyszewie ślady z okresu kultury halsztackiej.

Niezwykle ciekawe odkrycia ujawniono w okresie międzywojennym w Wieliszewie. Udało się wówczas archeologom zlokalizować osadnictwo grobów kloszowych datowane na 400 lat p.n.e. Istnienie tej kultury potwierdziły badania prowadzone w latach 80. XX w. na terenach należących do ówczesnego Kombinat Ogrodniczego. Odkryto wtedy cmentarzysko z typowymi zestawami grobów kloszowych, popielnicowych i jamowych, charakterystyczne dla kultur o ciałoopalnym obrządku pogrzebowym. W grobach znajdowały się liczne przedmioty z brązu, miedzi, żelaza, rogu czy kości. Na podobne znaleziska natrafiono we wsi Łajski. Obydwa cmentarzyska charakteryzuje występowanie podobnych

zdobień elementów ceramicznych, co może sugerować istnienie lokalnych warsztatów wytwarzających naczynia.

Na obszarze gminy nie brakuje śladów osadnictwa z okresu wczesnośredniowiecznego (V-VI w). Archeolodzy odkryli je m.in. w Wieliszewie.

W średniowieczu teren gminy Wieliszew należał do ksiąząt mazowieckich i biskupów płockich. Najstarsze wzmianki dotyczące Wieliszewa pochodzą z XIV wieku i związane są z organizacją parafii, choć wieś wymieniona została już w roku 1254 w wykazie posiadłości klasztoru w Czerwińsku. W dniu 20 lipca 1387 roku biskup płocki Ścibor z Radzymina ufundował parafię pw. Przemienienia Pańskiego w Wieliszewie i nakazał pobudowanie tam kościoła. W akcie fundacyjnym wymieniono następujące wsie: Wieliszew, Skrzyszew (Skrzeszew), Koluszyn (Kałuszyn), Łaziska (Łajski), Turczyn (?) i Nieporęt (tekst zachował się w kopiariuszu czerwińskim z pocz. XIV w.). Nie ma danych na temat pierwszych budowli kościelnych. Wiadomo, że kościół drewniany wzniesiony w 1729 roku miał rozmiary 10 m na 20-25 m, zbudowany był z bali drewnianych obitych od zewnątrz deskami i kryty gontem. Od strony jeziora zlokalizowana był dzwonnica. Wzmianka o kościele znalazła się w protokole z wizytacji generalnej diecezji płockiej, jaką w 1775 roku z polecenia biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego przeprowadził kanonik katedralny płocki Marcin Krajewski. Odnotował on, że kościół był drewniany, o kształcie podłużnym. Proboszczem był wówczas ks. Mateusz Pozewski. (M.M. Grzybowski, Materiały do dziejów ziemi płockiej – Ziemia Warszawska, Płock 1996). Drewniany kościół wraz z całym wyposażeniem i cennym archiwum spłonął w czasie działań wojennych. W latach 1950–1962 na jego miejscu powstał nowy kościół murowany, wzniesiony wg projektu architekta Zenona Kononowicza. Nawiązuje on – poprzez stylistykę i kształt – do budowli neoromańskich. Od powstania parafia należała do diecezji płockiej, od roku 1798 do archidiecezji warszawskiej, a od 1995 roku do diecezji warszawsko-praskiej.

Warto podkreślić, że w XVIII wieku biskup Andrzej Stanisław Kostka Załuski bezskutecznie zabiegał o nadanie wsi Wieliszew przywileju lokacyjnego. Tereny wchodzące w skład gminy Wieliszew przeszły w posiadanie przedstawicieli rodów magnackich, m.in. Poniatowskich. Właścicielami Wieliszewa byli Tomasz Kamieński herbu Ślepowron i jego żona Maria Gautier, którzy w 1829 odkupili majątek od Teresy Tyszkiewiczowej. Zgodnie z zapisem w księdze wieczystej z połowy XIX w. mieszkańcy wsi Wieliszew w roku 1864 na mocy ukazu cara zostali uposażeni częścią ziem. Wieś liczyła wtedy ok. 700 mieszkańców, był tam kościół parafialny, gorzelnia oraz szkoła. Folwark w roku 1885 liczył 1406 mórg. W tym czasie na terenie Wieliszewa stało 11 budynków murowanych i 17 drewnianych. We wsi były dwa jeziora, z których wody uchodziły kanałami do Narwi. Z tego okresu zostały do dziś zabudowania folwarczne oraz zabytkowa klasycystyczna kaplica grobowa z 1834 roku z napisem „Żona Mężowi”.

Ostatnimi polskimi właścicielami Wieliszewa była rodzina Charznowskich, która w 1917 r. odsprzedała folwark kapitałowi żydowskiemu.

Nieco inaczej wyglądała przynależność pozostałych wsi znajdujących się dziś w granicach gminy Wieliszew. Olbrzymie dobra w widłach Wisły i Narwi należały w końcu XVIII wieku do księcia Stanisława Poniatowskiego, bratanka ostatniego króla. W jego rękach były m.in. wsie Góra, Okunin, Janówek, Rubin, Olszewnica. Warto wspomnieć, że zarządcą dóbr Olszewnica był Józef Wybicki.

Wieś Góra była wzmiankowana już w XV wieku, należała do rodu Nałęczów. W 1428 roku Jan z Góry otrzymał dla wsi prawo niemieckie, o które wcześniej zabiegał Sędziwój z Góry. Od wieku XVIII wieś stanowiła własność księcia Stanisława Poniatowskiego. Księżę wznosił tam okazałą letnią rezydencję otoczoną parkiem. Po rozbiorach majątek przeszedł w ręce Ludwika Szymona Gutakowskiego, szambelana królewskiego, członka Rady Nieustającej. Nowy właściciel założył tam wzorcowe gospodarstwo rolne. W połowie XIX wieku posiadłość przejęły władze rosyjskie, weszła ona w skład majoratu „Carski Dar” i należała do konsystorza prawosławnego warszawskiego. Odrestaurowana rezydencja uległa zniszczeniom podczas działań wojennych I wojny światowej. W 1918 roku na mocy dekretu Rady Regencyjnej majątek pocerkiwny przeszedł w posiadanie państwa. Zorganizowano tam Szkołę Rolniczą Warszawskiego Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych, która istniała do roku 1939. Obiekt został ponownie zniszczony w czasie II wojny światowej i nie został już nigdy odbudowany.

W wyniku trzeciego rozbioru tereny gminy znalazły się w zaborze pruskim. Po roku 1807 obszar gminy wchodził w skład powiatu warszawskiego w departamencie warszawskim (Księstwo Warszawskie), a następnie należał do guberni warszawskiej w zaborze rosyjskim.

W okresie rosyjskim na terenie gminy władze carskie zaczęły budować kolejne forty stanowiące wraz z twierdzą Modlin system obronny. W związku z tym np. wieś Góra została przeniesiona w sąsiedztwo Janówka. Nowe forty powstały właśnie w Janówku. Na terenie Wieliszewa powstał cmentarz na potrzeby garnizonu Zegrze.

Mieszkańcy gminy mieli swój udział w odzyskaniu niepodległości w 1918 roku. Członkowie Polskiej Organizacji Wojskowej z Chotomowa, Jabłonny, Krubina, Kałuszyna, Nieporętu, Olszewnicy i Skrzyszewa w sile ok. 100 żołnierzy zajęły garnizon niemiecki w Nowej Jabłonnej (dzisiejsze Legionowo).

Potem mieszkańcy gminy włączyli się w odbudowę państwowości. Zaangażowali się przede wszystkim w organizację społeczności lokalnej, a najbardziej aktywną formą działalności było tworzenie oddziałów straży pożarnej (w Kałuszynie, Skrzyszewie, Krubinie) czy placówek oświatowych.

Nowym wyzwaniem był wybuch II wojny światowej. Na terenie gminy trwały we wrześniu 1939 roku zaciekle walki z nacierającymi z północy oddziałami niemieckimi. Linia obrony Warszawy przebiegała na linii rzeki Narwi. Wojsko polskie stawiało zaciekle opór, ale 13 września udało się Niemcom sforsować Narew w rejonie Dębe – Izbica. Na cmentarzu w Wieliszewie pochowano 300 żołnierzy poległych na terenie gminy.

W czasie okupacji obszar gminy został podzielony, część należała do Rzeszy Niemieckiej, reszta znalazła się w granicach Generalnej Guberni. W latach II wojny działały tu oddziały należące do 3 Batalionu Nieporęt I Rejonu „Marianowo-Brzozów” VII Obwodu "Obroża" AK. Ludność poddana została licznym represjom, wielu mieszkańców trafiło na przymusowe roboty do Rzeszy. Największe zniszczenia miejscowości na terenie gminy Wieliszew spowodowały działania wojenne 1944 roku prowadzone przez Armię Czerwoną. Znaczącym obciążeniem dla mieszkańców było odbudowanie ze zniszczeń wszystkich niemal wsi.

W latach powojennych Wieliszew i okolice leżały w granicach administracyjnych gromady Nieporęt. Gmina w obecnym kształcie powstała w 1973 r. w wyniku nowego podziału administracyjnego kraju na 49 województw, a samorządność odzyskała w 1990 r. Pierwotnie była to gmina Skrzyszew, potem (od 1996 roku) gmina Wieliszew, której siedzibę zlokalizowano w Olszewnicy Starej, obecnie siedzibą władz gminy jest Wieliszew. Symbolem gminy jest nowoczesna siedziba oraz herb nawiązujący do historii i walorów przyrodniczych. Złota nitka rzeki zamieszczona w górnej części tarczy herbowej symbolizuje naturalne zasoby regionu (rzeka Narew stanowi północną granicę gminy). Dwie wieże nawiązują do obiektów sakralnych: nieistniejącego kościoła w Okuninie i kościoła parafialnego w Wieliszewie. Połączone wieże symbolizują integrację mieszkańców, a jednocześnie powstała w ten sposób litera W, to nazwa Wieliszew. Zdobiący ją liść dębu jest symbolem walorów przyrodniczych gminy.

Złota rzeka w górnej części herbu symbolizuje naturalne zasoby wodne na czele z rzeką Narew- naturalną północną granicą Gminy. Wieże kościelne odwołują się do kościelnej historii tych terenów i przedstawiają najstarsze ośrodki kościelne na tym terenie: nieistniejącą już dziś parafię i kościół w Okuninie (której powstanie datuje się na XI w.) oraz parafię i kościół w Wieliszewie (ufundowaną w roku 1387). Obecnie zaś symbolizować mogą kościoły parafialne położone w dwóch krańcach gminy: zachodnim- w Janówku Pierwszym i wschodnim- w Wieliszewie. Połączenie wież krokwią symbolizuje jedność i zintegrowanie mieszkańców a także terytorialną przestrzeń, na której obecnie rozciąga się gmina. Całość tworzy literę W, czyli pierwszą literę nazwy gminy. Liść dębu symbolizuje zasoby przyrodnicze gminy, stanowi również nawiązanie do poprzedniej wersji herbu gminy, przedstawiającej drzewo dębu, licznie występujące na tych terenach.

7. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY

7.1. Definicja zabytku⁴

Zgodnie z obowiązującymi w Polsce przepisami prawa, zabytkiem może być ruchomość albo nieruchomości, spełniająca określone warunki. Musi być to dzieło człowieka, bądź rzecz związana z jego działalnością, która stanowi świadectwo minionych czasów (epoki) albo konkretnego zdarzenia. Warunkiem uznania za zabytek jest posiadanie choć jednej z trzech wartości: historycznej, artystycznej lub naukowej, dzięki której zachowanie tego obiektu dla przyszłych pokoleń leży w interesie społecznym.

Należy zwrócić uwagę, że zgodnie z definicją prawną zabytku nie ma określonej cezurę czasowej, która decyduje co jest zabytkiem, a co nie. Zabytkiem wcale nie musi być rzecz stara ani cenna materialnie, a jednocześnie nie każdy wiekowy obiekt może być warty zachowania dla przyszłych pokoleń, ze względu na wymienione wyżej wartości. Niejednokrotnie ocena istnienia poszczególnych wartości zabytkowych wymaga zaangażowania specjalistów w danej dziedzinie. W sytuacjach, gdy ustalenie czy dany obiekt stanowi zabytek budzi wątpliwości, zasadnym jest zwrócenie się z prośbą o dokonanie oceny przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

7.2 Rodzaje zabytków⁴

Na gruncie ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zostały podzielone na trzy główne grupy:

- **zabytki nieruchome** - zabytkowe nieruchomości, części nieruchomości bądź zespoły nieruchomości. Mogą to być m.in. budynki albo innego rodzaju budowle i konstrukcje trwale powiązane z gruntem, ale też parki, układy urbanistyczne, zespoły budowlane, krajobrazy kulturowe, cmentarze czy inne miejsca warte upamiętnienia. Odrębnym rodzajem zabytku nieruchomego jest nieruchomy zabytek archeologiczny, który może być ponad powierzchnią gruntu niewidoczny.
- **zabytki ruchome** - rzeczy ruchome, przedmioty, części przedmiotów lub zespoły rzeczy ruchomych spełniające definicję zabytku.
- **zabytki archeologiczne**⁵ – specyficzny typ zabytku, w którym mieszczą się zarówno zabytki nieruchome (stanowiska archeologiczne) jak też zabytki ruchome (artefakty, ruchome relikty archeologiczne).

⁴ Definicja zabytków przyjęta za opisem Narodowego Instytutu Dziedzictwa (<https://www.nid.pl/>)

⁵ W świetle art. 3 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny to „zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź

Nieruchome zabytki archeologiczne zwane także stanowiskiem archeologicznym, to zwarty przestrzennie obszar w obrębie którego występują źródła archeologiczne (zabytki nieruchome i ruchome oraz inne ślady wykorzystania terenu przez człowieka) wraz z otaczającym je kontekstem – tzw. nawarstwieniami kulturowymi, czyli warstwami ziemi, które powstały na stanowisku (np. osadzie pradziejowej) w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości.

Ruchome zabytki archeologiczne to przedmioty i ruchome relikty związane działalnością człowieka, które są częścią nieruchomego zabytku archeologicznego obecnie lub były nimi w przeszłości. Ruchomymi zabytkami archeologicznymi pozostają również przedmioty, które zostały usunięte z nawarstwień stanowiska przez rozmaite procesy jak np. erozja, orka bądź wykopaliska archeologiczne.

Żeby dany obiekt mógł być uznany za zabytek archeologicznymi, powinien w pierwszej kolejności spełniać ogólną definicję zabytku, czyli musi być wart zachowania dla przyszłych pokoleń ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

7.3. Formy ochrony zabytków⁴

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w artykule 7 przewiduje cztery formy ochrony zabytków:

1. wpis do rejestru zabytków,
2. uznanie za pomnik historii.
3. utworzenie parku kulturowego
4. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy, o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, linii kolejowej, o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej i w zakresie lotniska użytku publicznego.

Formy ochrony zabytków stanowią narzędzie prawne, mające na celu zapewnienie warunków umożliwiających trwałe zachowanie zabytków, w szczególności poprzez zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla ich wartości oraz udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków. W ramach powyższego, do zadań organów ochrony zabytków należy m.in. kontrola sposobu użytkowania i zagospodarowania obiektów zabytkowych oraz wydawanie pozwoleń na prowadzenie prac konserwatorskich, badań i robót budowlanych przy zabytkach.

---

ich śladów, albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.” Zabytki archeologiczne podlegają ochronie bez względu na stan zachowania (art. 6). Zabytki archeologiczne „odkryte, przypadkowo znalezione albo pozyskane w wyniku badań archeologicznych” lub poszukiwań stanowią własność Skarbu Państwa (art.35).

Należy jednak wiedzieć, że przepisy prawa chronią wszystkie zabytki, nie tylko pomniki historii, parki kulturowe i zabytki wpisane do rejestru zabytków. Właściciele i posiadacze zabytków zobowiązani są do opieki nad nimi, w sposób opisany w ustawie, bez względu na ich stan zachowania czy fakt wpisu do urzędowych rejestrów.

Zabytki podlegają ochronie prawnej bez względu na swój stan zachowania., zgodnie z czym zły stan zachowania obiektu nie przesądza o tym, że utracił on posiadane wartości zabytkowe.

7.4. Zestawienie zabytków nieruchomych

Zgodnie z obowiązującą ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich część lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 pkt. 1).

W myśl art. 6 ust. 1 pkt. 1 ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki nieruchome, będące w szczególności:

- a. krajobrazami kulturowymi,
- b. układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c. działami architektury i budownictwa,
- d. działami budownictwa obronnego,
- e. obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f. cmentarzami,
- g. parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h. miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej (art. 6 ust. 2).

Do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru zabytków, a także jego nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna (art. 8, 9 pkt. 1, 2).

Tabela 3 Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków - stan na 30 września 2018 r.

Gmina	Miejscowość	Obiekt/Obszar – nr rej. – data utworzenia
JABŁONNA	<u>Chotomów</u>	<ul style="list-style-type: none"> - kościół par. pw. NMP, nr rej.: 1008/672/62 z 12.04.1962 - cmentarz rzym.-kat., nr rej.: 1375 z 26.07.1989 - cmentarz prawosławny, nr rej.: 1375 z 26.07.1989
	<u>Jabłonna</u>	<ul style="list-style-type: none"> - kościół par. pw. Matki Boskiej Królowej Polski, ul. Modlińska 105 A, 1925-34, 1948-54, nr rej.: A-1288 z 25.02.2015 - zespół pałacowo-parkowy, nr rej.: 1036/210 z 20.11.1959: - pałac - oficyna wschodnia, tzw. pawilon królewski - oficyna zachodnia, tzw. pawilon ks. Józefa - pawilon zachodni - pawilon wschodni - oranżeria - altana chińska - kordegarda zachodnia - kordegarda wschodnia - brama wjazdowa - łuk triumfalny - wozownia i stajnie - muszla koncertowa - park - stajnia - brama ogrodowa - willa, ul. Modlińska 78, 1900, nr rej.: A-729 z 1.03.2006 - zajazd „Stara Poczta”, ul. Modlińska 102, pocz. XIX, nr rej.: 1037/40 z 10.10.1955 - karczma, ul. Modlińska 152, XVIII/XIX, nr rej.: 1038/136 z 20.06.1958
LEGIONOWO	<u>Legionowo</u>	<ul style="list-style-type: none"> - willa „Orawka”, ul. Jagiellońska 20, 1928, nr rej.: 1443-A z 6.08.1990 - willa z ogrodem, ul. Kolejowa 1, drewn.-mur., k. XIX, nr rej.: A-941 z 5.03.1979

		<ul style="list-style-type: none"> - willa „Łużeczanka” z ogrodem, ul. Mickiewicza 3, 1935, nr rej.: 1657-A z 10.09.1998 - d. kasyno, ul. Piaskowa / Sybiraków (d. Zegrzyńska 40), drewn., 1892, nr rej.: A-946 z 25.11.1999 - dom, ul. Reymonta 24, 1922, nr rej.: 1388-A z 7.07.1989 - willa, ul. Warszawska 72, mur.-drewn., po 1920, nr rej.: 1232 z 29.08.1983 - willa, ul. Mickiewicza 23, nr rej.: A-81 z 10.09.2001 r. - zespół koszar 4 Batalionu Kolejowego, 1897, nr rej 36-A z 16.09.2002: <ul style="list-style-type: none"> - budynek sztabowy - budynek biurowy - wartownia - magazyn - 2 budynki warsztatowe - budynek koszarowy - apteka, ul. Zegrzyńska 15 - zespół koszar Oddziału Balonowego, ul. Strużańska, 1898, nr rej.:37-A z 16.09.2002 -budynek mieszkalno-sztabowy - 2 budynki mieszkalne oficerskie - latryna
NIEPORĘT	<u>Beniaminów</u> ⁶	- fort, mur.-ziem., XIX/XX, nr rej.: 1462-A z 11.01.1991

⁶ Na fort składa się 7 obiektów Ujętych w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Nieporęt na lata 2016-2019

Lp.	Obiekt	Datowanie	Nr rejestru	Powołanie
1	Fort Beniaminów (Twierdza Zegrze) - zespół, w granicach wału fortecznego wraz z otoczeniem	1912 – 1914 r.	1462	1991
2	Fort Beniaminów - koszary szjowe	1912 – 1914 r.	1462	1991
3	Fort Beniaminów – schron pogotowia	1912 – 1914 r.	1462	1991
4	Fort Beniaminów – „Wielki” schron pogotowia I	1912 – 1914 r.	1462	1991
5	Fort Beniaminów – „Wielki” schron pogotowia II	1912 – 1914 r.	1462	1991
6	Fort Beniaminów – „Mały” schron pogotowia	1912 – 1914 r.	1462	1991
7	Fort Beniaminów – „Mały” schron pogotowia II	1912 – 1914 r.	1462	1991

	<u>Nieporęt</u>	<ul style="list-style-type: none"> - kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, nr rej.: 1066/673/62 z 12.04.1962 - cmentarz par. (najstarsza część), pl. Wolności, 1 poł. XIX, nr rej.: 1473 z 7.05.1993
<u>SEROCK</u>	<u>Dębe</u>	- fort „Dębe” (Twierdza Modlin), 1901-04, 1909-14, nr rej.: A-1368 z 27.01.2017
	<u>Jadwisin</u>	- pałac, 2 poł. XIX, nr rej.: 1039/305/61 z 20.12.1961
	<u>Serock</u>	<ul style="list-style-type: none"> - kościół pw. Zwiastowania NMP, XVI, nr rej.: 1101/320/61 z 20.12.1961 - cmentarz par. rzym.-kat., ul. Warszawska, nr rej.: 1385 z 26.07.1989 - rynek, brukowana nawierzchnia placu, nr rej.: A-48 z 22.05.2000 - d. zajazd, ul. Pułtуска 13-17, 1 poł. XIX, nr rej.: 1102/676/62 z 12.04.1962 - grodzisko Barbarka w Serocku, nr rej.: C- 56 z 01.07.1968 - 2 oficyny gospodarcze (stajnia i wozownia) , nr rej.: A-957 z 22.05.2000 - dom, Rynek 1, 2 poł. XIX, nr rej.: A-956 z 22.05.2000 - dom, Rynek 5, 2 poł. XIX, nr rej.: A-338 z 22.05.2000 - dom, Rynek 14, 2 poł. XIX, nr rej.: A-954 z 22.05.2000 - dom, Rynek 16, poł. XIX, nr rej.: A-944 z 8.11.1999 - dom, Ściegiennego 1, 2 poł. XIX, nr rej.: A-952 z 22.05.2000
	<u>Wola Kiełpińska</u>	<ul style="list-style-type: none"> - kościół par., k. XIX, nr rej.: 1116/1083 z 3.12.1974 - cmentarz rzym.-kat., 2 poł. XIX, nr rej.: 1384 z 8.12.1989
	<u>Zegrze</u>	<ul style="list-style-type: none"> - budynek kasyna oficerskiego, ul. Oficerska 5, 1903-04, nr rej.: A-1335 z 13.05.2016 - hotel garnizonowy, ul. Radziwiłowska 2, 1937-38, nr rej.: A-1341 z 22.05.2016

	<u>Zegrzynek</u>	- dwór, nr rej.: 1123/198 z 19.11.1959 (nie istnieje)
WIELISZEW	<u>Góra</u>	- zespół pałacowy, nr rej.: 1015/623/62 z 4.04.1962: - ruiny pałacu - oficyna - park
	<u>Janówek</u>	- fort XVII „Janówek” (Twierdza Modlin), 1912-14, nr rej.: A-41 z 23.01.2003
	<u>Wieliszew</u>	- kaplica grobowa rodziny Kamieńskich, na cmentarzu, 1 poł. XIX, nr rej.: 1115/678/62 z 12.04.1962

Na terenie powiatu legionowskiego znajduje się 71 obiektów wpisanych do rejestru zabytków (stan na 30 września 2018 r). Zabytki te rozmieszczone są 5 gminach w 14 miejscowościach, do których należą: Chotomów, Jabłonna, Legionowo, Beniaminów, Nieporęt, Dębe, Jadwisin, Serock, Wola Kiełpińska, Zegrze, Zegrzynek, Góra, Janówek i Wieliszew.

Większość obiektów datowana jest na końcówkę XVIII wieku oraz na przełom XIX i XX wieku. Najstarszy jest natomiast kościół w Serocku pw. Zwiastowania NMP datowany na XIV wiek.

W poniższej tabeli zestawiono liczbę zabytkowych obiektów w Gminach Powiatu Legionowskiego:

Tabela 4 Liczba obiektów wpisanych do wojewódzkiego rejestru zabytków z poszczególnych gmin Powiatu Legionowskiego

Jabłonna	Legionowo	Nieporęt	Serock	Wieliszew	Ogółem
24	20	9	18	6	71

Najwięcej obiektów zabytkowych wg. wojewódzkiego rejestru zabytków usytuowanych jest w Gminie Jabłonna. Nieco mniej natomiast w Gminie Legionowo. Najmniej zabytków wpisanych do rejestru występuje w Gminach Nieporęt oraz Wieliszew.

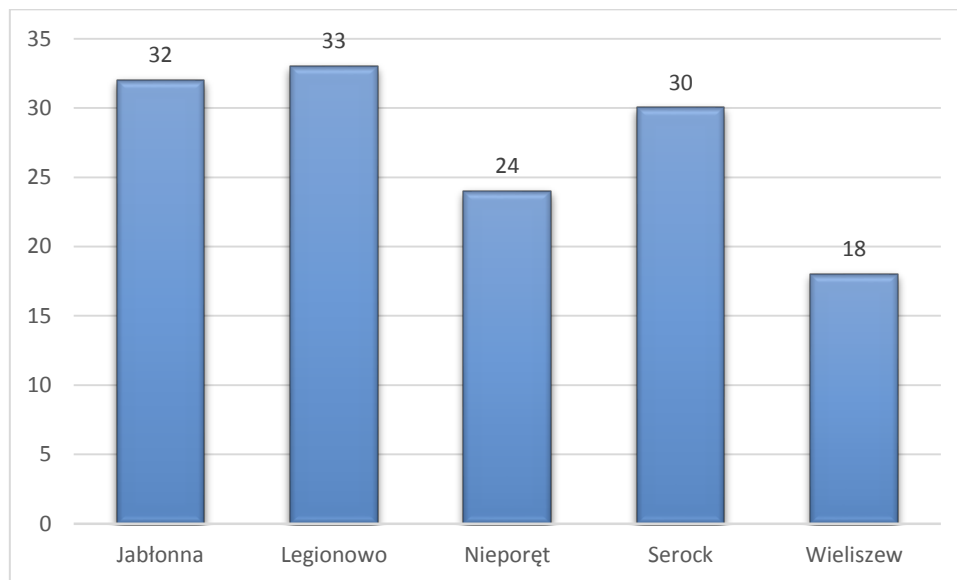
7.4.1. Zabytki wpisane do Rejestru Zabytków

Rejestr zabytków jest najbardziej powszechną formą ochrony zabytków.

Działaniami administracyjnymi w zakresie wpisu obiektu do rejestru zabytków zajmuje się Wojewódzki Konserwator Zabytków, który z urzędu bądź na wniosek strony - właściciela lub użytkownika obiektu, rozpoczyna procedurę wpisu. W etapie przygotowawczym gromadzone są informacje i materiały dokumentacyjnych (w tym dokonuje się oględzin obiektu), mające potwierdzić wartość danego obiektu dla dziedzictwa narodowego. Całe postępowanie zakończone jest wydaniem przez WKZ decyzji, która

- o ile strony nie wniosą sprzeciwu czy uwag - nabiera mocy prawnej. Wówczas to zabytek otrzymuje numer rejestru zgodny z kolejnym zapisem w księdze rejestru zabytków.

Na podstawie kart ewidencyjnych i bazy zabytków (udostępnionych przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie), sporządzono wykres obrazujący liczbę obiektów znajdujących się na terenie poszczególnych gmin Powiatu Legionowskiego.

Wykres 2 Liczba obiektów wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na terenie poszczególnych gmin w Powiecie Legionowskim.

Szczegółowy spis obiektów znajduje się z załączniku 1 do niniejszego opracowania.

7.4.2. Gminne Ewidencje Zabytków oraz Gminne Programy Opieki nad Zabytkami na terenie Powiatu Legionowskiego

Ochrona zabytków znajdujących się na terenie gminy należy do obowiązków samorządu lokalnego. Zadania te precyzuje art. 4 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, opisany szczegółowo w rozdziale 4.3. Jednym z obowiązków nałożonych przez ustawę na gminy jest „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”. Do zrealizowania tego obowiązku ma służyć gminna ewidencja zabytków, o której mowa w art. 22. Zgodnie z tym artykułem wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków formie zbioru akt adresowych zabytków nieruchomości terenu gminy.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Na terenie Powiatu Legionowskiego nie wszystkie gminy posiadają zaktualizowany gminny program opieki nad zabytkami oraz ewidencję zabytków:

Tabela 5 Gminne Ewidencje Zabytków oraz Gminne Programy Opieki nad Zabytkami na terenie Powiatu Legionowskiego (stan na połowę IV kwartału 2018)

Lp.	Gmina	Gminna ewidencja zabytków	Gminny program opieki nad zabytkami
1.	Jabłonna	sporządzono w 2014	Brak Programu Opieki nad Zabytkami
2.	Legionowo	sporządzono w 2013	Nieaktualny Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2010-2013
3.	Nieporęt	sporządzono wraz z GPOnZ	Aktualny na lata 2016-2019
4.	Serock	w trakcie przygotowywania	Nieaktualny Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2011-2014 (planowane przygotowanie aktualizacji programu)
5.	Wieliszew	sporządzono w 2017	Nieaktualny Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012-2015

7.4.2.1 Jabłonna

Gmina Jabłonna nie posiada sporządzonego Programu Opieki nad Zabytkami. w 2014 roku sporządzona została Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Jabłonna (dostępna jako załącznik nr 1 do zarządzenia nr 16 Wójta Gminy Jabłonna z dnia 24 lutego 2014r.)

W latach 2015/2016 dodatkowo sporządzona została ewidencja dóbr kultury nie wpisanych do rejestru zabytków w Gminie Jabłonna.

7.4.2.2 Legionowo

Uchwałą nr XLIII/554/2010 Rady Miasta Legionowo z dnia 28 kwietnia 2010 r., przyjęto Gminy Program Opieki nad Zabytkami Gminy Miejskiej Legionowo na lata 2010 – 2013. Zalecana jest aktualizacja niniejszego dokumentu.

7.4.2.3 Nieporęt

Gmina Nieporęt przyjęła Uchwałą Nr XXXIV/111/2016 Rady Gminy Nieporęt z dnia 29 grudnia 2016 r. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Nieporęt na lata 2016 – 2019.

Analiza szans i zagrożeń wynikających ze stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Nieporęt wykonana na potrzeby programu pozwoliła na wypracowanie priorytetowych działań w zakresie opieki nad zabytkami ustalając trzy priorytety:

1. Priorytet I - Ochrona i zrównoważone kształtowanie krajobrazu kulturowego.
2. Priorytet II - Badanie i dokumentacja gminnego dziedzictwa.
3. Priorytet III - Edukacja społeczeństwa oraz turystyczne wyeksponowanie dziedzictwa kulturowego.

W GPOnZ Gminy Nieporęt ujęto następujące liczby zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków:

- Zabytki nieruchome: 36
- Zabytki archeologiczne: 190

7.4.2.4 Serock

Gmina Serock przyjęła Uchwałą nr 138/XVI/2011 Rady Gminy w Serocku z dnia 30 listopada 2011 r. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Serock na lata 2011-2014. Aktualnie trwają prace nad aktualizacją Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami oraz aktualizacją Gminnej Ewidencji Zabytków, których finalizacja przewidziana jest na początek I kwartału 2019 roku.

7.4.2.5 Wieliszew

Gmina Wieliszew przyjęła Uchwałą nr XXVI/263/2012 Rady Gminy w Wieliszewie z dnia 28 grudnia 2012 r. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wieliszew na lata 2012 – 2015. Zalecana jest aktualizacja niniejszego dokumentu.

7.4.3. Zabytki archeologiczne Powiatu Legionowskiego

Zabytkiem archeologicznym⁷ jest każdy ślad działalności człowieka znajdujący się w ziemi lub pod wodą, którego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Można wyróżnić dwa typy zabytków archeologicznych: ruchome i nieruchome.

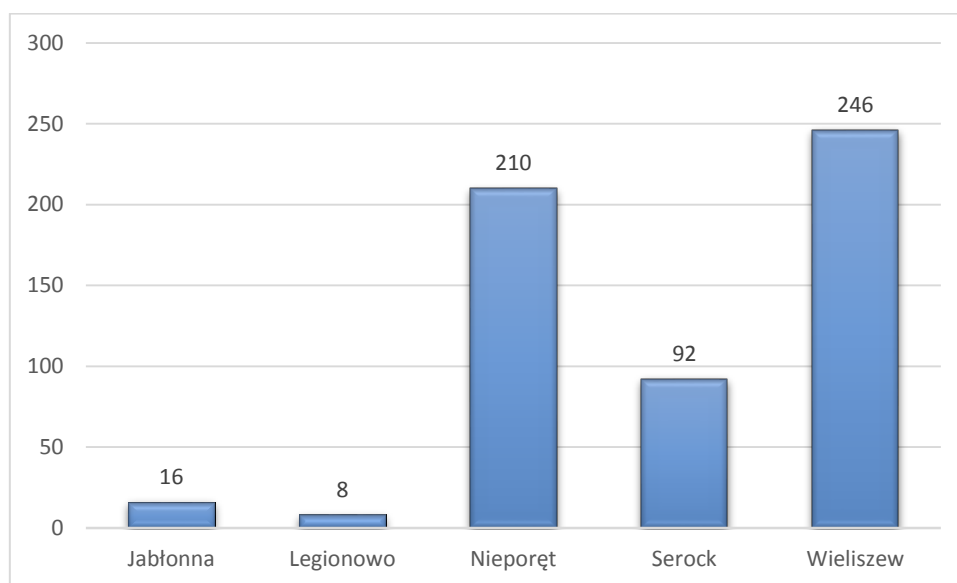
W świetle ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny to zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów, albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem (art. 3 ust. 4).

Jedną z form ochrony zabytków stanowi wpis do rejestru zabytków. Wpisu do rejestru dokonuje wojewódzki konserwator zabytków. Zabytki archeologiczne wpisywane są do księgi „C” rejestru na

⁷ Definicje przyjęto za NID: https://www.nid.pl/pl/Dla_specjalistow/Badania_i_dokumentacja/zabytki-archeologiczne/

zasadach określonych w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Decyzje o wpisie do rejestru zabytków przechowywane są we właściwych terenowo wojewódzkich urzędach ochrony zabytków. Odpisy decyzji z terenu całego kraju gromadzone są w siedzibie Działu Archeologii NID przy ul. Szeroki Dunaj 5 w Warszawie.

Na podstawie kart ewidencyjnych i spisu AZP (udostępnionych przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie), sporządzono wykres obrazujący liczbę obiektów znajdujących się na terenie gmin Powiatu Legionowskiego.

Wykres 3 Liczba AZP na terenie poszczególnych gmin w Powiecie Legionowskim.

Opracowanie Grupa CDE Sp. z o.o. źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie

Szczegółowy spis AZP znajduje się z załączniku 2 do niniejszego opracowania.

7.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gmin Powiatu Legionowskiego

Powiat legionowski ma duży potencjał turystyczny. Jest to jedna z ulubionych weekendowych destynacji mieszkańców stolicy. Powodem jest nie tylko bliskość Warszawy, z którą Powiat dzieli granicę administracyjną, ale także inne liczne atrakcje. Znaczna część obszaru Powiatu wchodzi w skład Warszawskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu. Poza rozległymi kompleksami leśnymi, szlakiem turystycznym pieszym i rowerowym, akwenem Jeziołem Zegrzyńskim, w granicach powiatu znajdują się także liczne zabytki architektoniczne i historyczne.

Poniżej przedstawiona została krótka charakterystyka wybranych obiektów, które promowane są także przez Gminy:

7.5.1 Gmina Jabłonna⁸

Pałac w Jabłonnie

Najważniejszy zabytek na terenie gminy Jabłonna, czyli zespół pałacowo-parkowy został wpisany 20 listopada 1959 roku do rejestru pod nr 1036/210.

Jabłonna od Średniowiecza była własnością biskupów płockich, którzy w XV wieku wybudowali tu letnią rezydencję. W 1773 roku Jabłonnę odkupił od kapituły płockiej biskup Michał Poniatowski (brat króla Stanisława Augusta), będący biskupem płockim oraz późniejszym prymasem Polski.

Chcąc przekształcić ją w elegancką rezydencję pałacowo-parkową, biskup w 1774 roku zamówił projekt nowej siedziby u królewskiego architekta Dominika Merliniego. Całość zaprojektowano jako zespół trzech budynków: usytuowanego centralnie parterowego pałacyku będącego mieszkaniem właściciela oraz dwóch bocznych dwupiętrowych pawilonów. Pawilon lewy zwany był Królewskim, ponieważ służył jako mieszkanie dla brata właściciela. Pawilon prawy przeznaczono dla gości, a przylegającą do niego piętrową oficynę - dla dworu i kancelarii prymasa.

W latach 70. i 80. XVIII wieku na miejscu barokowego ogrodu, powstał park krajobrazowy w stylu angielskim, według projektu Szymona Bogumiła Zuga. Zug wznosił również szereg pawilonów, z których do dziś przetrwały: grota, oranżeria i pawilon chiński. Pałacyk właściwy, łączył pierwotnie klasycystyczną surowość potężnie wypiętrzonej części środkowej z barokową malowniczością elewacji frontowej ożywionej czworoboczną wieżyczką zwieńczoną kulą. Ośrodkiem kompozycji wewnątrz był okrągły salon- znacznie wyższy od pozostałych pomieszczeń (dekoracja sztukatorska - Antonio Bianchi 1775, dekoracja malarska - Szymon Mańkowski 1777). Wchodziło się do niego przez prostokątny westybul, z którego na lewo był dostęp schodami na wieżę a na prawo - do antyszambru.

W skład zespołu pałacowo – parkowego, oprócz samego pałacu, wchodzi ponadto:

- oficyny,
- pawilony,
- oranżeria,
- łuk triumfalny,
- altana chińska,
- stajnie i wozownie,
- grota brama wjazdowa,
- park,

⁸ Opisy sporządzono na podstawie informacji zawartych na stronie internetowej Gminy <http://www.jablonna.pl/>

- dom rządcy.

Wnętrze pałacu charakteryzuje się oryginalnym, amfiladowym układem pomieszczeń, z płytkim westybulem i rotundową salą na osi budynku. Sala zw. balową wyróżnia się ozdobną faseta podtrzymującą galerię z kutą, metalową balustradą. Przykryta jest kopulastym sklepieniem z polichromią imitującą niebo. Na uwagę zasługuje też zrekonstruowana posadzka z motywem gwiazdy pośrodku. Sala balowa zawdzięczała swój pierwotny wystrój XVIII-wiecznym artystom. Antonio Bianchi był twórcą dekoracji sztukatorskich, a Szymon Mańkowski elementów malarskich. W pałacu nie brakuje też innych ciekawych pomieszczeń. Obok sali balowej znajduje się sala mauretańska, która wcześniej pełniła rolę ogrodu zimowego, sala pompejańska (dawnej biblioteka), pokój towarzyski, a także typowy dla pałacowych wnętrz tego okresu salonik chiński. Wszystkie pomieszczenia pałacowe zostały odbudowane po wojnie i niewiele mają wspólnego z wystrojem zarówno pierwotnym, jak i tym przedwojennym. Pod salą balową, w podziemiach usytuowana jest dziś restauracja. Jej wnętrza są bogato zdobione, malowidła pochodzą z roku 1776, ich autorem był Antonio Tavellio.

Pierwotny park, w stylu klasycystycznym nawiązywał, do parku arkadyjskiego. Charakteryzował się układem osiowym od dziedzińca przez salon z dalekim widokiem na łągi. W XIX wieku park zyskał cechy założenia angielsko-romantycznego o swobodnym rozplanowaniu z elementami sentymentalnymi, chińskimi i neogotyckimi.

Typowa dla stylu romantycznego była moda na zbieranie pamiątek historycznych, stąd w Jabłonce pergola z elementami sztuki antycznej czy łuk triumfalny. W czasie rozbiorów niemal obowiązkowe były akcenty chińskie, przykładem może być altana wzniesiona na sztucznym wzgórzu. Zgodnie z panującą modą Zug złamał symetrię parku poprzez wprowadzenie nowego elementu. Na sztucznym pagórku po prawej stronie wznosił kiosk chiński zwany altaną. Budowla miała – w założeniach – nie tylko złamać regularność założeń architektonicznych, ale też przysłonić bryłę oficyny. Altana zbudowana została na planie kwadratu, co zdecydowanie różni ją od innych budowli tego typu, które najczęściej były okrągłe albo ośmiokątne. Z reguły ozdobiane były charakterystycznym daszkiem ze zwieńczeniem na smukłych kolumnach. Altana w parku w Jabłonce, zgodnie z zapisami z roku 1818, wzniesiona została z drewna, ściany z zewnątrz pomalowano, a budowlę pokryto blaszanym dachem. Istniejąca obecnie altana jest powojenną rekonstrukcją wzniesioną wg zachowanych projektów.

Z historią parku związani są znani architekci i projektanci ogrodów: D. Merlini, H. Marconi, S. B. Zug, E. Ciołek. Nie bez znaczenia dla kształtu jabłonowskiej posiadłości jest fakt, że o jej rozwój dbała Anna z Tyszkiewiczów Potocka.

Jej staraniem Jabłonna stała się swoistym muzeum poświęconym pamięci księcia Józefa. Potocka postawiła sobie za cel utworzenie tam ośrodka kultu bohatera i gromadziła liczne pamiątki związane

z jego postacią. W pałacowej bibliotece, przebudowanej przez Marconiego, zaczęła organizować muzeum, nad wejściem zamieściła tablicę z napisem: „*Ustronie bohatera, starannie ozdobiwszy, potomkom przekazuję.*” Dziś tablica ta znajduje się w elewacji zewnętrznej wraz z pamiątkami pochodzącymi z Włoch. Miejsce zdobi ponadto płaskorzeźba przedstawiająca siedzącą kobietę, a pod wspomnianym napisem znalazły się inicjały A. D. W. (Anna Dunin-Wąsowiczowa, bo tak nazywała się po drugim mężu Anna Potocka) i data 1837.

Niewątpliwie ciekawym obiektem była muszla koncertowa. Została prawdopodobnie zaprojektowana przez Zuga, a ozdobiona przez Mańkowskiego. Jej resztki zachowały się do czasów współczesnych i mogą świadczyć o okazałości budowli. Dół stanowią ciosy kamienne, góra zdobiona była kasetonami. Dziś znajduje się w stanie kompletnej ruiny.

Brama wjazdowa swoim wyglądem nawiązuje do wcześniejszych rozwiązań. Właścicielka posiadłości Anna Potocka wraz z Henrykiem Marconim zadbała o odtworzenie zaprojektowanej wcześniej przez Zuga bramy. Zachowane cokoły dawnego wjazdu ozdobione girlandami i rozetami zostały przeniesione na dawne miejsce i posłużyły jako podstawa dla oryginalnych kolumn gotyckich z różowego granitu przewiezionych z zamku w Malborku. Na ich szczycie usytuowano wykonane z piaskowca kapitele z motywem lilii i zamontowano kute w żelazie latarnie.

Swoistą wizytówką Jabłonny jest łuk triumfalny wzniesiony przez Annę Potocką około 1842 roku (wg projektu Marconiego) dla uczczenia pamięci bohatera spod Raszyna i Lipska, księcia Józefa Poniatowskiego. Został on zaprojektowany przez Marconiego. Jest murowany, ustawiony na cokole z piaskowca, w kształcie wysokiej półkoliście zamkniętej filarowej arkady o profilowanej archiwolcie, wspartej na gzymsie i fryzie palmetowym obiegającym filary. Przy każdym filarze z trzech stron ustawiono żłobkowane kolumny jońskie z belkowaniami, na których umieszczono posąжки wojowników rzymskich i kobiet z tarczami. Całość wieńczy gzyms z pasem attyki zdobionym napisem „Poniatowski”. Łuk to obecnie najlepiej zachowany element wystroju parku.

Ciekawym obiektem parkowym był nieistniejący dziś budynek z przylegającą do niego grota. Była to niezwykle oryginalna budowla. Wzniósł ją w roku 1778 Szymon Zug. Sztuczna grota połączona była z domkiem pustelnika zwanym eremitorium. Wnętrze groty było bogato zdobione. W latach 70. zamurowano otwory okienne, co miało zapobiec dewastacji obiektu. Dziś pozostały tylko ślady dawnej groty.

Ruiny pozostały też po wielkiej stajni i wozowni wzniesionych około roku 1837. Obok wozowni znajdowały się kuźnia i warsztaty. Obiekt był wielokrotnie przebudowywany, w wieku XIX przez Henryka Marconiego.

Na skraju parku usytuowany jest budynek należący kiedyś do plenipotenty Potockich. Obiekt pochodzi z końca XIX wieku. Zbudowany z cegły, podpiwniczony, z balkonami na dekoracyjnych wspornikach i drewnianą werandą.

W bezpośrednim sąsiedztwie zespołu pałacowo-parkowego znajduje się budynek kościoła. Pierwotnie na tym terenie znajdowała się kaplica rodzinna Potockich, gdzie pochowany został hrabia August Potocki. W roku 1921 hrabia Maurycy Potocki przekazał teren pod budowę kościoła. Parafię w Jabłonce erygowano 10 sierpnia 1925 roku, wyłączając jej obszar z parafii Chotomów. Świątynię p.w. Matki Boskiej Królowej Polski wg projektu architekta Józefa Sandyńskiego budowano w latach 1926-1942. Niestety, podczas działań wojennych, w październiku 1944 roku wycofujące się wojska niemieckie wysadziły kościół w powietrze. Świątynia w obecnym kształcie została odbudowana w latach 1947-1954 wg projektu architektów Zbigniewa Chwaliboga i Bolesława Gierycha. Na miejscu dawnego mauzoleum Potockich wybudowano salę katechetyczną.

Obecnie, zespół pałacowo-parkowy w Jabłonce pełni funkcję domu zjazdów i konferencji Polskiej Akademii Nauk. Piękny park jest otwarty dla wszystkich zwiedzających. Parkowe ścieżki odwiedzają spacerowicze i rowerzyści. To popularne miejsce zarówno wśród mieszkańców Gminy Jabłonna, jak i turystów. W pałacu odbywają się wydarzenia kulturalne.

Dawny zajazd – obecny Urząd Gminy Jabłonna

Istotnym elementem krajobrazu kulturowego Jabłony, wpisanym do rejestru zabytków pod nr. 1038/136 (wpis z 20 czerwca 1958 r.), jest budynek dawnej karczmy usytuowany naprzeciwko bramy wjazdowej do pałacu.

Został wzniesiony przed rokiem 1834, jako karczma z zajazdem i kuźnią. Pod koniec XIX wieku był nazywany Starą Karczmą. Został spalony podczas działań wojennych w roku 1944. Odbudowano go dopiero w latach 1953–1954, według projektu Romana Ostapowicza i Haliny Trojanowskiej. Obecnie jest to siedziba Urzędu Gminy Jabłonna, Rady Gminy oraz Banku Spółdzielczego.

Poczta

Do rejestru zabytków pod numerem 1037/40 wpisano 10 października 1955 roku budynek dawnej poczty .

W roku 1837 rodzina Potockich wydzierżawiła na potrzeby poczty konnej, grunt położony około kilometra od bramy wjazdowej do jabłonowskiego pałacu, w kierunku Warszawy. Wkrótce potem, zostały tu wzniesione budynek stacji pocztowej oraz zachodnia oficyna, które zachowały się do dzisiaj.

Poczta była przebudowywana pod koniec XIX wieku - wzniesiono wówczas wschodnią oficynę. W ostatnich latach nadano wnętrzu budynku głównego stylowy wystrój i ze względu na zły stan techniczny, rozebrano wschodnią oficynę. Budynek do dziś pełni funkcję urzędu pocztowego.

Kościół p.w. Wniebowzięcia NMP w Chotomowie

W rejestrze zabytków pod numerem 1008/672/62 (wpis z 12 kwietnia 1962 roku).

Parafia w Chotomowie była erygowana przed rokiem 1387. Pierwotnie istniał tam kościół drewniany p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, ufundowany przez biskupów płockich. Kolejna świątynia powstała w 1725 roku z fundacji biskupa Andrzeja Załuskiego. Prawdopodobnie spłonęła w I połowie XIX wieku. Obecny kościół został wzniesiony w stylu neogotyckim w latach 1861-1865 według projektu architekta Franciszka Marii Lanciego, z fundacji Maurycego Potockiego. Kościół został konsekrowany w roku 1893. Jest to budowla murowana, jednonawowa z pięciobocznym prezbiterium i bogatą elewacją frontową. Obiekt był bogato zdobiony, na ścianach znajdowały się polichromie, strop wykonany był z drewna, a meble miały rzeźbione dekoracje. Po bokach prezbiterium stały wielkie świeczniki. Wnętrze ozdobiły mosiężne, neogotyckie kandelabry. Kościół został uszkodzony w czasie działań wojennych 1944. W wyniku bombardowania przez Rosjan spłonął dach, runęła wschodnia ściana. Zniszczeniu uległo prawie całe wyposażenie. Po wojnie świątynię odbudowano.

W latach 2015/2016 dodatkowo sporządzona została ewidencja dóbr kultury nie wpisanych do rejestru zabytków w gminie w której ujęto m.in.:

- Jabłonna: Obelisk poświęcony pamięci Jana Pawła II i 25-lecia Solidarności; Pomnik Wincentego Witosa; Pomnik poległych w latach 1939-1945; Pomnik Armii Krajowej; Pomnik poświęcony poległym żołnierzom polskim we wrześniu 1939; Pomnik poświęcony żołnierzom Armii Krajowej; Pomnik (kamień) poświęcony pamięci oficerów zamordowanych w Katyniu; Figurka Matki Bożej w lesie na Buchniku; krzyż na wjeździe do Jabłony; apłiczka Matki Bożej na ul. Leśnej; kapliczka/krzyż na ul. Szkolnej / ul. Marmurowej; krzyż przy budynku Centrum Edukacyjno Kulturalno Sportowego; willa Torunianka ul. Modlińska 3.
- Chotomów: Pomnik pomordowanych i rozstrzelanych przez hitlerowców w Lasach Chotomowskich; Pomnik upamiętniający śmierć porucznika Stefana Krasieńskiego; Pomnik pamięci

poległych i pomordowanych w latach 1939-1945; - Pomnik poświęcony żołnierzom Armii Krajowej; Pomnik poświęcony poległym żołnierzom polskim we wrześniu 1939; krzyż przy wiadukcie w Chotomowie; figurki przy Domu Dziecka im. Ojca św. Piusa XI.

- Trzciany: figurka Matki Bożej na ul. Granitowej; krzyż na ul. Granitowej;
- Rajszew: krzyż u zbiegu ul. Golfowej i ul. Mazowieckiej.
- Janówek Drugi/Trzciany: „Kadzielnia”.

7.5.2. Gmina Legionowo⁹

Na terenie miasta Legionowa znajduje się dziewiętnaście obiektów wpisanych do wojewódzkiego rejestru zabytków. Są to przede wszystkim zachowane budynki dawnego garnizonu carskiego – łącznie trzynaście obiektów, m.in.: budynki biurowe, koszarowe, warsztatowo-magazynowe i budynek latryny. Pozostałe obiekty stanowią murowane i drewniane wille powstałe w okresie międzywojennym.

Kompleks koszarowych budynków z czerwonej cegły, dawnego garnizonu carskiego wzniesiony w 1897 r. w sąsiedztwie “Kozłówki” w Legionowie

W 1892 roku władze carskiej Rosji wykupiły od Augusta Potockiego północne tereny od stacji kolejowej. Garnizon, poza koleją i letniskiem, okazał się istotnym czynnikiem miastotwórczym. W drugiej połowie XIX w. rozpoczęto zakrojoną na szeroką skalę przebudowę umocnień wojskowych na zachodniej granicy Rosji. Decyzją cara Aleksandra II modernizacji poddano rejon Warszawy i Modlina, tworząc Warszawski Rejon Umocniony. Na jej podstawie w 1892 r. gubernator Warszawy, generał Józef Hurko, wydał polecenie budowy koszar przy stacji kolejowej Jabłonna dla pułków rezerwowych.

Intensywne tempo prac pozwoliło już jesienią 1892 roku sformować w Jabłonie dwa rezerwowe pułki piechoty: 192 Drohiczyński i 193. Wawerski. Drugi, zasadniczy etap rozbudowy legionowskiego garnizonu przypada na 1897 rok. Pierwsze powstały drewniane budynki koszarowe dla 2 Batalionu Piechoty Fortecznej z Zegrza. Drugi kompleks obiektów, tym razem murowanych, oddano do użytku w 1897 r. Ulokowano w nim 4 Batalion Kolejowy. Po opuszczeniu koszar przez wojska carskie budynki przejęły jednostki Wojska Polskiego, które z przerwą w czasie hitlerowskiej okupacji użytkowały je do lat 90. XX w. W pobliżu folwarku Kozłówka wzniesiono wówczas murowany kompleks koszarowy dla 4. Batalionu Kolejowego. 25 marca 1899 roku koszarom, położonym przy stacji Jabłonna, car Mikołaj II nadał nazwę Obóz Feldmarszałka Hurki. Na początku XX wieku garnizon liczył około 4 tysiące stałej załogi. Zamieszkiwała ona około 120 budynków, które tworzyły zwartą zabudowę typu miejskiego.

⁹ Opisy na podstawie Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Miejskiej Legionowo oraz materiałem udostępnionym dzięki życzliwości Muzeum Historycznego w Legionowie.

Czwartym czynnikiem miastotwórczym była Huta Szkła Jabłonna. Zakład powstał w 1897 roku. Produkowano w nim głównie butelki do piwa. Na początku XX wieku huta zatrudniała około 60 osób.

Obecnie kompleks znajdujący się w pobliżu linii kolejowej i stacji Legionowo jest powoli zagospodarowywany na cele mieszkaniowe i gospodarcze.

Wille i rezydencje

Wśród obiektów wpisanych do wojewódzkiego rejestru zabytków na szczególną uwagę zasługuje najstarszy zabytek dzisiejszego Legionowa:

- najstarsza willa na terenie Legionowa - willa „Kozłówka” przy ul. Smereka (wpisana pod nr 941 79-03-05). Kompleks składa się z willi murowano-drewnianej wzniesionej ok. 1885 roku i otaczającego ją parku krajobrazowego. Kolonia Kozłówka pierwotnie położona była na terenach leśnych i początkowo miała charakter dworku myśliwskiego.

Inne posiadłości rezydencje na terenie Legionowa to m.in.

- willa „Orawka” z 1928 przy ulicy Jagiellońskiej 20 (1433 90-08-06).
- willa „Łuzeczanka” z 1935 przy ulicy Mickiewicza 3 (1657 98-09-10).
- willa „Franciszkanka Wiśniewo” wraz z działką i zielenią (dzisiejsza siedziba muzeum z 1930 mieszcząca się przy ulicy Mickiewicza 23 (A-81 01-09-10).
- willa wraz z zielenią z 1926 położona przy ulicy Warszawskiej 72 (1232 83-08-29).
- budynek mieszkalny z 1928 przy ulicy Reymonta 24 (1388 89-07-07).

7.5.3. Gmina Nieporęt¹⁰

Kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP wraz z otaczającym drzewostanem

Najważniejszym zabytkiem na terenie Gminy jest z pewnością Kościół pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny. Świątynię ufundował Jan II Kazimierz jako votum za zwycięstwo nad Szwedami w drugiej wojnie północnej. Intencję fundacyjną ustanowił król w roku 1661, potwierdzoną na sejmie koronnym (ADP Aoficialia Pultoviensis 1658-1672 k.142). Kościół wraz z drzewostanem jest wpisany do rejestru zabytków 12 kwietnia 1962 r. pod numerem 1066/673.

¹⁰ Na podstawie Gminnej Ewidencji Zabytków: <https://www.nieporet.pl/sport-i-turystyka/zabytki/>

Kościół wybudowany na planie krzyża łacińskiego, w stylu baroku, w Polsce dynastii Wazów charakteryzował się cechami, które pozwoliły określić architekturę tego czasu „stylem Wazów”. Jednym z elementów tego stylu jest używanie do kamiennych dekoracji czarnego kamienia szlachetnego. Elewacja frontowa rozczłonkowana pilastrami i niszami, zwieńczona trójkątnym szczytem. Zorientowany na osi wschód-zachód. Pierwotna bryła została zmieniona przez dobudowanie w XVIII w. przypór zabezpieczających pękające mury.

Fort Beniaminów

Ważnym zabytkiem Gminy Nieporęt jest fort w Beniaminowie wraz ze strefą ochronną wokół wałów. Budowę ukończono w 1907 r. wg. typowego projektu z 1897 r., opracowanie i budowa gen. K.I. Wieliczko. Z tego okresu pochodzi część budynków koszarowych w Białostrzegach, gdzie w roku 1917 internowano legionistów Józefa Piłsudskiego. Nie można także zapomnieć o 10 i 11 Koszarach w Zegrzu Płd. i w Białostrzegach w zakresie budynków z okresu carskiego.

Kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP w Nieporęciu

Kościół wotywny ufundowany przez Jana Kazimierza, datowany na 1512-25, pocz. XVII w. Wpisany do rejestru zabytków pod nr 1961-12-20. Wybudowany w stylu barokowym, na planie krzyża łacińskiego. Wewnątrz znajdują się trzy neobarokowe ołtarze oraz chrzcielnica z 1881 roku. Przed kościołem znajduje się figurka Matki Boskiej Pocieszycielki Strapionych z 1863 roku. Wzniesiono także dzwonnice z XVIII wieku pełniącą jednocześnie funkcję bramy.

Cmentarz rzymsko-katolicki parafii p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP (z nagrobkami, bramą, częścią ogrodzenia i starodrzewem)

Istotny element krajobrazu kulturowego na terenie Nieporętu stanowi cmentarz parafialny w Nieporęciu wraz z nagrobkami, bramą metalową z dwoma furtkami osadzonymi w murowanych filarach, część ogrodzenia murowanego z cegieł o wymiarach 28-30 x 13-14 x 8,5-9. t. zw. Gotycka i starodrzew (zabytkowa część cmentarza). Wpisany do rejestru zabytków województwa Mazowieckiego pod numerem 1473/93. W części zachodniej cmentarza znajdował się nagrobek z 1904 r. Przy kolejnym pochówku zlikwidowany. W części zabytkowej m. in. znajdują się: krzyż misyjny z 1906 r., grób ks. kanonika Władysława Ślepowrońskiego z 1925 r., grób ks. kanonika Paulina Borsy z 1960 r.

Holownik parowy „Ziemowit”

Dawny holownik parowy "Ziemowit" zacumowany jest w Porcie Nieporęt. Statek ma 110 lat. Ziemowit to prawdziwa perła wśród statków parowych jakie zachowały się na Jeziorze Zegrzyńskim. Jest to

holownik z napędem tylnokołowym. Został zbudowany przez stocznię Werft Übigau. W 1907 r. położono stępkę pod kadłub Ziemowita z oznaczeniem numeru budowy 966. Wymiary kadłuba to: długość L = 38,5 m i szerokość B = 4,80 m, zanurzenie T=0,90 m.

7.5.4. Gmina Serock ¹¹

Średniowieczny układ rynku

Serocki rynek zachował układ urbanistyczny ze średniowiecza. W latach 1846-1848 położono na nim istniejący do dnia dzisiejszego bruk. Zniszczenia z II wojny światowej - pozwoliły zachować się tylko kilku kamienicom, o współczesnej numeracji: 1, 5, 14 i 16. W pobliżu ul. 11 Listopada, w XIX wieku znajdowała się synagoga, której ostatnim rabinem był Icchak Morgenstern. Podczas wojny synagoga została zniszczona, a ludność żydowska przetransportowana do getta.

W 1997 r. wzniesiono ratusz w typie neoklasycystycznym, pobudowano także nowe kamienice, nawiązujące do układu i wyglądu historycznego.

Kościół parafialny w Serocku pw. Zwiastowania Najświętszej Maryi Pannie (dawniej św. Wojciecha)

Ostatni książęta mazowieccy, Janusz III i Stanisław, do których Serock niegdyś należał, ufundowali w Serocku murowany kościół, usytuowany na skarpie, skąd rozciąga się widok na połączenie dwóch rzek - Bugu i Narwi. Świątynia pw. Zwiastowania Najświętszej Maryi Pannie (dawniej św. Wojciecha) jest najstarszym zabytkiem w powiecie legionowskim. Posadzka progu świątyni znajduje się poniżej poziomu otoczenia, a wewnątrz mieści się oryginalne barokowe wyposażenie. Na szczególną uwagę zasługuje nawa sklepiona kolebkowo z gwiaździstą siatką żeber, które równoległymi wiązkami spływają na półfilary. W prezbiterium wyróżniają się dwa oryginalne ostrołukowe portale, pochodzące z początkowego okresu budowy świątyni. Znajduje się tu również późnobarokowy ołtarz z 1775 r. z figurami św. Stanisława i św. Wojciecha. Bogaty wystrój świątyni zachowuje jednorodny charakter, tworzony przez 2 rokokowe ołtarze boczne. Spośród licznych tablic epitafijnych warto wspomnieć o tablicy upamiętniającej działalność zmarłego w 1849 r. ks. Seweryna Piekarskiego, proboszcza serockiego, kanonika warszawskiego. Obok świątyni stoi murowana plebania z ok. 1902 roku.

Pozostałości fortyfikacji

W latach 1807 – 1808 na polecenie Napoleona, który uznał Serock za ważny punkt strategiczny, została wzniesiona twierdza, która razem z Modlinem i Pragą, miała bronić linii Wisły i osłaniać Warszawę.

¹¹ Na podstawie opisów pochodzących z <https://www.serock.pl/>

Napoleon pierwszy raz w Serocku był, czy też raczej przejeżdżał przez miasto, 30 stycznia 1807 r., gdy jechał z Warszawy przez Pułtusk, Przasnysz i Olsztyn do swoich wojsk, mających wkrótce stoczyć wielką bitwę pod Iławą. Drugie wydarzenie miało miejsce ponad 200 lat temu, 10 grudnia 1812 r., i związane było z odwrotem Wielkiej Armii z Rosji.

Dziś głównym dziedzictwem epoki napoleońskiej są zachowane fragmenty fortyfikacji, z których najlepiej zachowały się fragmenty rawelinu zachodniego, wkomponowanego w stadion miejski oraz kurtyna północno-zachodnia i bastion północny, które stały się szlakiem spacerowym. Twierdza budowana razem z Modlinem i Pragą stanowiła ważny element strategiczny w planach Napoleona i sprawdzona została w 1807 r. w wojnie z Rosją oraz w 1809 r. w wojnie z Austrią.

Kościół w Woli Kiełpińskiej

Położony pośród starodrzewu, neobarokowy kościół pw. św. Antoniego Padewskiego wybudowany został z fundacji Jadwigi i Macieja Radziwiłłów w latach 1895 - 1899. Kameralna, jednonawowa świątynia wg projektu Konstantego Wojciechowskiego, nosząca cechy architektury renesansowej i klasycystycznej mogła pomieścić ok. 400 wiernych.

To jedyny przykład XIX-wiecznej architektury sakralnej w powiecie legionowskim. We wnętrzu kościoła na uwagę zasługują epitafia rodu Krasińskich, przeniesione z kościoła w Zegrzu, a wśród nich dwa rokokowe z XVIII wieku, ufundowane przez hr. Kazimierza Krasińskiego. W świątyni znajduje się również miejsce pochówku księcia Macieja Radziwiłła, o czym przypomina epitafium z różowego marmuru, ozdobione herbem rodowym Radziwiłłów. Ołtarz główny przedstawia Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny, pędzla Ferencza Szoldatisa. Za najstarszy obraz w kościele, w Woli Kiełpińskiej uznaje się wizerunek św. Judy Tadeusza, znajdujący się w ołtarzu bocznym.

Cmentarz parafialny w Woli Kiełpińskiej

Cmentarz powstał pod koniec II połowy XIX wieku, w 1899 roku, po wykupieniu Dóbr Zegrze przez władze carskie. Można tam znaleźć zabytkowe nagrobki z XIX oraz XX wieku. Wśród nagrobków z XIX wieku można wymienić nagrobek Piotra Kawałowskiego (zmarł 20.12.1897 roku w wieku 65 lat).

Inne zabytkowe nagrobki to:

- nagrobek Antoniego Xiężopolskiego - administatora dóbr Zegrze (zmarł 11.09.1866 - 63 lata),
- grób rodziny Urbanowskich, którzy zmarli w latach 1874-1884,

Grób rodzinny Zglenickich

- Weronika z Załusków Skotnicka - Zglenicka - matka Witolda Zglenickiego (zmarła 16.11.1876). Była posiadaczką majątku wraz z mężem Konstantym Zglenickim w Wargawie Starej oraz w Dębem (gmina Serock). Do majątku w Dębem wchodziła kolonia Ludwinowo Dębskie,

- Witold Zglenicki (zmarł w 1904) - żył lat 54, z wykształcenia górnik, geolog. Miał rodzeństwo, dwóch braci: Antoniego oraz Bolesława. Chodził do Gimnazjum Gubernialnego w Płocku. Ukończył studia w Szkole Głównej Warszawskiej na wydziale Matematyczno - Fizycznym. Wyjechał do Petersburga, gdzie studiował w Instytucie Górniczym w Petersburgu (1870-1875). Pracował w Górniczym Okręgu Wschodnim Królestwa Polskiego jako kierownik Zakładów Hutniczych w Mroczkowie nad rzeką Kamienną. W Baku pracował w Urzędzie Probierzczym. Badał okolice Baku m.in. Półwyspu Apszerońskiego na Morzu Kaspijskim. Witold Zglenicki pisał prace na temat metodyki i techniki badań wydobywania ropy z dna morskiego. Określił miejsca 165 działek na terenie Morza Kaspijskiego i opublikował w piśmie "Nieftianoje Dieło". Właściciel działek naftowych wokół Morza Kaspijskiego,

Grób rodziny Szaniawskich - Zygmunta, Wandy oraz Władysława

- Zygmunt Szaniawski - (ur. 1852, zm. 22.11. 1929), ojciec Jerzego Szaniawskiego, jego żoną była Wanda Szaniawska, kierownik młyna w Zegrzynku,

- Jerzy Szaniawski -urodził się w 1886 roku w Zegrzynku. Pisarz, dramaturg, studiował w Lozannie w Instytucie Rolniczym w Szwajcarii. Studiował również literaturę i sztukę. Pisał krótkie nowele oraz opowiadania. Odznaczony Krzyżem Oficerskim Orderu Polonia Restituta, a w 1933 roku włączony w poczet członków Polskiej Akademii Literatury. W 1961 roku wziął ślub z Anitą Szaniawską. Zmarł w 1970 roku. Pochowany na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie,

- Nagrobek Pawła Myszkorowskiego z XIX wieku,

- Kaplica im. bł. ks. Romana Archutowskiego - są w niej złożone szczątki byłych proboszczów: Aleksandra Solińskiego, Jana Przedpełskiego i Stanisława Zająca,

- nagrobek Xawerego Ołtuszewskiego (zm. 1905) - administrator dóbr zegrzyńskich,

- grób Feliksa Janickiego - powstańca styczniowego (zm. 1923),

- mogiła żołnierzy Wojska Polskiego, którzy polegli we wrześniu 1939 r..

Grodzisko Barbarka

Usytuowana w Serocku Barbarka - to średniowieczny gród, który powstał w XI-XIII wieku jako jeden z pierwszych na dzisiejszym Mazowszu. Położenie na wysokim brzegu Narwi z łatwym dostępem do rzeki uwarunkowały główną działalność ówczesnych rzemieślników: rybołówstwo, retmaństwo,

flisactwo. Możliwa dzięki rzece wymiana handlowa przyczyniła się do ewolucji urbanistycznej miasta. W wyniku badań archeologicznych odnaleziono na terenie grodziska dużą ilość fragmentów ceramicznych, kości zwierzęcych i szczątków ryb oraz ponad 200 zabytków archeologicznych, dających nam ogólny wgląd w życie, które wiedli tu przodkowie tej ziemi, aż do XVII wieku. Obok grodu istniało podgrodzie i osady podgrodkowe. Ten zespół stanowił zaczątek miasta. Podgrodzie i osady podgrodkowe zamieszkiwali rzemieślnicy pracujący na potrzeby grodu, a nadwyżki produkcyjne były przedmiotem wymiany handlowej.

Dziś średniowieczne grodzisko stanowi przede wszystkim taras widokowy, u jego stóp natomiast latem odbywają się warsztaty rzemieślnicze w klimacie średniowiecznym.

Pałac Radziwiłłów w Jadwisinie

Pałac Jadwigi i Macieja Radziwiłłów, którzy przenieśli się do Jadwisina po wykupieniu przez Rosjan ich zegrzyńskich dóbr, został ukończony w 1898 r. Położony na wysokiej, malowniczej skarpie, zaprojektowany został w stylu francuskiego renesansu. Elewacja – licowana czerwono-brunatnymi płytkami kontrastuje z zielenią parku otaczającego pałac. Bryła pałacu jest asymetryczna dzięki umiejscowieniu wieży w elewacji frontowej. Około 1900 r. urządzono tu park krajobrazowy, a po blisko kolejnych 100 - utworzono z niego i przyległego leśnego kompleksu rezerwat „Jadwisin”, który w założeniach ma chronić pozostałości puszczy serockiej. Po II wojnie majątek Radziwiłłów rozparcelowano, a pałac został przekazany ministerstwu oświaty, by w 1960 r. utworzyć tu ośrodek wypoczynkowy Rady Ministrów. Obecnie pałac należy do prywatnego właściciela, w związku z czym nie jest dostępny dla zwiedzających.

Ruiny Dworku Szaniawskich

W rezerwacie "Wąwóz Szaniawskiego", u podnóża wysokiej skarpy Narwi znajdują się pozostałości po dawnym młynie parowym, który w połowie XIX w. był jednym z największych i najnowocześniejszych nie tylko w Królestwie Polskim, ale i w Europie.

W latach 80-tych XIX w. posadę dyrektora młyna objął Adam Zygmunt Szaniawski, który wraz z żoną Wandą zamieszkał w drewnianym dworku w pobliżu młyna. W lutym 1886 r. urodził się we dworze Jerzy Szaniawski (późniejszy dramaturg, felietonista i pisarz). Na początku 20-stulecia młyn spłonął. Szaniawscy znaleźli się w trudnej sytuacji - wyjściem okazało się być założenie w Zegrzynku letniska. Położenie dawnego młyna i dworku jak najbardziej za tym przemawiały. Zresztą już wcześniej, przed pożarem, w Zegrzynku Szaniawskich odwiedzali przedstawiciele świata kultury, wśród nich Maria Konopnicka, Deotyma, Konrad Prószyński, Eliza Orzeszkowa i Ignacy Kraszewski. Letnisko rozwijało się, dworek z czasem został przebudowany i dostosowany do nowych funkcji, m.in. drewniane schody

zastąpiono betonowymi, które po pożarze dworku w 1977 r. są jedyną pozostałością po dworku Szaniawskich.

Jerzy wrócił do Zegrzynka w latach 50-tych, starając się zadbać o opuszczony dotąd dworek rodzinny. Dworski majątek ziemski został w drodze reformy rolnej przekazany utworzonemu w sąsiadującym Jadwisinie - Zakładowi Doświadczalnemu Instytutu Ziemniaka, a to co pozostawiono Szaniawskiemu, obłożono tak gigantycznymi podatkami, że pisarz praktycznie wegetował w skrajnej nędzy. Kiedy na początku lat sześćdziesiątych umiera Wanda Natolska, gospodyni i lokatorka dworku, Szaniawski przestaje sobie radzić z niechętnym mu otoczeniem oraz naporem cywilizacyjnym. Najlepszy okres twórczy miał już za sobą. W wieku 76 lat żeni się z malarką Anitą Szatkowską. To był dramatyczny i niespokojny związek, któremu poświęcona jest sztuka Remigiusza Grzeli "Uwaga - złe psy!".

Szaniawski umiera w 1970 r., siedem lat później, dworek zamieszkiwany przez wdowę po nim płonie doszczętnie w niejasnych okolicznościach. Otaczający ruiny las, porastający malowniczo ukształtowaną krawędź erozyjną i wąwóz, uznane zostały w 1977 r. za rezerwat przyrody zwany "Wąwozem Szaniawskiego".

Dębe

W XVIII w. w Dębem powstał dwór należący do rodziny Poniatowskich. Po upadku Księstwa Warszawskiego władze carskie przekazały skonfiskowany majątek jednemu z rosyjskich generałów. Ten nieopodal dworu, przy głównej drodze wsi zbudował na własny użytek niewielką cerkiewkę w kształcie baszty^[9]. Budynek zwany przez miejscowych „Okrągłakiem” zachował się do czasów dzisiejszych.

W 1858 r. majątek w Dębem kupili Konstanty i Weronika z Załusków (primo voto Skotnicka) Zglenicy. Liczył on wówczas 20 włók, czyli około 336 hektarów. Synem państwa Zglenickich był inżynier Witold Zglenicki - geolog, nafciarz, ojciec nafty bakijskiej, darczyńca Kasy im. Mianowskiego, pochowany w pobliskiej Woli Kiełpińskiej.

Od 1924 r. majątek należał do rodziny Krzywickich i uchodził za wzorowo prowadzony. Po 1945 r. zniszczony w czasie wojny majątek rozparcelowano pomiędzy służbę folwarczną. Wśród pozostałości parku znajduje się Ośrodek Szkoleniowy Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury (poprzednio Ośrodek Doskonalenia Kadr Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej).

7.5.5. Gmina Wieliszew¹²

Ruiny Fortu XVII w Janówku Pierwszym

¹² Źródło: <http://www.wieliszew.pl>

Ruiny Fortu XVII. Między 1912 a 1914 r. Twierdzę Modlin rozbudowano o pierścień zewnętrzny. Powstało dziesięć fortów tworzących okrąg o obwodzie blisko 50 km. Większość z nich zachowała się do dzisiaj. Niektóre nadal są obiektami wojskowymi, większość jest ogólnie dostępna.

Kaplica cmentarna w Wieliszewie

Obiekt znajduje się na cmentarzu parafialnym. Duża, klasycystyczna kaplica z widniejącą nad wejściem dedykacją "Żona Mężowi". Zabytek pochodzi z 1834 r. Kaplicę ufundowała Marianna Kamieńska z domu Gautier, żona ówczesnego właściciela wsi i majątku wieliszewskiego Tomasza Kamieńskiego.

Organistówka

Naprzeciwko kościoła parafii pw. Przemienienia Pańskiego w Wieliszewie stoi niepozorny budynek. Jest nim pochodząca z końca XIX wieku „organistówka”. To tutaj skoncentrowało się życie parafii po tym, jak podczas działań wojennych w 1944 roku zniszczeniu uległ kościół. Nową świątynię wybudowali mieszkańcy Gminy w latach 60. XX wieku.

Góra

Góra jest prawdziwą zabytkową perłą Gminy, wspominana już w XV w., jako część dóbr rodziny Nałęczów. Znajdują się tu: piękny, choć bardzo zaniedbany zabytkowy spichlerz o cechach architektury klasycystycznej, kuźnia i klasycystyczna oficyna z XVIII wieku. Nieopodal, na malowniczo położonej skarpie Jeziora Górskiego znajdują się ruiny letniej rezydencji Poniatowskich. Ten zbudowany w 1780 r. pałac gościł w swych murach wielu znakomitych gości - przebywali tu Ignacy Krasicki, Stanisław Trembecki i Józef Wybicki. W ośmiobocznej, wysokiej na dwie kondygnacje sali balowej młody książę Stanisław Poniatowski organizował spotkania stanowiące konkurencję dla obiadów czwartkowych swojego wuja - króla Stasia. Parterowa budowla z mieszkalnym piętrem szczególnie pięknie prezentowała się od strony Narwi. Widok ten utrwalił w 1801 r. na rycinie Zygmunt Vogel. Rezydencja otoczona była kilkuhektarowym parkiem, do pałacu prowadziła wysadzana lipami aleja i reprezentacyjny podjazd w kształcie podkowy. Kolejny właściciel majątku w Górze – szambelan królewski, prezes Senatu Księstwa Warszawskiego Ludwik Szymon Gutakowski stworzył w Górze wzorcowe gospodarstwo rolne. Według niektórych znawców historii Mazowsza gościem Gutakowskich był Wielki Książę Konstanty wraz z żoną. Około 1888 r. pałac przebudowano, zmieniając układ wnętrza i obniżając dach. Pałac był dwukrotnie zniszczony. Sąsiedztwo fortów w Janówku naraziło go na ostrzał artyleryjski w 1915 r. W okresie międzywojennym w odbudowanym i odrestaurowanym budynku pałacu działała Szkoła Rolnicza Żeńska. Niestety podczas II wojny światowej pałac spłonął i nie został odbudowany. Pokażnych rozmiarów budowla nie oparła się upływowi czasu i systematycznej dewastacji w czasach powojennych. Obiekty w Górze są własnością Polskiej Akademii Nauk.

7.6. Promocja Dziedzictwa Kulturowego w Powiecie Legionowskim

Szlak Polski Walczącej na terenie powiatu legionowskiego

W 2014 roku Starostwo Powiatowe w Legionowie stworzyło na terenie powiatu turystyczny szlak patriotyczny „Polski Walczącej”, ponad 140 km ścieżek poprowadzonych przez 78 miejsc i obiektów historycznie związanych z walką Polaków o niepodległość. Szlak podzielony jest na trzy trasy: czarną, czerwoną i zieloną.

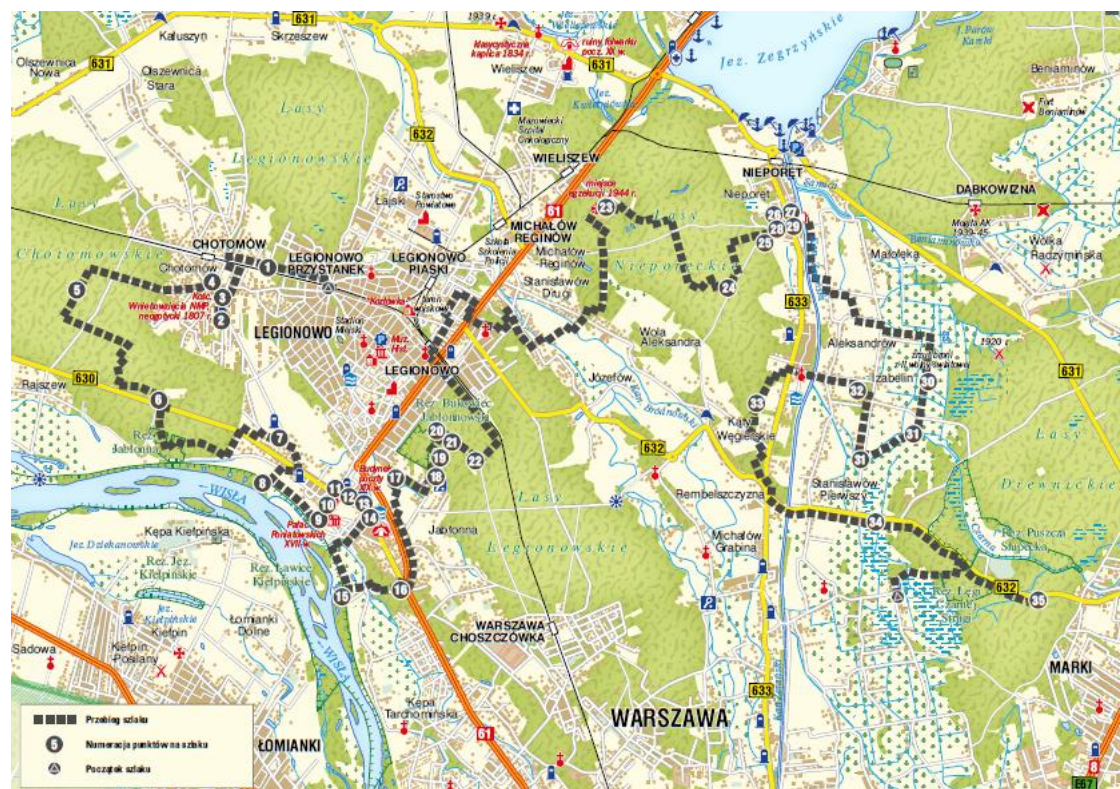
Rysunek 2 Mapa Szlaku Północnego - znaki czerwone.

Źródło: Turystyczny szlak patriotyczny „Polski Walczącej” na terenie powiatu legionowskiego.

Rysunek 3 Mapa Szlaku Centralnego - znaki zielone.

Źródło: Turystyczny szlak patriotyczny „Polski Walczącej” na terenie powiatu legionowskiego.

Rysunek 4 Mapa Szlaku Południowo-Wschodniego - znaki czarne.

Źródło: Turystyczny szlak patriotyczny „Polski Walczącej” na terenie powiatu legionowskiego.

Szlak wyposażony jest w nowoczesne narzędzia, min. stronę internetową www.szlak.powiat-legionowski.pl przystosowaną dla potrzeb osób niedowidzących (lektor), z elementami spaceru wirtualnego 360° i mapami – kartograficzną i satelitarną oraz tablice informacyjne oznaczone QR Code'ami. Do dyspozycji turystów jest także przewodnik, w którym dokładnie opisane są trasy oraz miejsca pamięci narodowej, zabytki i świadectwa walki Polaków o wolność. Wydawnictwo to uzupełnia mapa w skali 1:40 000 z naniesionymi dodatkowo szlakami rowerowymi i kajakowymi oraz zabytkami. W 2017 roku Powiat Legionowski ustanowił odznakę turystyczną Szlaku Polski Walczącej¹³. Natomiast w 2018 uruchomiona została gra miejska promująca Szlak Polski Walczącej, zrealizowana m.in. dzięki dotacji Powiatu Legionowskiego¹⁴. Działania takie, jak te, przyczyniają się do rozpowszechnienia wiedzy o Szlaku wśród mieszkańców powiatu oraz odwiedzających go turystów. Przyczynia się to również do promocji i wzrostu atrakcyjności powiatu pod względem turystycznym.

Szlak Polski Walczącej na terenie miasta Legionowo

Szlak podzielony jest na 3 trasy: niebieską, zieloną i żółtą.

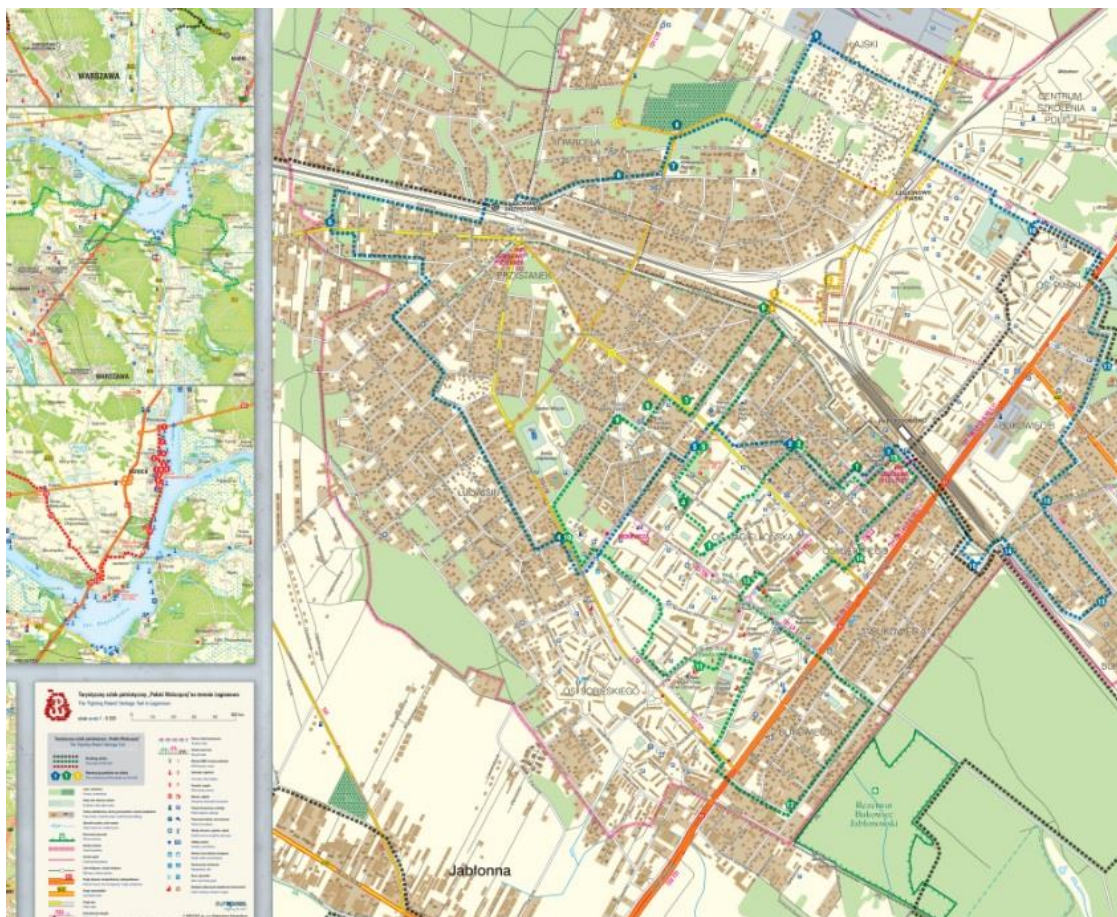
Szlak niebieski - duża obwodnica Legionowa - 13,1 km. Trasa przeprowadza przez wszystkie osiedla legionowskie, dając turyście ogląd charakteru miasta od Rynku po peryferia. Po drodze kilkanaście punktów związanych z II wojną światową, Muzeum Historyczne wraz jego filią. Trasa przechodzi przez wszystkie stacje kolejowe w Legionowie, dzięki czemu można zacząć nią wędrować w dowolnym miejscu, a także łączyć z innymi szlakami patriotycznymi.

Szlak zielony - mała obwodnica Legionowa - 10,3 km. Szlak stanowiący doskonałą propozycję dla każdego, nawet na rodzinne spacer z wózkiem. Dokładnie zaznajamia z częścią Legionowa znajdującą się po południowej stronie torów, przechodząc przez centralne punkty miasta. Po drodze mnóstwo pamiątek z czasów wojny i najbardziej popularne legionowskie parki.

Szlak żółty, łącznik koszarowy - 1,3 km. Krótki szlak dojściowy z Ronda Andrzeja Paszkowskiego do stacji PKP Legionowo-Piaski. Nie brak jednak na nim atrakcji turystycznych znajdujących się w osobliwym trójkącie okolonym torami kolejowymi. Można w nim obejrzeć zabytkową willę "Kozłówka" i zwiedzić dawne koszary wojskowe.

¹³ <https://powiat-legionowski.pl/turystyka/szlak-polski-walczacej>

¹⁴ <https://powiat-legionowski.pl/aktualnosci/historia-w-telefonie>

Rysunek 5 Mapa Szlaku w Legionowie

Źródło: UM Legionowo

Muzeum Historyczne w Legionowie.

Na terenie Powiatu znajduje się Muzeum Historyczne w Legionowie.

Początki Muzeum Historycznego w Legionowie¹⁵ sięgają 10 listopada 2001 r. kiedy utworzone zostały Zbiory Historyczne Miasta Legionowo będące komórką Wydziału Kultury i Promocji Urzędu Miasta Legionowo. Miejszem stałej ekspozycji poświęconej dziejom Legionowa od samego początku były pomieszczenia w zabytkowej willi przy ul. Mickiewicza 23. Przed wojną była tu m.in. siedziba wójta gminy Legionowo, w okresie okupacji szpital, do lat 90-tych porodówka. W dniu 28 czerwca 2006 r. Rada Miasta Legionowo utworzyła Muzeum Historyczne w Legionowie jako odrębną samorządową instytucję kultury. W 2008 r. przystąpiono do modernizacji zabytkowej siedziby Muzeum i do budowy pawilonu wystawowego. W tym samym roku pracownicy placówki rozpoczęli regularnie badania cmentarzyska kultury przeworskiej odkrytego na terenie Centrum Szkolenia Policji w Legionowie. 19 maja 2012 r. w odrestaurowanym budynku kasyna z 1892 r otwarto Filię na osiedlu „Piaski”, w której pokazywana jest stała wystawa na temat historii legionowskiego garnizonu. We wrześniu 2012 r. po

¹⁵ Źródło: <http://muzeum.legionowo.pl/muzeum/historia-muzeum/>

zakończeniu remontu głównego budynku Muzeum, nastąpiło w nim otwarcie wystawy stałej, poświęconej Alinie i Czesławowi Centkiewiczom. W 2013 r. w konkursie „Mazowieckie Zdarzenia Muzealne – Wierzba” wystawa ta zajęła I miejsce w kategorii wystaw mniejszych muzeów. 10 marca 2013 r. wernisaż wystawy czasowej „Światłoczułe. Fotografie kobiet Legionowa z XX i XXI w.” zainaugurował działalność wystawową w nowym pawilonie przy ul. Mickiewicza. W 2014 r. Muzeum zdobyło kolejną „Wierzbę” w kategorii wystaw przygotowanych przez mniejsze muzea za wystawę czasową „Przemysłowe Legionowo 1897-1939” (I miejsce). 17 maja 2014 r. w pawilonie otwarto wystawę stałą „De Profundis... Archeologia ziem powiatu legionowskiego” prezentującej eksponaty wydobyte podczas wykopalisk własnych Muzeum. W 2015 r. również zdobywa nagrodę „Wierzba” (III miejsce). W 2015 r. w konkursie „Zabytek Zadbany” Muzeum otrzymało prestiżowe wyróżnienie „za uratowanie przed zniszczeniem kasyna oficerskiego w Legionowie”. 14 maja 2016 r. w pawilonie miało miejsce otwarcie kolejnej wystawy stałej „Dzieje Legionowa 1877-1990”.

Tabela 6 Odwiedzający Muzeum Historii w Legionowie w latach 2012-2017

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Zwiedzający muzea i oddziały	7 169	11 371	11 532	19 627	17 234	20 603
Zwiedzający muzea i oddziały na 10 tys. mieszkańców	656	1 028	1 033	1 741	1 514	1 792

Opracowanie Grupa CDE Sp. z o.o. źródło: Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego, www.stat.gov.pl/bd

Zbiory Muzeum Historycznego w Legionowie¹⁶

Zabytki historyczne:

Główny trzon kolekcji Muzeum Historycznego w Legionowie stanowią eksponaty związane z dziejami Legionowa oraz powiatu legionowskiego. Pod względem sposobu pozyskania zbiorów można je podzielić na trzy główne grupy: zakupy, dary i przekazy oraz depozyty i użyczenia. Główne wątki tematyczne w zbiorach Muzeum to:

- Spuścizny legionowskich rodzin – przekazywane do Muzeum przez ich członków lub spadkobierców prawnych ukazujące życie codzienne w danym Legionowie.
- Spuścizna Aliny i Czesława Centkiewiczów – przekazywane sukcesywnie przez spadkobierców pamiątki po związanych z Legionowem małżeństwie polarników mają znaczenie ogólnopolskie.
- Kolekcja butelek wyprodukowanych w Hucie Szkła „Jabłonna” w Legionowie.

¹⁶ Na podstawie danych Muzeum Historii w Legionowie.

- Kolekcja związana z dziejami garnizonu wojskowego w Legionowie, w której skład wchodzi dary mieszkańców Legionowa oraz spuścizny oficerów garnizonu.
- Kolekcja I Rejonu „Marianowo-Brzozów” VII Obwodu „Obroza” Armii Krajowej – zbudowana głównie na bazie zbiorów legionowskiego oddziału Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej oraz darowizn uczestników ruchu oporu lub ich rodzin.
- Kolekcja Zakładów Sprzętu Technicznego i Turystycznego „Aviotex” zapoczątkowana przekazem syndyka masy upadłościowej obejmująca sprzęt, fotografie, druki ulotne i dokumenty związane z dziejami zakładów.
- Kolekcja Szkoły Podstawowej nr 3 im. Tadeusza Wardenckiego przekazana do Zbiorów Historycznych w chwili likwidacji placówki w roku 2004 r. obejmująca fotografie, dokumenty i inne pamiątki z życia szkoły.
- Kolekcja pamiątek z Izby Porodowej w Willi przy ul. Mickiewicza.

Zbiory archeologiczne:

Muzeum Historyczne w Legionowie posiada w swoich zbiorach kolekcję zabytków archeologicznych. Podstawą tej kolekcji są zabytki pochodzące z badań archeologicznych prowadzonych na terenie Centrum Szkolenia Policji w Legionowie. W latach 2008 – 2015 prowadzono tam badania wykopaliskowe. Odsłonięto i zadokumentowano w całości cmentarzysko kultury przeworskiej składające się z ponad 200 ciałopalnych pochówków pochodzących z młodszego okresu przedrzymskiego i wczesnego okresu wpływów rzymskich. Na uwagę zasługują zespoły grobowe z dwusiecznymi, celtyckimi mieczami, celtyckie, taśmowate umbo tarczy czy też okucie rogu do picia w kształcie głowy byka. Natrafiono również na ślady starszego osadnictwa z młodziej epoki kamienia, epoki brązu a także zidentyfikowano fragment osady średniowiecznej.

Cennym elementem zbiorów archeologicznych są również zabytki pochodzące z badań prowadzonych na terenie XVII-wiecznego dworu myśliwskiego Wazów w Nieporęcie. Gros zabytków z tego stanowiska to zespół kafli piecowych wraz z najciekawszym, fragmentem kafla z wyobrażeniem korony królewskiej. W zbiorach Muzeum znajdują się również zabytki z cmentarzyska kultury przeworskiej w Nieporęcie, cmentarzyska kultury grobów kloszowych w Stanisławowie Pierwszym czy też osady łużyckiej w Józefowie.

Tabela 7 Muzealia w pozycjach inwentarzowych Muzeum Historii w Legionowie w latach 2015-2017

	2015	2016	2017
muzealia w pozycjach inwentarzowych	3 263	3 550	3 684
muzealia w sztukach	-	-	4 105

Opracowanie Grupa CDE Sp. z o.o. źródło: Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego, www.stat.gov.pl/bdl

Izba Pamięci i Tradycji Rybackich w Serocku

Izba Pamięci i Tradycji Rybackich w Serocku to samorządowa placówka o charakterze muzealnym. Misją Izby jest budowanie tożsamości, wzmacnianie lokalnego patriotyzmu i więzi społecznych poprzez podnoszenie świadomości w zakresie historii oraz tradycji i kultury miasta i gminy Serock. Ekspozycja opiera się na multimedialnym i interaktywnym przekazie, który zwiększa atrakcyjność odbioru prezentowanych treści. W pierwszej sali rzucająca się w oczy oś czasu pozwoli prześledzić najważniejsze wydarzenia w historii Serocka. Tu znajdziemy też informacje o etymologii nazwy miasta i o tym, jak zmieniała się na przestrzeni wieków. Większość informacji prezentowanych w Izbie znajduje się w dotykowych monitorach. Treści wzbogacone są zdjęciami – wiele z nich pochodzi z archiwów muzeów znajdujących się na terenie całego kraju. W pierwszej sali znajdują się informacje na temat:

- wykopalisk archeologicznych prowadzonych na terenie Serocka,
- dawnego grodu, dziś nazywanego Barbarką,
- kościoła, zarówno tego, który istnieje do dziś, jak i kościoła Św. Ducha, który dwa wieki temu zniknął z mapy miasta,
- powstania miasta, o jego symbolach i życiu mieszkańców w średniowiecznym Serocku
- społeczności żydowskiej, która przed II wojną światową stanowiła ponad połowę mieszkańców miasta,
- flisaków, rybaków i retmanów – silnie związanych przez wieki z historią Serocka
- zasłużonych dla miasta mieszkańców, szczególnych postaciach i rodach związanych z miastem i gminą

W tej sali znajdują się również kopie zabytków archeologicznych znalezionych podczas badań prowadzonych na grodzisku Barbarka w latach 60. XX wieku – np. pochodząca z XI wieku moneta – dirhem arabski, naczynie ceramiczne czy bransoleta o zoomorficznych kształtach. Tu też znajdują się kopie najstarszych dokumentów mówiących o Serocku, np. Falsyfikatu Mogileńskiego, dokumentu potwierdzającego nadanie praw miejskich a także innych, ważnych dla miasta.

Na ścianach znajdują się również liczne mapy – między innymi mapa rzecznych szlaków handlowych, przy których położony był Serock, z drewnianymi makietami łódek. W pierwszej sali prezentowany jest również krótki film przedstawiający dzieje Serocka.

Druga sala poświęcona jest historii Zegrza, powstaniom narodowym, postaci Napoleona oraz pierwszej i drugiej wojnie światowej. Znajduje się tu również interaktywna mapa będąca krótką wędrówką przez dzieje Serocka, obrazująca najważniejsze wydarzenia z jego ponad 1000-letniej historii. W gablotach

prezentowane są artefakty pochodzące z dawnej kolekcji militariów Centrum Szkolenia Łączności i Informatyki w Zegrzu, ofiarowane przed kilku laty Urzędowi Miasta i Gminy Serock.

Trzecia sala poświęcona jest współczesności a docelowo funkcjonować w niej będzie punkt informacji turystycznej. Na wielkim ekranie dotykowym znajduje się mapa Serocka, gdzie goście mogą znaleźć najważniejsze informacje związane z turystycznym charakterem miasta. Również w tej sali znajduje się dekret papieski potwierdzający patronat świętego Wojciecha nad miastem. Dokument przekazany został podczas mszy świętej - 30 kwietnia 2017 roku, tego samego dnia dokonano uroczystego otwarcia Izby Pamięci.

Nieporęckie Stowarzyszenie Historyczne

Z inicjatywy trzech „parających się historią” mieszkańców Gminy Nieporęt, w dniu 30 kwietnia 2009r. odbyło się założycielskie zebranie Nieporęckiego Stowarzyszenia Historycznego.

Stowarzyszenie zajmuje się dokumentowaniem historii Nieporętu i okolic oraz gromadzeniem wszelkich pamiątek z nią związanych, remontem mogił i miejsc pamięci. Z inicjatywy Stowarzyszenia przeprowadzona została renowacja trzech płyt epitafijnych żołnierzy włoskich zmarłych w 1944 roku na terenie obozu jenieckiego w Białobrzegach. Od 2012 roku prowadzone są prace porządkowe na cmentarzu osadników niemieckich w Michałowie-Grabinie. Został on udostępniony dla mieszkańców i turystów. Stanowi cenny walor krajoznawczy. Ponadto członkowie Stowarzyszenia odnaleźli miejsce katastrofy polskiego bombowca „Łoś” i czynnie uczestniczyli w wydobywaniu jego szczątków. Zapoczątkowali także ideę budowy pomnika ku czci jego bohaterskiej załogi. 14 września 2013 roku w Wólce Radzymańskiej odsłonięty został monument projektu Marka Rogusza z Nieporęckiego Stowarzyszenia Historycznego.

Stała wystawa historyczna w Nieporęciu

W wieży budynku Gminnego Ośrodka Kultury Nieporęckie Stowarzyszenie Historyczne zorganizowało stałą wystawę historyczną. Znajdują się tam eksponaty dokumentujące historię gminy, zgromadzone przez członków Stowarzyszenia. Większość stanowią pozyskane militaria, między innymi hełmy, elementy uzbrojenia żołnierzy z okresu I i II wojny światowej oraz wojny polsko-bolszewickiej, archiwalne mapy i fotografie. Wiele jest także pamiątek przekazanych przez mieszkańców, przedstawiających życie członków ich rodzin w minionych latach. Wystawa w wieży, jako miejsce bezpośredniego kontaktu z historią, jest chętnie wykorzystywana przez nauczycieli tego przedmiotu do przeprowadzenia zajęć tematycznych z uczniami.

8. DIAGNOZA STANU ISTNIEJĄCEGO I POTENCJAŁU POWIATU LEGIONOWSKIEGO W ZAKRESIE OPIEKI I OCHRONY ZABYTEKÓW - ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Niniejszy Program ma na celu wskazanie istniejącego stanu zabytków oraz zdefiniowanie możliwości i obowiązków prawnych, dzięki którym Powiat Legionowski dba o własne dziedzictwo kulturowe. Dokładna ocena, zarówno materii prawnej jak i materialnej ma na celu określenie aktualnej pozycji i perspektyw, a wraz z tym najlepszej strategii postępowania w zakresie opieki i ochrony zabytków.

Jedną z podstawowych metod analizy strategicznej wykorzystywanej przy opracowaniu diagnozy jest analiza SWOT. Analiza ta ma na celu sklasyfikowanie czynników wewnętrznych i zewnętrznych wpływających na opiekę i ochronę zabytków na terenie Powiatu Legionowskiego.

Tabela 8 Analiza SWOT.

Mocne Strony	Słabe Strony
<ul style="list-style-type: none"> - wspieranie realizacji zadań publicznych wraz z udzieleniem dotacji na dofinansowanie ich realizacji; - działania mające na celu ochronę i opiekę nad zabytkami, w tym wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach znajdujących się na terenie Powiatu Legionowskiego; - organizacja imprez, cykli imprez, działań i przedsięwzięć polegających na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury, mające na celu wspieranie i promocję twórczości, w tym amatorskiej, edukację i oświatę kulturalną, realizację działań i inicjatyw kulturalnych o zasięgu co najmniej powiatowym (W roku 2017 Powiat Legionowski nosił tytuł „Stolica Kultury Mazowsza”, co potwierdza bogatą i wartościową ofertę imprez kulturalnych, jakie rok rocznie tutaj się odbywają); - duża ilość różnorodnych zabytków charakterystycznych dla regionu Mazowsza; - atrakcyjne położenie Powiatu Legionowskiego pod względem krajobrazowym i kulturowym oraz bliskość miasta stołecznego Warszawy; - szlaki turystyczne wykorzystujących dziedzictwo kulturowe (patriotyczny Szlak Polski Walczącej o długości ponad 140 km z 78 miejscami pamięci narodowej); - bogaty zasób ruchomych dzieł sztuki; - kultywowanie i promowanie tradycji; 	<ul style="list-style-type: none"> - zły stan zachowania znacznej części zabytków zlokalizowanych na terenie Powiatu; - niewystarczające środki finansowe na konserwację obiektów zabytkowych w skali kraju; - niewystarczająca promocja bieżąca zasobów i walorów dziedzictwa kulturowego; - niedostateczna edukacja społeczna o konieczności i potrzebie należytego dbania o zabytki oraz niedostateczna świadomość właścicieli zabytków o prawnych zobowiązaniach do należytego utrzymania obiektów; - brak planów zagospodarowania przestrzennego skutkujące brakiem objęcia wszystkich terenów lub obiektów zabytkowych zapisami dotyczącymi ochrony konserwatorskiej; - brak aktualnych działek geodezyjnych przy niektórych zabytkach wpisanych do rejestru; zabytków utrudniające ustalenie dokładnej lokalizacji zabytków lub brak informacji czy obiekt jest wpisany do rejestru zabytków wraz z otoczeniem

<ul style="list-style-type: none"> - funkcjonowanie działalności Towarzystwa Przyjaciół Legionowa, Nieporęckiego Stowarzyszenia Historycznego i innych organizacji pozarządowych aktywnie działających w dziedzinie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, - zasoby ludzkie m.in. pasjonaci i członkowie organizacji pozarządowych działających w dziedzinie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, - wzrost inwestycji mających na celu ochronę i renowację zabytków; - liczne publikacje dotyczące historii regionu nt. dziedzictwa kulturowego oraz historycznego ukazujące się w monografiach, opracowaniach i czasopismach naukowych; - uwzględnianie zagadnień związanych z objęciem poszczególnych terenów lub obiektów ochroną konserwatorską w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. 	
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> - dalsza edukacja i wzrost zainteresowania właścicieli zabytków ochroną i pracami konserwatorskimi; - efektywniejsze zarządzanie infrastrukturą dotyczącą szlaków turystycznych; - dalszy rozwój turystyki, w oparciu o obszary historyczne i obiekty zabytkowe; - możliwość pozyskiwania zewnętrznych źródeł wsparcia na realizację prac konserwatorskich i remontowych dotyczących obiektów zabytkowych; - promocja i wsparcie inicjatyw lokalnych mających na celu popularyzację, promocję i prezentację zabytków i dziedzictwa kulturowego; - regulacje prawne, które nie dopuszczają wykonywania jakichkolwiek prac mogących doprowadzić do zniszczenia dziedzictwa kulturowego w obiektach, które zostały wpisane do ewidencji zabytków lub dla których zostało wszczęte postępowanie. 	<ul style="list-style-type: none"> - niewystarczające środki finansowe na ochronę i opiekę zabytków, realizację prac renowacyjnych i konserwatorskich w skali kraju; - niedostateczna liczba działań i akcji promocyjnych na rzecz ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego; - pogarszający się stan techniczny zabytków; - niewłaściwe użytkowanie obiektów zabytkowych; - prowadzenie prac budowlanych na zabytkach niezgodnie ze sztuką budowlaną; - brak wypracowanych procedur określających współpracę instytucji odpowiedzialnych za ochronę zabytków z właścicielami zabytków; - brak wiedzy o wpisaniu danego obiektu lub terenu do rejestru zabytków i podejmowanie działań bez zgody wojewódzkiego konserwatora zabytków (lub celowe niewystępowanie o zgodę na prowadzenie prac do konserwatora zabytków przez właścicieli); - nierespektowanie zapisów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dotyczących konieczności uzgadniania podejmowanych działań z konserwatorem zabytków.

9. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

9.1. Cele i zadania programu na lata 2019- 2022

9.1.1. Cel priorytetowy programu

CELEM PRIORYTETOWYM PROGRAMU JEST UTRWALANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W CELU BUDOWANIA TOŻSAMOŚCI REGIONALNEJ, ROZWOJU GOSPODARCZEGO ORAZ PROMOCJI TURYSTYCZNEJ POWIATU LEGIONOWSKIEGO

9.1.2. Cele operacyjne i podejmowane w ich ramach działania

Działania podejmowane w ramach wymienionych niżej celów służą zarówno bezpośredniej poprawie stanu zabytków, położonych na terenie powiatu legionowskiego (dotyczy to remontu obiektów, w przypadku gdyby Powiat Legionowski stał się ich właścicielem), jak i pośrednio wzmocnieniu potencjału gospodarczego otoczenia zabytków (np. zakłada się stymulowanie ruchu turystycznego poprzez działania promocyjne), co powinno przełożyć się na korzyści ekonomiczne pozwalające ich właścicielom zadbać o należyty stan tych obiektów.

Tabela 9 Planowane zadania w ramach Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami w Powiecie Legionowskim na lata 2019-2022.

Lp.	Kierunki działań	Podmioty uprawnione do realizacji	Podmioty współdziałające	Źródła finansowania	Termin
Zachowanie materialnej spuścizny historycznej powiatu					
1.	Występowanie do właścicieli zabytków z informacją o potrzebie umieszczenia na zabytkach nieruchomości i ruchomych wpisanych do rejestru zabytków znaków informujących o tym, że zabytek podlega ochronie.	Powiat Legionowski	uzgodnienie: Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków	budżet Powiatu Legionowskiego	2019- 2022

2.	Utrzymanie i promocja „Szlaku Polski Walczącej”	Powiat Legionowski	jednostki organizacyjne Powiatu	budżet Powiatu Legionowskiego	2016-2019
3.	Współpraca z Gminami Powiatu Legionowskiego na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego	Powiat Legionowski	jednostki organizacyjne Powiatu Legionowskiego,	budżet Powiatu Legionowskiego, środki zewnętrzne	2019- 2022
Określanie i utrwalanie zasobów dziedzictwa kulturowego w świadomości mieszkańców					
4.	Wsparcie Powiatowej Instytucji Kultury w Legionowie	Powiat Legionowski	jednostki organizacyjne Powiatu	jednostki organizacyjne Powiatu	2019-2022
5.	Promowanie idei społecznych opiekunów zabytków w Powiecie Legionowskim.	Powiat Legionowski	Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków	Powiat Legionowski	2019- 2022
6.	Wsparcie Instytucji i organizacji społecznych (NGO) działających na terenie powiatu legionowskiego działających w zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego	Powiat Legionowski		Powiat Legionowski	2019- 2022
7.	Promocja dziedzictwa kulturowego Powiatu Legionowskiego	Powiat Legionowski	jednostki organizacyjne Powiatu Legionowskiego, organizacje pozarządowe, Mazowiecki Konserwator Zabytków, inne podmioty	budżet Powiatu Legionowskiego, środki zewnętrzne	2019- 2022
Promocja dziedzictwa kulturowego Powiatu Legionowskiego					
7.	Udział w targach, wystawach i innych wydarzeniach.	Powiat Legionowski	organizatorzy imprez,	budżet Powiatu Legionowskiego,	2019- 2022

			organizacje pozarządowe, itp		
8.	Dystrybucja publikacji na temat dziedzictwa kulturowego regionu.	Powiat Legionowski	jednostki organizacyjne Powiatu, organizacje pozarządowe, itp.	budżet Powiatu Legionowskiego,	2019- 2022
9.	Współpraca z Gminami Powiatu Legionowskiego w zakresie promocji dziedzictwa kulturowego regionu.	Powiat Legionowski	jednostki organizacyjne Powiatu, Gminy Powiatu Legionowskiego	budżet Powiatu Legionowskiego, środki zewnętrzne	2019-2022

10. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

10. 1. Instrumenty realizacji programu

Zakłada się, że zadania określone w Programie będą wykonywane za pomocą:

a) instrumentów prawnych wynikających, m.in. z następujących aktów prawnych:

- ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2018 poz. 2067 ze zm.), ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2018 poz. 1945 z późn. zm.), ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (Dz.U. 2018 poz. 1202 z późn. zm.) ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (t.j.Dz.U. 2018 poz. 450, z późn. zm.) ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz.U. 2018 poz. 995) ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. 2018 poz. 121 poz. 121 z późn. zm./ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2018 poz. 799 z późn. zm./), ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2018 poz. 1614 z późn. zm./), ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz.U. 2018 poz. 1983).
- dokumentów wydawanych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, np. decyzji o wpisie do rejestru, zaleceń konserwatorskich, określających sposób korzystania z zabytku, pozwoleń, m.in. na prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni, pozwoleń na

wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku, na prowadzenie badań konserwatorskich i architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru, na przemieszczanie zabytku nieruchomego do rejestru, na zmianę przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku,

b) instrumentów koordynacji – uwzględnienie uwarunkowań innych projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego, współpraca z gminami z terenu powiatu Legionowskiego (Jabłonna, Legionowo, Nieporęt, Serock, Wieliszew), właścicielami zabytków w zakresie ochrony zabytków, organizacjami pozarządowymi, instytucjami oraz innymi podmiotami działającymi w sferze ochrony zabytków,

c) instrumentów społecznych – działania edukacyjne i promocyjne, zwiększające wsparcie społeczne dla realizacji działań zawartych w programie, współdziałanie z organizacjami społecznymi w obszarze edukacji i promocji,

d) instrumentów kontrolnych – monitoring stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, zagospodarowania przestrzennego, aktualizacja bazy danych zasobów dziedzictwa kulturowego, sporządzanie sprawozdań z realizacji programu,

e) instrumentów finansowych m.in. – ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (t.j. Dz.U. 2017 poz. 1892, z późn. zm.), ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach (t.j. Dz.U. 2018 poz. 1445, z późn. zm.), ustawa z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadków i darowizn (t.j. Dz.U. 2018 poz. 644), a także uchwała Rady Powiatu Legionowskiego w sprawie określenia zasad i trybu udzielania dotacji z budżetu Powiatu Legionowskiego na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

11. ZASADY OCENY REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU LEGIONOWSKIEGO NA LATA 2019-2022

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2014 poz. 1446) Zarząd Powiatu zobowiązany jest do sporządzania, co dwa lata, sprawozdań z realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami i przedstawiania go Radzie Powiatu. Sprawozdanie powinno być poprzedzone analizą realizacji programu, uwzględniającą stopień wykonania zadań przyjętych do realizacji oraz efektywność ich wykonania.

Analiza powinna uwzględniać następujące wskaźniki:

- udział wydatków powiatu legionowskiego na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- kwota pozyskanych środków zewnętrznych,
- liczba przeprowadzonych prelekcji, szkoleń, warsztatów poświęconych tematyce dziedzictwa kulturowego powiatu,

- liczba współorganizowanych i dotowanych imprez kulturalnych,
- liczba przeprowadzonych konkursów plastycznych i fotograficznych
- liczba wspartych lub dotowanych organizacji,
- liczba publikacji prasowych i internetowych,
- liczba promowanych projektów dotyczących digitalizacji i archiwizacji dokumentów i fotografii dziedzictwa kulturowego,
- zakres współpracy z gminami, konserwatorem zabytków, organami administracji publicznej wyższego szczebla, organizacjami pozarządowymi i właścicielami zabytków.

11.1. Zasady oceny realizacji programu

Zgodnie z art. 87, ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Zarząd Powiatu Legionowskiego przedłoży Radzie Powiatu Legionowskiego sprawozdanie po 2 latach oraz sprawozdanie końcowe po zakończeniu programu po 4 latach. Sprawozdanie zostanie poprzedzone analizą realizacji programu, opartą o następujące wskaźniki efektywności:

- a) liczba wystąpień do właścicieli obiektów z propozycją skorzystania z możliwości umieszczenia znaków informujących o tym, że zabytek ten podlega ochronie,
- b) liczba akcji promujących ustanawianie społecznych opiekunów zabytków,
- c) liczba publikacji dofinansowanych, poświęconych dziedzictwu kulturowemu i ochronie zabytków,
- d) liczba przeprowadzonych oraz współorganizowanych konkursów, wystaw i prezentacji,
- e) liczba targów, wystaw i innych wydarzeń, podczas których promowano dziedzictwo kulturowe powiatu,
- f) liczba kampanii edukacyjnych, rozpowszechnionych informacji i aktualności dotyczących ochrony zabytków.

12. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU

W rozdziale 7. ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zostały określone podstawowe zasady finansowania opieki nad zabytkami. Obowiązek sprawowania opieki nad zabytkami, w tym finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku spoczywa na osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym. Zadania związane z realizacją zadań opieki nad zabytkami mogą być finansowane, m.in. z następujących źródeł:

a) krajowych

- programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego <http://bip.mkidn.gov.pl/pages/programy-mkidn.php>
- dotacje celowe przyznawane przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków <http://bip.mwzkz.pl>
- dotacje z Funduszu Kościelnego przyznawane przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji www.mswia.gov.pl/pl/wyznania-i-mniejszosci/fundusz-koscielny
- dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położone na obszarze województwa mazowieckiego przyznawane przez Sejmik Województwa Mazowieckiego www.mazovia.pl/kultura-i-turystyka/zabytki
- dofinansowanie ze środków Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie <http://wfosigw.pl/strefa-beneficjenta/zasady-dofinansowania/zasady-dofinansowania>

b) unijnych

- Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020 www.funduszedlamazowska.eu – Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko www.pois.gov.pl
- Program Polska Cyfrowa www.polskacyfrowa.gov.pl
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich www.arimr.gov.pl

c) pozaunijnych

- Norweski Mechanizm Finansowy oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego www.eog.gov.pl

Literatura i źródła internetowe:

Szczepański J. (2011), Powiat legionowski Przewodnik subiektywny.

Turystyczny szlak patriotyczny Polski Walczącej, Opracowanie: Starostwo Powiatowe w Legionowie, Muzeum historyczne w Legionowie.

BIBLIOGRAFIA

15-lecie Centrum Szkolenia Policji, Wydawnictwo Centrum Szkolenia Policji, Legionowo 2005.

80 lat Legionowa. Materiał z sesji popularno-naukowej maj 1999, Towarzystwo Przyjaciół Legionowa, Legionowo 2000.

Abramow-Newerly J., *Lwy mojego podwórka*, Wydawnictwo Książkowe „Twój Styl”, Warszawa 2000.

Barańska A., *Wspomnienia z października 1944 roku*, oprac. Barbara Kalinowska, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. III, Legionowo 2008.

Bednarski H., *Globalizacja i regionalizm a edukacja*, [w:] Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Pedagogika, 2002, nr 1.

Bławdziewicz W., *Dzieje Nieporętu 1387-1989*, Nieporęt 2000.

Bławdziewicz W., *Dzieje kościoła nieporęckiego 1660-2005*, Wydawnictwo AMP Pavo, Warszawa 2006.

Bławdziewicz W., *Skąd Wazowie w Nieporęcie?*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. II, Legionowo 2006.

Bławdziewicz W., *Ślady po kolonistach niemieckich w dobrach nieporęckich*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. IV, Legionowo 2011.

Bławdziewicz W., *Dzieje Nieporętu 1387-2009*, Lineart, Warszawa 2012.

Bławdziewicz W., *Mój udział w Powstaniu Warszawskim i ostatnie trzy dni w „Grupie Kampinos”*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. VIII, Legionowo 2015.

Bochenek R.H., *Twierdza Modlin*, Wydawnictwo „Bellona”, Warszawa 2003.

Boguszevska P., *Punkt Oporu Jabłonna*, Wojskowy Przegląd Techniczny i Logistyczny, Warszawa 2002.

Centkiewiczowie A. i Cz., *Listy do Matki*, Towarzystwo Przyjaciół Legionowa, Legionowo 2004.

Centkiewicz Cz., *Wyspa mgieł i wichrów*, reprint z 1934 roku, Towarzystwo Przyjaciół Legionowa, Legionowo 2012.

Chodorski T., *Stopień wodny i elektrownia Dębe*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. II, Legionowo 2006.

Chotomów, Jabłonna w konspiracji i walce, praca zbiorowa, Koło nr 11 Chotomów Okręgu Warszawa - Powiat. Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, Chotomów-Jabłonna 2004.

Cudna-Kowalska P., *Wybiła godzina Wolności*, [w:] *Chotomów, Jabłonna od wieków razem*, red. Pola Cudna-Kowalska i in., Koło nr 11 Chotomów Okręgu Warszawa-Powiat, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, Chotomów-Jabłonna 1998.

Damrosz J., *Ojczyzna i jej regiony*, Towarzystwo Naukowe Płockie, Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica w Płocku, Warszawa-Płock 2007.

Dąbrowski J., Topolewski S., *Historia garnizonu Zegrze w latach 1873–1939*, „Ajaks”, Pruszków 2003.

Dąbrowski M., *Mity i legendy ziemi legionowskiej*, PLONSKAPRESS, Legionowo 2014.

Domański E., *Historia kina w powiecie legionowskim*, [w:] „Gazeta Powiatowa” z 23.06.2017 r., <https://gazetapowiatowa.pl/wiadomosci/powiat-legionowski/historia-kina-powiecie-legionowskim-latach-30-dzialalo-u-nas-6-kin/> [dostęp z 25.11.2017].

Duchnowski Z., *Pluton 709 w konspiracji i walce (X 1939 – IX 1944)*, Muzeum Historyczne w Legionowie, Legionowo 2014.

Edukacja regionalna. Poradnik dla nauczycieli, Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa 2001.

Elbanowski T., *Powstanie Warszawskie. Legionowo, Jabłonna, Nieporęt*, Agencja TiO, Legionowo 2009.

Fabiani B., *Na dworze Wazów w Warszawie*, PWN, Warszawa 1988.

Garczyńska J., *Charakterystyka dialektu mazowieckiego*, http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=506&Itemid=16 [dostęp z 25.11.2016].

Garczyńska J., *Gwara regionu*, http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=560&Itemid=21 [dostęp z 25.11.2016].

Gmina Jabłonna. Dziedzictwo kulturowe, Urząd Gminy Jabłonna, 2010.

Gmina Nieporęt w latach 1918-2018. Setna rocznica odzyskania niepodległości, red. Wawrzyniec Orliński, Konrad Szostak, Nieporęckie Stowarzyszenie Historyczne 2018.

Grochowski P., *Historia społeczności żydowskiej w Legionowie w latach 1918-1939*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. V, Legionowo 2012.

Gutkowski J., *Legionowy Kmicic gen. Bolesław Roja 1876-1940*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. II, Legionowo 2006.

Gutkowski S., *Księga o Serocku. Niezatarte historie*, Wydawnictwo Aleksander, Serock-Pułtusk 2016.

Guttmajer K., *Zespół pałacowo-parkowy w Jabłonie koło Warszawy, studium historyczno-konserwatorskie*, Warszawa 1989.

Helman A., *Historia kina. Wybrane lata*, specjalne wydanie „Kina”, Warszawa 1998.

Informacje dotyczące społeczności żydowskiej z podziałem na poszczególne miejscowości, <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/A> [dostęp z 08.10.2018].

Jakubczak A., *Josel Grosbard żydowski poeta z Serocka (1904-1943)*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. VII, Legionowo 2014.

Jakubczak A., *Jehoszua Grosbard vel Szyja Wielkbroda – izraelski malarz rodem z Serocka*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. VIII, Legionowo 2015.

Jakubczak S., *Serock i jego mieszkańcy w starej fotografii*, wyd. I, Meritum Bożena Wasińska, Serock 2007.

Jakubczak S., *Tomasz Chmieliński z Serocka – nieznan bohater Powstania Styczniowego*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. III, Legionowo 2008.

Jakubczak S., *Serock i jego mieszkańcy w starej fotografii*, wyd. II zmienione, MERITUM Bożena Zimmermann, Serock 2009.

Jakubczak S., *Dawny cmentarz żydowski*, [w:] „Informator Gminy Serock” 5/137, 2014.

Jakubczak S., *Ulica Kościuszki, a może „Kiedys Żydowska”*, [w:] „Serocki Miejscownik. Krajoznawczo-turystyczny przewodnik po gminie”, odcinek 25, s. 49-50, <https://www.serock.pl/plik,559,serock-ulica-kosciuszki-a-moze-kiedys-zydowska.pdf> [dostęp z 25.11.2016].

Jankowiak M., *Trakt Kowieński na obszarze powiatu legionowskiego*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. X, Legionowo 2017.

Jasionowski M., *Środowisko przyrodnicze Gminy Legionowo*, Urząd Miasta Legionowo, Legionowo 2000.

Jendryczko T. (red.), *1 Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego*, Ajaks, Pruszków 1998.

Jeute W., *Dzieje Parafii Rzymskokatolickiej pod wezwaniem Św. Jana Kantego w Legionowie*, Legionowo 2003.

Jeziro Zegrzyńskie. Przewodnik turystyczny regionu, Starostwo Powiatowe w Legionowie.

Juskowiak H., *Gdzie jesteście, przyjaciele naszego szczęśliwego dzieciństwa*, [w:] *Żyli wśród nas...*, Zarząd Miasta Płońsk, Miejskie Centrum Kultury w Płońsku, Towarzystwo Miłośników Ziemi Płońskiej, Płońsk 2001.

Kalinowski C., *Rok Aliny i Czesława Centkiewiczów w Legionowie*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. V, Legionowo 2012.

Karaś H., *Mazowsze bliższe*, http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl/index.php?option=com_content&task=category&sectionid=6&id=10&Itemid=2 [dostęp z 25.11.2016].

Karski A., *Dawno temu w Zegrzu*, <http://www.x68.cba.pl/zalewzegrzynski.net.0.special1.html> [dostęp z 25.11.2016].

Kołodziejczyk K., *Spółeczność żydowska w Legionowie i jej zagłada*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. III, Legionowo 2008.

Kondracki J., *Geografia regionalna Polski*, PWN, Warszawa 2002.

Koryś Z., *Topos legionowski i liryczne pamiętniki*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. II, Legionowo 2006.

Kozak Z., Moszumański Z., Szczepański J., *2 Batalion Balonowy*, Oficyna Wydawnicza „Ajaks”: przy współpr. Fundacji na Rzecz Tradycji Artylerii, Pruszków 2006.

Kozak Z., Moszumański Z., Szczepański J., *Podpułkownik Franciszek Hynek (1897-1958)*, Oficyna Wydawnicza „Ajaks”: we współpr. z Muzeum Historycznym w Legionowie, Legionowo-Pruszków 2008.

Kozak Z., Moszumański Z., Szczepański J., *Wytwórnia balonów i spadochronów*, Oficyna Wydawnicza „Ajaks”, Pruszków 2008.

Kozak Z., Moszumański Z., Szczepański J., *Major Władysław Pomaski (1895-1981)*, Oficyna Wydawnicza „Ajaks”: we współpr. z Muzeum Historycznym w Legionowie, Legionowo-Pruszków 2009.

Kozak Z., Moszumański Z., Szczepański J., *Oficerska Szkoła Aeronautyczna (1919-1924)*, Oficyna Wydawnicza „Ajaks”, Muzeum Historyczne w Legionowie, Legionowo-Pruszków 2014.

Krzymowski M., *Zegrzynek (Jerzy Szaniawski)*, <http://mkrzymowski.pl/pliki/publikacje/zegrzynek.pdf> [dostęp z 25.11.2016].

Kubalski G., *Zarys dziejów klucza jabłonowskiego*, [w:] *Chotomów, Jabłonna od wieków razem*, red. Pola Cudna-Kowalska i in., Koło nr 11 Chotomów Okręgu Warszawa-Powiat, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, Chotomów-Jabłonna 1998.

Kuligowska K., *Podkowa z hacelami. Zarys dziejów Zakładów Przemysłowych PODKOWA S.A.*, Legionowo 2005.

Kuligowska K., *Jabłonna Augusta*, Gminna Biblioteka Publiczna im. ks. Jana Twardowskiego w Jabłonie, Jabłonna 2017.

Kurtyczowie A. i M., *Zegrze – Wola Kiełpińska. Dzieje parafii i okolic*, Wola Kiełpińska 2001.

Lewandowski A., *W lodach Arktyki i... w Legionowie*, [w:] „Nasze Legionowo” nr 1(4)/1986.

Lewandowski A., *Legionowo. Ludzie i wydarzenia*, Towarzystwo Przyjaciół Legionowa, Legionowo 1999.

Lubczyńska A., *Regionalizm w polskiej szkole*, [w:] „Mówią Wieki” nr 12/2006, dod. „Mówią Wieki w Szkole” nr 8.

Lubelski T., *Historia kina polskiego. Twórcy, filmy, konteksty*, Videograf II, Katowice-Chorzów 2009.

Łagowski S., *Szlakiem twierdz i ufortyfikowanych przedmości*, „Ajaks”, Pruszków 2005.

Łuczak A., *Wiatr i duch. Od pięciu pokoleń w Legionowie...*, Towarzystwo Przyjaciół Legionowa, Legionowo 2008.

Łuczak A., *Powracający wiatr i duch*, Wydawnictwo Per Se, Legionowo 2012.

- Malec M., *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, PWN, Warszawa 2003.
- Morgała A., *Gwiazda Polski: lot do stratosfery 1938 rok*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2006.
- Newerly I., *O chłopcu z bardzo starej fotografii*, Czytelnik, Warszawa 1984.
- Newerly I., *Zostało z uczyty bogów*, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1986.
- Orliński W., *Archeologiczne badania wykopaliskowe prowadzone przez Muzeum Historyczne w Legionowie*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. III, Legionowo 2008.
- Pakuła M., *Obiekty garnizonu Zegrze 1890-1939*, Centrum Szkolenia Łączności i Informatyki, Zegrze 2004.
- Pakuła M., *Konstanty Radziwiłł. Bohater z Ziemi Serockiej*, Serock 2009.
- Pakuła M., *Historia zegrzyńskich mostów*, [w:] „Gazeta Powiatowa” z 25.07.2014 r., <http://gazetapowiatowa.pl/poradniki/turystyka/wokol-jeziora/mosty-zegrze-historia/> [dostęp z 25.11.2016].
- Pakuła M., *Kryzys przysięgowy 1917 r. w 5. Pułku Legionów Polskich w Zegrzu Południowym*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. X, Legionowo 2017.
- Pakuła M., *Plenery filmowe w powiecie legionowskim*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. X, Legionowo 2017.
- Perlikowska-Puszkarska U., *Serock w świetle badań wykopaliskowych i nadzorów archeologicznych*, [w:] „Rocznik Mazowiecki” nr 13/2001, http://mazowsze.hist.pl/17/Rocznik_Mazowiecki/385/2001/12583/ (dostęp z 08.10.2018).
- Powstanie warszawskie. Legionowo, Jabłonna, Nieporęt*, red. „Mazowieckie To i Owo”, 2004. Broszura okolicznościowa wydana z okazji 60. rocznicy wybuchu Powstania Warszawskiego.
- „Rocznik Legionowski”, tom I, praca zbiorowa, TPL, Legionowo 2004.
- „Rocznik Legionowski”, tom II, praca zbiorowa, TPL, Legionowo 2006.
- „Rocznik Legionowski”, tom III, praca zbiorowa, TPL, Legionowo 2008.
- „Rocznik Legionowski”, tom IV, praca zbiorowa, TPL, Legionowo 2011.
- „Rocznik Legionowski”, tom V, praca zbiorowa, TPL, Legionowo 2012.
- „Rocznik Legionowski”, tom VI, praca zbiorowa, TPL, Legionowo 2013.
- „Rocznik Legionowski”, tom VII, praca zbiorowa, TPL, Legionowo 2014.

- „Rocznik Legionowski”, tom VIII, praca zbiorowa, TPL, Legionowo 2015.
- „Rocznik Legionowski”, tom IX, praca zbiorowa, TPL, Legionowo 2016.
- „Rocznik Legionowski”, tom X, praca zbiorowa, TPL, Legionowo 2017.
- Rocznik Legionowski”, tom XI, praca zbiorowa, TPL, Legionowo 2018.
- Romanowska-Mazur B., *Czas próby... Historia legionowskich Kolumbów*, Muzeum Historyczne w Legionowie, Legionowo 2010.
- Serock i Mazowsze na przestrzeni wieków – studia z okazji 600-lecia nadania Serockowi praw miejskich*, red. Sławomir Jakubczak, Radosław Lolo, wyd. Meritum Jarosław Zimmermann, Serock 2017.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulmierski (do t. VII włącznie), Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. I-XIV, Warszawa 1880-1914, http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/ [dostęp z 25.11.2016].
- Sienkiewicz H., *Ogniem i mieczem*, t. I, rozdział XI, wydanie dowolne.
- Skrzypkowski E., *Praga, Jabłonna, Legionowo: wrzesień – październik 1944*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1970.
- Stawarz A., *Zarys dziejów Legionowa*, tom 1, Towarzystwo Przyjaciół Legionowa, Legionowo 1994.
- Strojnowska A., *Legionowo moich wspomnień...*, [w:] *Moje wojenne dzieciństwo*, red. Mariusz Lesław Krogulski, t. XII, Fundacja „Moje Wojenne Dzieciństwo”, Warszawa 2003, http://www.mojewojennedziecinstwo.pl/pdf/12_strojnowska_legionowo.pdf [dostęp z 25.11.2016].
- Swat T., *Wiadomość z Olszewnicy*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. II, Legionowo 2006.
- Szaniawski J., *Profesor Tutka*, Wydawnictwo Literackie, Kraków-Wrocław 1985.
- Szaniawski J., *Dwa teatry*, w: *Dramaty wybrane*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1994.
- Szczepański J., *Obóz Hurki. Dzieje garnizonu w Legionowie do 1918 roku*, Towarzystwo Przyjaciół Legionowa, Legionowo 1997.
- Szczepański J., *Powiat legionowski na dawnej pocztówce*, Towarzystwo Przyjaciół Legionowa, Legionowo 2000.
- Szczepański J., *Powiat legionowski na dawnej pocztówce. Kontynuacja*, Towarzystwo Przyjaciół Legionowa, Legionowo 2002.
- Szczepański J., *Geneza nazwy „Legionowo”*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. I, Legionowo 2004.

- Szczepański J., *Wojska balonowe: Legionowo 1897-1939*, „Ajaks”, Pruszków 2004.
- Szczepański J., *Z dziejów rosyjskiego 4. Batalionu Kolejowego (1877-1915)*, Ajaks, Pruszków 2005.
- Szczepański J., *Legionowski ślad Igora Newerlego*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. II, Legionowo 2006.
- Szczepański J., *Powiat legionowski na dawnej pocztówce. Wydawcy i serie*, Towarzystwo Przyjaciół Legionowa, Legionowo 2007.
- Szczepański J., *Niemiecka Piechota Zapasowa w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim 1915-1918*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2008.
- Szczepański J., *Powiat legionowski: przewodnik subiektywny*, Mazowieckie Centrum Kultury i Sztuki, Agencja Wydawnicza „Egros”, Warszawa 2011.
- Szczepański J., *Landszturm w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim 1915-1918. Formacja głębokich rezerw*, Ajaks, Warszawa 2012.
- Szczepański J., *Okres legionowski w życiu i twórczości Aliny i Czesława Centkiewiczów*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. V, Legionowo 2012.
- Szczepański J., *Niemiecki obóz kwarantanny w Zegrzu 1918 r.*, Muzeum Historyczne w Legionowie, Legionowo 2013.
- Szczepański J., *Zegrzyńskie feldposty niemieckiej piechoty zapasowej 1916-1918*, Oficyna Wydawnicza „Ajaks”, Muzeum Historyczne w Legionowie, Pruszków-Legionowo 2013.
- Szczepański J., *Jabłonna – ty morderco mojej młodości! Korespondencja żołnierzy niemieckich z garnizonu Jabłonna 1915-1918*, Muzeum Historyczne w Legionowie, Legionowo 2015.
- Szczepański J., *Serock na dawnej pocztówce – analiza filokartystyczna*, [w:] *Serock i Mazowsze na przestrzeni wieków – studia z okazji 600-lecia nadania Serockowi praw miejskich*, red. Sławomir Jakubczak, Radosław Lolo, wyd. Meritum Jarosław Zimmermann, Serock 2017.
- Szczepański J., *Ludność żydowska w Legionowie i jej zagłada*, Muzeum Historyczne w Legionowie, Legionowo 2017.
- Szczepański J., *Żydowscy mieszkańcy Mazowsza w okresie międzywojennym*, [w:] „Rocznik Mazowiecki”, t. 21/2009, http://mazowsze.hist.pl/17/Rocznik_Mazowiecki/394/2009/12835/ [dostęp z 25.11.2016].
- Szklarek S., *Nasze kino „Mazowsze”*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. IV, Legionowo 2011.
- Szulc T., *80 lat Legionovii*, Muzeum Historyczne w Legionowie, Legionowo 2010.
- Szulc T., *Legionowo Przystanek dawniej i dziś*, Muzeum Historyczne w Legionowie, Legionowo 2014.

Turystyczny szlak patriotyczny „Polski Walczącej” na terenie miasta Legionowo, Urząd Miasta Legionowo, Legionowo 2014.

Turystyczny szlak patriotyczny „Polski Walczącej” na terenie powiatu legionowskiego, mapa turystyczna 1:40 000, opis miejsc historycznych; opracowanie zbiorowe, oprac. hist. Starostwo Powiatowe w Legionowie, Muzeum Historyczne w Legionowie, wyd. Euro Pilot Wydawnictwo Kartograficzne, Legionowo 2018.

Wandalowie. Cmentarzysko kultury przeworskiej w Legionowie, katalog wystawy, Muzeum Historyczne w Legionowie, Legionowo 2009.

Wdowczyk T., *Moje pierwsze spotkanie z Aliną i Czesławem Centkiewiczami*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. V, Legionowo 2012.

Wróblewski P., *Wielka Wojna*, [w:] *Chotomów, Jabłonna od wieków razem*, red. Pola Cudna-Kowalska i in., Koło nr 11 Chotomów Okręgu Warszawa-Powiat, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, Chotomów-Jabłonna 1998.

Wymazał B., *Mieszkańcy mojego królestwa*, Starostwo Powiatowe w Legionowie, Legionowo 2009.

Wysocki M., *A jednak przeżyliśmy...*, Powiatowa Instytucja Kultury w Legionowie, Legionowo 2015.

Zagrodzki T., *Serock. Studium historyczno-urbanistyczne*, Warszawa-Serock 1993.

Zalewski A., *Zabytkowa architektura Legionowa*, UM Legionowo, Legionowo 1994.

Załączny J., *Monografia Towarzystwa Przyjaciół Legionowa 1979-2009*, Towarzystwo Przyjaciół Legionowa, Legionowo 2009.

Załączny J., *20 lat samorządu legionowskiego 1990-2010*, Muzeum Historyczne w Legionowie, Legionowo 2010.

Załączny J., *Krótką historią legionowskiego kina*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. IV, Legionowo 2011.

Załączny J., *Maurycy Potocki – życie i pasje*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. V, Legionowo 2012.

Załączny J., *Książę Józef Poniatowski w Jabłonie i okolicy*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. VI, Legionowo 2013.

Załączny J., *Witold Zglenicki (1850-1904) – światowej sławy geolog pochowany w Woli Kiełpińskiej*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. VII, Legionowo 2014.

Zarzycki P., *2. Batalion Mostów Kolejowych*, „Ajaks” przy współpracy „Zbroi”, Pruszków 1994.

Zieliński J., *Szkatułki Newerlego*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2012.

Ziulkowska-Karnicka K., *Świadectwa wielokulturowości Legionowa z lat 1877-1945*, [w:] „Rocznik Legionowski”, t. III, Legionowo 2008.

Anna i Marian Kurtyczowie, *Zegrze - Wola Kieleńska. Dzieje parafii i okolic*, Wola Kieleńska 2001.

<https://powiat-legionowski.pl/>

<https://www.nieporet.pl/>

<http://www.jablonna.pl/>

<http://www.wieliszew.pl/>

<https://www.nieporet.pl/>

<http://www.serock.pl/>

<https://legionowo.pl/>

<http://muzeum.legionowo.pl/>

historia.nieporet.org

<http://www.x68.cba.pl/zalewzegrzynski.net/historiaregionu.html> - tekst - Andrzej Karski

Spis Tabel

Tabela 1 Podstawowe dane demograficzne kształtowania się stanu ludności w Powiecie Legionowskim w latach 2011-2017.....	33
Tabela 2 Powierzchnia gmin wchodząca w skład Powiatu Legionowskiego. Stan na 31.12.2017 r.....	33
Tabela 3 Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków - stan na 30 września 2018 r.	64
Tabela 4 Liczba obiektów wpisanych do wojewódzkiego rejestru zabytków z poszczególnych gminach Powiatu Legionowskiego.....	67
Tabela 5 Gminne Ewidencje Zabytków oraz Gminne Programy Opieki nad Zabytkami na terenie Powiatu Legionowskiego (stan na połowę IV kwartału 2018).....	69
Tabela 6 Odwiedzający Muzeum Historii w Legionowie w latach 2012-2017	90
Tabela 7 Muzealia w pozycjach inwentarzowych Muzeum Historii w Legionowie w latach 2015-2017	91
Tabela 8 Analiza SWOT.....	94
Tabela 9 Planowane zadania w ramach Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami w Powiecie Legionowskim na lata 2019-2022.....	96

Spis Rysunków

Rysunek 1 Powiat Legionowski w układzie gmin. Kolorem ciemno-niebieskim zaznaczono siedzibę Powiatu - Legionowo.....	32
Rysunek 2 Mapa Szlaku Północnego - znaki czerwone.	86
Rysunek 3 Mapa Szlaku Centralnego - znaki zielone.....	87
Rysunek 4 Mapa Szlaku Południowo-Wschodniego - znaki czarne.....	87
Rysunek 5 Mapa Szlaku w Legionowie	89

Spis Wykresów

Wykres 1 Liczba mieszkańców Powiatu Legionowskiego w latach 2011-2017.....	32
Wykres 2 Liczba obiektów wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na terenie poszczególnych gmin w Powiecie Legionowskim.....	68
Wykres 3 Liczba AZP na terenie poszczególnych gmin w Powiecie Legionowskim.	71

Załączniki

Załącznik 1 – Wykaz zabytków nieruchomych z terenu Powiatu Legionowskiego wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych Województwa Mazowieckiego.

Załącznik 2 – Wykaz zabytków archeologicznych z terenu Powiatu Legionowskiego wpisanych do rejestru zabytków archeologicznych Województwa Mazowieckiego.

Załącznik Nr 1
do Powiatowego Programu Opieki
nad Zabytkami Powiatu Legionowskiego
na lata 2019 - 2022

Tabela 10 Wykaz zabytków nieruchomych z terenu Powiatu Legionowskiego wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych Województwa Mazowieckiego.

Miejscowość	Ulica	Obiekt	Datowanie	Ewidencja	Nr- rejstro wy	Decyzja	Dodatkowe Informacje
Jabłonna							
Boża Wola		Fort XVIII (Twierdza Modlin)	1912-14	1989	ewid.		
Chotomów		Kaplica	po 1865	1987	ewid.		
		Dzwonnica	1865	1987	ewid.		
		Kościół p.w. Wniebowzięcia NMP	1865	1968	1008/672	1962-04-12	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego
		Cmentarz par. p.w. Wniebowzięcia NMP	zał. XVII w.	1984	1375	1989-07-26	z nagrobkami, płytami nagrobnymi w starej cz. cm., z mogiłami i nagrobkami żołnierzy z lat 1939-45 w starej i nowej cz. cm. oraz przylegający do niego dawny cm. prawosławny), nagrobki wymagają przeniesienia do księgi rej. B

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

Jabłonna	Modlińska 130	dom	1903	2014	ewid.		
		Oficyna poczty (wschodnia)*	XVIII w	1968	ewid.*		*karta archiwalna, obiekt rozebrany
	Parkowa 15	Dom plenipotenty Potockich	k. XIX w.	1981	ewid.		
	Modlińska	Oficyna I (wsch.) tzw. Pawilon Królewski z założenia pałacowo- parkowego	1778	1980	1036/210	1959-11-20	w zał. do dec. nr 2
	Modlińska	Brama wjazdowa z założenia pałacowo- parkowego	1827	1980	1036/210	1959-11-20	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego
	Modlińska 105	Pałac z założenia pałacowo-parkowego	1774-77	1980	1036/210	1959-11-20	w zał. do dec. nr 1
	Modlińska	Park z założenia pałacowo- parkowego		1962	1036/210	1959-11-20	granice na zał. graf.
		Cmentarz par. rzym.-kat.	1925	1984	ewid.		
	Modlińska 152	Karczma	XVIII/XIX w.	1981	1038/136	1958-06-20	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego
	Modlińska 102	Oficyna zachodnia d. zajazdu	k. XVIII w.	1981	1037/40	1955-10-10	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego
Modlińska 102	Dawny Zajazd tzw. Stara Poczta	koń. XVIII w	1981	1037/40	1955-10-10	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego	

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

	Modlińska	Sztuczna grotta z domkiem i wieżyczką (ruina) z założenia pałacowo-parkowego, Sz. B. Zug	1778	1980	1036/210	1959-11-20	w zał. do dec. nr 10
	Modlińska	Muszla koncertowa z założenia pałacowo-parkowego	koń. XVIII w.	1981	1036/210	1959-11-20	w zał. do dec. nr 9
	Modlińska	Łuk triumfalny z założenia pałacowo-parkowego	ok. 1837	1980	1036/210	1959-11-20	w zał. do dec. nr 7
	Modlińska	Wozownie i stajnie z założenia pałacowo-parkowego	1837	1980	1036/210	1959-11-20	w zał. do dec. nr 8, brak karty zielonej
	Modlińska	Brama ogrodowa z murem z założenia pałacowo-parkowego	koń. XIX w.	1980	1036/210	1959-11-20	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego
	Modlińska 1	Kordegarda I (zach.) z założenia pałacowo-parkowego	1827	1980	1036/210	1959-11-20	w zał. do dec. nr 5
	Modlińska 1	Kordegarda II (wsch.) z założenia pałacowo-parkowego	1827	1980	1036/210	1959-11-20	w zał. do dec. nr 5
	Modlińska	Altana chińska z założenia pałacowo-parkowego	1782	1980	1036/210	1959-11-20	w zał. do dec. nr 6

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

	Modlińska	Oranżeria z założenia pałacowo-parkowego	1781-84	1980	1036/210	1959-11-20	w zał. do dec. nr 3
	Modlińska	Pawilon II (zach.) z założenia pałacowo-parkowego	1780-82	1980	1036/210	1959-11-20	w zał. do dec. nr 4
	Modlińska	Pawilon I (wsch.) z założenia pałacowo-parkowego	1780-82	1980	1036/210	1959-11-20	w zał. do dec. nr 4
	Modlińska	Oficyna II (zach.) tzw. Pawilon ks. Józefa z założenia pałacowo-parkowego	1778-84	1980	1036/210	1959-11-20	w zał. do dec. nr 2
	Modlińska 105 A	kościół pw. Matki Bożej Królowej Polski	1925-38, 1948-54	2013	1288	2015-02-25	Kościół oraz teren otoczenia oznaczono na załączniku graficznym do decyzji
	Modlińska 78	Willa dr Stanisława Bzury	ok. 1900	2005	729	2006-03-01	granice na zał. graf., dz. ew. 686
	Wczasowa 7	Park dworski		1978	ewid.		
Skierdy		Cmentarz osadników niemieckich	XIX w.	1995	ewid.		
Rajszew		Cmentarz osadników niemieckich	XIX w.	1995	ewid.		
Legionowo							

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

Legionowo	Kordeckiego	Kościół par. p.w. Jana Kantego*	ok. 1920	1981	ewid.*	karta archiwalna, obiekt rozebrany	karta archiwalna, obiekt rozebrany
	Słowackiego 37	Dom wielorodzinny*	1931	2005	ewid.*	*karta archiwalna, obiekt przeznaczony do rozbiórki	*karta archiwalna, obiekt przeznaczony do rozbiórki
	Piłsudskiego 11	Dom wielorodzinny*	1928	2005	ewid.*	*karta archiwalna, obiekt rozebrany	*karta archiwalna, obiekt rozebrany
	Jagiellońska 74	dom	1936-1937	2011	ewid.		
	Batorego 84	dom	1931-1938	2011	ewid.		
	Wąska, Strużańska 1, Zegrzyńska	Zespół d. budynków koszarowych (ok. 60 willi i domów)	1891-99	2002	ewid.		
	Batorego 18	Dom wielorodzinny	1926	1995	ewid.		

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

Żeromskie go 20	Cmentarz rzym.-kat.	1935	1984	ewid.		
Mickiewicz a 3	Willa "Łuzeczanka"	1935	1998	1657	1998-09-10	granice na zał. graf.
Mickiewicz a 3	Ogród willi "Łuzeczanka"	1935		1657	1998-09-10	granice na zał. graf.
Jagiellońsk a 20 A	Willa "Orawka" (wraz z działką i zielenią)	1928	1998	1443	1990-09-06	granice na zał. graf.
Reymonta 24	Dom (wraz z terenem posesji)	ok. 1922-28	2001	1388	1989-07-07	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego
Warszaws ka 72	Willa (wraz z działką)	1926	2000	1232	1983-08-29	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego (w sentencji wskazano drewniane boazerie i sufity)
Zegrzyńska	Budynek d. Kasyna	1892	2002	946	1999-11-25	w związku z planowaną translokacją budynku z rejestru zabytków wykreślono otoczenie zabytku w jego dawnym położeniu decyzją MKiDN z dnia 30.01.2012
Smereka 2 (d. Kolejowa 1)	Willa "Kozłówka"	pocz. L. 80. XIX w.	2001	941	1979-03-05	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego
Smereka 2 (d. Kolejowa 1)	Park przy domku myśliwskim "Kozłówka"		1978	941	1979-03-05	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego, dz ew. 2/2 obr 63, granice wg ewidencji parku

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

Warszawska 72	Zieleń (ogród) przy willi		1985	1232	1983-08-29	
Zegrzyńska 8	Budynek administracyjno-użytkowy nr 15 z zespołu budynków koszarowych d. Oddziału Balonowego W-wskiego Rejonu Fortecznego	1898-99	2002	37	2002-09-16	granice na zał. graf.
Strużańska	Budynek latryny z zespołu budynków koszarowych d. Oddziału Balonowego W-wskiego Rejonu Fortecznego	1898-99	2002	37	2002-09-16	granice na zał. graf.
Strużańska	Budynek nr 5 mieszkalny oficerski (kadry oficerskiej) z zespołu budynków koszarowych d. Oddziału Balonowego W-wskiego Rejonu Fortecznego	1898-99	2002	37	2002-09-16	granice na zał. graf.
Strużańska	Budynek nr 3 mieszkalny oficerski z zespołu budynków koszarowych d. Oddziału Balonowego W-	1898-99	2002	37	2002-09-16	granice na zał. graf.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

		wskiego Rejonu Fortecznego					
Strużańska	Budynek nr 1 mieszkalno-sztabowy z zespołu budynków koszarowych d. Oddziału Balonowego W-wskiego Rejonu Fortecznego	1898-99	2002	37	2002-09-16	granice na zał. graf.	
Strużańska	Budynek nr 4 d. latryna z zespołu budynków koszarowych d. Oddziału Balonowego W-wskiego Rejonu Fortecznego	1898-99		37	2002-09-16	granice na zał. graf.	
nr 10	Wartownia z zespołu budynków koszarowych d. Obozu Feldmarszałka Hurki"	1897		36	2002-09-16	granice na zał. graf.	
nr 11	Magazyn z zespołu budynków koszarowych d. Obozu Feldmarszałka Hurki"	1897		36	2002-09-16	granice na zał. graf.	
nr 15	Apteka z zespołu budynków koszarowych d.	1897		36	2002-09-16	granice na zał. graf.	

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

		Obozu Feldmarszałka Hurki"					
nr 25	Budynek biurowo-sztabowy z zespołu budynków koszarowych d. Obozu Feldmarszałka Hurki"	1897		36	2002-09-16	granice na zał. graf.	
nr 32	Warsztat z zespołu budynków koszarowych d. Obozu Feldmarszałka Hurki"	1897		36	2002-09-16	granice na zał. graf.	
nr 33	Budynek warsztatowo-magazynowy z zespołu budynków koszarowych d. Obozu Feldmarszałka Hurki"	1897		36	2002-09-16	granice na zał. graf.	
nr 51	Budynek koszarowy z zespołu budynków koszarowych d. Obozu Feldmarszałka Hurki"	1897		36	2002-09-16	granice na zał. graf.	
nr 9	Budynek biurowo-sztabowy z zespołu budynków koszarowych d.	1897		36	2002-09-16	granice na zał. graf.	

		Obozu Feldmarszałka Hurki"					
	Mickiewicz a 23	Willa "Bratki" (wraz z działką i zielenią)	ok. 1923	2001	21	2001-09-10	granice na zał. graf.
Nieporęt							
Beniaminów		Fort Beniaminów - koszary szyjowe	1912-14	1988	1462	1991-01-11	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego, w granicach wału fortecznego wraz ze strefą ochronną wokół wału
		Fort Beniaminów - "Mały" schron pogotowia II	1912-14	1988	1462	1991-01-11	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego, w granicach wału fortecznego wraz ze strefą ochronną wokół wału
		Fort Beniaminów - "Mały" schron pogotowia	1912-14	1988	1462	1991-01-11	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego, w granicach wału fortecznego wraz ze strefą ochronną wokół wału
		Fort Beniaminów - "Wielki" schron pogotowia II	1912-14	1988	1462	1991-01-11	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego, w granicach wału fortecznego wraz ze strefą ochronną wokół wału
		Fort Beniaminów - "Wielki" schron pogotowia I	1912-14	1988	1462	1991-01-11	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego, w granicach wału fortecznego wraz ze strefą ochronną wokół wału
		Fort Beniaminów - schron pogotowia	1912-14	1988	1462	1991-01-11	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego, w granicach wału fortecznego wraz ze strefą ochronną wokół wału

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

		Fort Beniaminów (Twierdza Zegrze) -zespół, w granicach wału fortecznego wraz z otoczeniem	1912-14	1988	1462	1991-01-11	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego, w granicach wału fortecznego wraz ze strefą ochronną wokół wału
Białobrzegi		koszary - w zespole Twierdzy Zegrze	1890-1909	1998	ewid.		
		Cmentarz z II wojny światowej (żołnierzy radzieckich)	1949-1950	1990	ewid.		
Nieporęt	Wolności pl. 3	Dzwonnica	k. XVII w.(?), 3 ćw. XIX w.	1987	ewid.		
	Wolności pl. 3	Cmentarz rzym-kat. parafii p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP (z nagrobkami, bramą, częścią ogrodzenia i starodrzewiem)	zał. 1700	1984	1473	1993-05-07	w granicach wg karty ewidencyjnej, nagrobki wymagają przeniesienia do księgi rejestru B
	Wolności pl. 3	Kościół Niepokalanego Poczęcia NMP (wraz z otaczającym drzewostanem)	1651	1959	1066/673	1962-04-12	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego
Michałów-Grabina		Cmentarz osadników niemieckich	XIX w.	1995	ewid.		

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

Stanisławów		Cmentarz osadników niemieckich	poł. XIX w.	1998	ewid.		
Zegrze Południowe	Warszawska 22	budynek nr 1 - w zespole koszar w Zagrobach	1891-97	2013	ewid.		
	Warszawska 22	budynek nr 15 - w zespole koszar w Zagrobach	1891-97	2013	ewid.		
	Warszawska 22	budynek nr 16 - w zespole koszar w Zagrobach	1891-97	2013	ewid.		
	Warszawska 22	budynek nr 17 - w zespole koszar w Zagrobach	1891-97	2013	ewid.		
	Warszawska 22	budynek nr 18 - w zespole koszar w Zagrobach	1891-97	2013	ewid.		
	Warszawska 22	budynek nr 19 - w zespole koszar w Zagrobach	1891-97	2013	ewid.		
	Warszawska 22	budynek nr 31 - w zespole koszar w Zagrobach	1891-97	2013	ewid.		
	Warszawska 22	budynek nr 36 - w zespole koszar w Zagrobach	1891-97	2013	ewid.		
	Warszawska 22	budynek nr 7 - w zespole koszar w Zagrobach	1891-97	2013	ewid.		
	Warszawska 22	budynek nr 9 - w zespole koszar w Zagrobach	1891-97	2013	ewid.		
		koszary w Zagrobach w zespole Twierdzy Zegrze	1890-1909	1998	ewid.		

		oraz cmentarz garnizonowy					
Serock							
Dębe		Pałac* (ruina)	XVIII w.	1968	ewid.*		*karta archiwalna, obiekt rozebrany
		Park		1978	ewid.		
	ul. Zegrzyńska 28	fort Dębe w zespole Twierdzy Zegrze	1890-1909, 1901-1914	1998, 2016	1368	2017-01-27	
Jadwisin		Park		1978	ewid.		
		Pałac	1896-98	1992	1039/305	1961-12-20	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego
Serock	Kościuszki 17	Dom wielorodzinny*	II poł. XIX w.	1999	ewid.*		karta archiwalna, obiekt nie istnieje
	Pułtуска 6	Dom jednorodzinny*	1925	niedatowana	ewid.*		karta archiwalna, obiekt rozebrany
	Farna 4	Organistówka*	XIX w.	1968	ewid.*		*karta archiwalna, obiekt nie istnieje
	Pułtуска 36	Kamienica	XIX w.	1968	ewid.		
	Warszawska	Cmentarz par. p.w. Zwiastowania NMP (wraz ze starodrzewem)	zał. I poł. XIX w.		1385	1989-07-26	nagrobki wymagają przeniesienia do księgi rejestru B, do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego, w granicach ogrodzenia
	Pułtуска 15	Zajazd pocztowy	I. 30/40. XIX w.	2001	1102/676	1962-04-12	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

	Farna 7	Kościół p.w. Zwiastowania NMP	1512-25, pocz. XVII w.	2001	1101/320	1961-12-20	wraz z wyposażeniem wnętrza i polichromią - rejestr ruchomy, do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego
	Rynek 1	Kamienica	II poł. XIX w.		956	2000-05-22	granice na zał. graf.
	Rynek 5	Kamienica (wraz z oficyną tylną)	II poł. XIX w.		955	2000-05-22	granice na zał. graf.
	Rynek 14	Kamienica	II poł. XIX w.	2001	954	2000-05-22	granice na zał. graf.
	Wojciecha Św. 1 (d. Ściegienne go 1)	Dom	II poł. XIX w.	1968	952	2000-05-22	granice na zał. graf.
	Pułtуска 17	Oficyna (II) d. zajazdu pocztowego (d. wozownia)	I. 30/40. XIX w.	2001	957	2000-05-22	granice na zał. graf.
	Pułtуска 13	Oficyna (I) d. zajazdu pocztowego (d. stajnia)	I. 30/40. XIX w.	2001	957	2000-05-22	granice na zał. graf.
	Rynek 16	Kamienica (wraz z częścią działki)	ok. poł. XIX w.		23	1999-11-08	granice na zał. graf.
Wola Kiełpińska		Cmentarz rzym.-kat. (wraz ze starodrzewem)	zał. II poł. XIX w.	1984	1384	1989-12-08	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego, w granicach wg karty ewidencyjnej, nagrobki wymagają przeniesienia do księgi rejestru B,
		Kościół p.w. św. Antoniego Padewskiego	przed 1899	2001	1116/1083	1974-12-03	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

Zegrze	Drewnowski	budynek mieszkalny dowództwa twierdzy*	1892-1895	2010	ewid.*		karta archiwalna, obiekt rozebrany
		Umocnienie Duże - w zespole Twierdzy Zegrze	1890-1909	1998	ewid.		
		Umocnienie Małe z wałem międzyfortowym w zespole Twierdzy Zegrze	1890-1909	1998	ewid.		
		koszary w zespole Twierdzy Zegrze	1890-1909	1998	ewid.		
		most w zespole Twierdzy Zegrze	1890-1909	1998	ewid.		
Zegrze Północne		Kościół garnizonowy św. Antoniego Padewskiego*	1580/1758/1899/1932	1993	ewid.*		
		Prochownia Nr 2 w zespole Twierdzy Zegrze	1913-14	1993	ewid.		
	Radziwiłowska 2 nr 30 w kompleksie JW.CSŁIL	Hotel garnizonowy	1937-38	2004	1341	2016-05-22	
	Oficerska 5	Kasyno (Twierdza Zegrze)	1903-1904	2004	1335	2016-05-13	
Zegrzynek	Szaniawski	Park		1979	ewid.		
		Dwór*	XIX w.		1123/198	1959-11-19	spalony w 1977, rozebrany

Wieliszew							
Góra		Oficyna z zespołu pałacowo-parkowego	I ćw. XIX w.	2001	1015/623	1962-04-04	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego
		Pałac (ruina) z zespołu pałacowo-parkowego*	ok. 1780	1987	1015/623	1962-04-04	dwie karty białe, do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego, karta archiwalna
		Park z zespołu pałacowo-parkowego		1978	1015/623	1962-04-04	do decyzji nie sporządzono załącznik graficznego
Janówek		Fort IV (Twierdza Modlin) schron pogotowia II w zespole fortu	1879-82	1988	ewid.		
		Fort IV (Twierdza Modlin) Wernander - zespół	1879-82	1988	ewid.		
		Grupa Fortowa "Janówek" (Twierdza Modlin) - zespół	1912-15	1985	ewid.		
		Fort IV (Twierdza Modlin) schron pogotowia V w zepole fortu	1879-82	1988	ewid.		
		Fort IV (Twierdza Modlin) schron pogotowia IV w zespole fortu	1879-82	1988	ewid.		
		Fort XVII kazamata "Janówek" (Twierdza Modlin) - w zespole fortu	1912-15	1985	41	2003-01-23	Dec. obejmuje się Fort X VII B Janówek jako trwałą ruinę - pozostałości fortu; granice na zał. graf.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

		Punkt oporu nr 9 (Fort XVII a) "Janówek" (Twierdza Modlin)	1912-15	1985	41	2003-01-23	Dec. obejmuje się Fort X VII B Janówek jako trwałą ruinę - pozostałości fortu; granice na zał. graf.
		Fort XVII "Janówek" (Twierdza Modlin) - zespół	1912-15	2003	41	2003-01-23	Dec. obejmuje się Fort X VII B Janówek jako trwałą ruinę - pozostałości fortu; granice na zał. graf.
		Fort IV (Twierdza Modlin) schron pogotowia III w zespole fortu	1879-82	1988	ewid.		
Krubin		Cmentarz	po 1940 r.	1996	ewid.		
Skrzeszew	Poniatów	Park		1978	ewid.		
Wieliszew	Modlińska 19	Budynek	XIX w.	1968	ewid.		
		Cmentarz rzym.-kat.	I poł. XIX w.	1985	ewid.		
		Organistówka	k. XIX w.	1959	ewid.		
		Kaplica grobowa	1843	2001	1115/678	1962-04-12	do decyzji nie sporządzono załącznika graficznego
Zegrze Południowe		koszary w Zagrobach w zespole Twierdzy Zegrze oraz cmentarz garnizonowy	1890-1909	1998	ewid.		

Tabela 11 Wykaz zabytków archeologicznych z terenu Powiatu Legionowskiego wpisanych do rejestru zabytków archeologicznych Województwa Mazowieckiego.

Miejscowość	Opis		Nr stanowiska
Jabłonna			
Boża Wola	stanowisko artyleryjskie (początek XX w.)	53-64/52	1
	osada (wczesna epoka brązu, późna epoka brązu-okres halsztacki, okres wczesnośredniowieczny)	53-64/55	2
Jabłonna	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-65/1	1
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-65/2	2
	ślady osadnictwa (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich, wczesne średniowieczne)	53-65/3	3
	ślady osadnictwa (neolit-wczesna epoka brązu)	53-65/4	4
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	53-65/5	5
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-65/10	6
Rajszew	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	53-65/7	1

Suchocin	skarb monet (XVIII w.)	53-64/1	1
Skierdy	smolarnia	53-64/2	1
	ślady osadnictwa (okres wczesnośredniowieczny XII-XIII w.)	53-64/53	2
	osada/cmentarzysko (okres halsztacki i lateński), ślad osadnictwa (okres halsztacki, średniowiecze)	53-64/54	3
Wólka Górska	ślady osadnictwa (późny neolit-wczesna epoka brązu)	53-64/56	1
	osada (epoka brązu)	53-64/57	2
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-64/58	3
Legionowo			
Legionowo	ślady osadnictwa (brąz-okres halsztacki)	53-66/1	1
	ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich)	53-66/2	2
	ślady osadnictwa (neolit)	53-66/99	3
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	53-65/8	4
	cmentarzysko (późny okres przedrzymski-okres wpływów rzymskich)	53-66/107	4
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-65/9	5
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-65/11	6

	cmentarzysko (późny okres przedrzymski-okres wpływów rzymskich)	53-66/108	brak numeru
Nieporęt			
Administracja Lasów Państwowych	ślady osadnictwa (późny neolit-wczesna epoka brązu)	53-67/45	1
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-67/48	2
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-67/49	3
	ślady osadnictwa (neolit), cmentarzysko (wczesne średniowieczne XI-XII w.)	52-66/70	4
Aleksandrów	osada (wczesna epoka brązu, późny okres lateński-okres wpływów rzymskich), cmentarzysko (starożytność)	53-67/14	1
	osada (wczesna epoka brązu, epoka brązu)	53-67/16	2
	ślady osadnictwa (neolit, wczesna epoka brązu, późny okres lateński-okres wpływów rzymskich)	53-67/17	3
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu, okres halsztacki i lateński, okres wpływów rzymskich)	53-67/18	4
	ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich)	53-67/19	6
	osada (brąz-okres halsztacki, późny okres lateński-okres wpływów rzymskich)	53-67/23	7
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu, okres halsztacki i lateński)	53-67/25	8
	ślady osadnictwa (starożytność)	53-67/26	9

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

	ślady osadnictwa (epoka kamienia-epoka brązu)	53-67/27	10
	ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich, średniowiecze)	53-66/10	11
	osada/cmentarzysko (starożytność, okres halsztacki), osada (średniowiecze)	53-66/11	12
	osada (wczesne średniowieczne XII-XIII w.)	53-66/12	13
	ślady osadnictwa (starożytność, wczesne średniowiecze, średniowiecze)	53-66/13	14
	ślady osadnictwa (wczesne średniowiecze)	53-67/53	21
Białobrzegi	osada (neolit, wczesna epoka brązu)	52-67/44	1
	ślady osadnictwa	52-67/45	2
	skarb (okres wczesnośredniowieczny)	52-67/46	3
	ślady osadnictwa (późny okres lateński/okres wpływów rzymskich)	52-67/47	4
	ślady osadnictwa (mezolit)	52-67/48	5
	ślady osadnictwa (paleolit, mezolit)	52-66/60	6
Izabelin	osada (brąz), cmentarzysko (starożytność, późny okres lateński-okres wpływów rzymskich)	53-67/24	1
Józefów	osada (brąz-okres halsztacki), cmentarzysko (starożytność)	53-66/48	1
	osada (starożytność, okres halsztacki)	53-66/49	2
	osada (późna epoka brązu-okres halsztacki)	53-66/50	3
	cmentarzysko (brąz-okres halsztacki)	53-66/51	4
	ślady osadnictwa (neolit-wczesna epoka brązu)	53-66/52	5

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

ślady osadnictwa (epoka brązu)	53-66/53	6
ślady osadnictwa (epoka brązu)	53-66/54	7
ślady osadnictwa (epoka brązu)	53-66/55	8
ślady osadnictwa (starożytność)	53-66/56	9
osada (wczesna epoka brązu)	53-66/57	10
osada (epoka brązu)	53-66/58	11
ślady osadnictwa (wczesna i epoka brązu)	53-66/59	12
ślady osadnictwa (okres halsztacki)	53-66/60	13
ślady osadnictwa (neolit-wczesna epoka brązu), cmentarzysko (starożytność)	53-66/61	14
ślady osadnictwa (okres halsztacki), cmentarzysko (okres wpływów rzymskich)	53-66/62	15
ślady osadnictwa (neolit-wczesna epoka brązu, okres halsztacki i lateński), cmentarzysko (starożytność, okres wpływów rzymskich)	53-66/63	16
ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich)	53-66/64	17
ślady osadnictwa (starożytność)	53-66/65	18
ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-66/66	19
ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu, wczesne średniowiecze, średniowiecze)	53-66/67	20
osada (okres halsztacki-okres wpływów rzymskich)	54-66/53	21
cmentarzysko (okres halsztacki i lateński), ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu, późny okres lateński)	54-66/54	22
osada (okres halsztacki i lateński, późny okres lateński-wczesny okres wpływów rzymskich)	54-66/56	23
cmentarzysko (starożytność)	54-66/57	24
ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	54-66/58	25

	cmentarzysko (okres lateński)	54-66/59	26 (wg Starożytników oraz Janowski i Zapłata 5)
Kąty Węgierskie	ślady osadnictwa (starożytność)	53-66/42	1
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-66/43	2
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-66/44	3
	ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich)	53-66/46	5
	ślady osadnictwa (starożytność)	53-66/47	6
	ślady osadnictwa (okres halszacki i lateński)	53-66/68	7
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu, epoka brązu)	53-66/69	8
	ślady osadnictwa (mezolit)	53-66/70	9
	ślady osadnictwa (późny neolit-wczesna epoka brązu)	53-66/71	10
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-66/72	11
	ślady osadnictwa (późny neolit-wczesna epoka brązu)	53-66/74	11
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-66/75	12
	ślady osadnictwa (brąz, okres wpływów rzymskich, okres wędrówki ludów)	53-66/76	13
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-66/77	14
	ślady osadnictwa (starożytność, okres wpływów rzymskich)	53-66/78	15
	osada (późna epoka brązu-okres halszacki)	53-66/79	16
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-66/80	17
	ślady osadnictwa (późny okres wpływów rzymskich, okres wędrówki ludów)	53-66/81	18

	ślady osadnictwa (epoka brązu, wczesne średniowieczne)	53-66/82	19
	ślady osadnictwa (wczesna i epoka brązu)	53-66/83	20
	osada (okres halsztacki i lateński)	53-66/84	21
Michałów- Grabina	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	54-66/51	1
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	54-66/52	2
	osada (okres halsztacki)	54-66/55	3
	ślady osadnictwa (epoka brązu)	54-66/64	5 (wg Starożytników 27)
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	54-66/62	7
Michałów- Reginów	cmentarzysko (okres lateński), ślady osadnictwa (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich, średniowiecze)	53-66/93	1
	osada/cmentarzysko (okres wpływów rzymskich-raczej późny), ślady osadnictwa (średniowiecze)	53-66/94	2
	ślady osadnictwa (okres lateński)	53-66/98	3
	cmentarzysko (późny okres lateński)	53-66/101	4
	ślady osadnictwa (mezolit, neolit)	53-66/103	5
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-66/104	6
	ślady osadnictwa (okres lateński)	53-66/105	7
	ślady osadnictwa (neolit)	53-66/106	8
ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze-średniowiecze)	52-66/27	9	

	ślady osadnictwa (paleolit, mezolit)	52-66/31	10
	ślady osadnictwa (mezolit)	52-66/42	11
Nieporęt	osada (brąz-okres halsztacki)	53-67/4	1
	osada (epoka brązu)	53-67/5	2
	osada (V okres brązu, późny okres lateński)	53-67/6	3
	osada (epoka brązu)	53-67/7	4
	ślady osadnictwa (starożytność, późny okres lateński-okres wpływów rzymskich)	53-67/8	5
	ślady osadnictwa (wczesna i epoka brązu)	53-67/9	6
	ślady osadnictwa (późny neolit-wczesna epoka brązu)	53-67/10	7
	osada (neolit-wczesna epoka brązu), osada/cmentarzysko (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich)	53-67/11	8
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-brąz)	53-67/12	9
	ślady osadnictwa (neolit, wczesne średniowiecze, średniowiecze)	53-67/13	10
	ślady osadnictwa (epoka brązu, wczesne średniowiecze, średniowiecze), cmentarzysko (okres wpływów rzymskich)	53-67/15	11
	osada (wczesna epoka brązu)	53-67/20	12
	osada (okres halsztacki, późny okres lateński-wczesny okres wpływów rzymskich, późny okres wpływów rzymskich, średniowiecze)	53-66/14	12
	ślady osadnictwa (neolit-wczesna epoka brązu)	53-67/46	13
ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	53-66/3	15	

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

osada (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich, wczesne średniowieczne XII-XIII w.)	53-66/4	16
osada (okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, średniowiecze), cmentarzysko (okres wpływów rzymskich)	53-66/5	17
ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu, okres średniowieczny)	53-66/6	18
cmentarzysko (późny okres lateński-wpływów rzymskich), ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu, okres halsztacki, wczesne średniowiecze, średniowiecze)	53-66/7	19
ślady osadnictwa (okres halsztacki, wczesne średniowieczne), cmentarzysko (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich)	53-66/8	20
osada/cmentarzysko (starożytność), osada (okres wpływów rzymskich, średniowiecze)	53-66/9	21
osada (średniowiecze)	53-66/25	23
ślady osadnictwa (starożytność, średniowiecze)	53-66/27	24
ślady osadnictwa (epoka brązu, średniowiecze)	53-66/26	25
ślady osadnictwa (średniowiecze XIII/XIV w.)	52-66/1	26
osada (średniowiecze/nowożytność XV-XVII w.), ślad osadnictwa (wczesne średniowiecze)	52-66/2	27
ślady osadnictwa (epoka brązu)	52-66/3	28
ślady osadnictwa (starożytność)	52-66/4	29
osada (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich, średniowiecze-nowożytność XVI-XVII w.)	52-66/5	30
osada (wczesna epoka brązu, brąz), cmentarzysko (starożytność), nowożytność (II wojna światowa)	53-67/47	30
ślady osadnictwa (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich)	52-66/6	31

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

osada (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich), ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu, średniowiecze)	52-66/7	32
osada (epoka brązu), ślad osadnictwa (neolit, średniowiecze)	52-66/8	33
osada (epoka brązu)	52-66/9	34
ślady osadnictwa (epoka brązu), cmentarzysko (okres lateński)	52-66/10	35
osada (epoka brązu), ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-66/11	36
ślady osadnictwa (starożytność, średniowiecze)	52-66/63	37
ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	52-66/64	38
ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-66/65	39
ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich, średniowiecze XV-XVI w.)	52-66/66	40
ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich, XVII-XVIII w.)	52-66/67	41
osada (XVII w.)	52-66/68	42
ślady osadnictwa (neolit, wczesna epoka brązu, okres halszacki i lateński)	52-66/69	43
ślady osadnictwa (paleolit, mezolit, neolit, wczesna epoka brązu), cmentarzysko (późny okres lateński)	52-66/71	44
ślady osadnictwa (okres halszacki i lateński, okres wczesnośredniowieczny)	52-66/72	45
ślady osadnictwa (paleolit, mezolit, wczesna epoka brązu, okres halszacki i lateński)	52-66/73	46
ślady osadnictwa (paleolit, mezolit, neolit)	52-66/74	47
ślady osadnictwa (paleolit, mezolit)	52-66/75	48
ślady osadnictwa (paleolit, mezolit, neolit, epoka brązu)	52-66/76	49

	ślady osadnictwa (paleolit, mezolit)	52-66/77	50
Rembelszczyzna	ślady osadnictwa (okres halsztacki i lateński)	53-66/45	1
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	54-66/48	2
	śląd osadnictwa (k. trzcieniecka, wczesna epoka brązu)	54-66/66	2
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	54-66/49	3
	ślady osadnictwa (starożytność, okres halsztacki), śląd osadnictwa (nieokreślona)	54-66/50	4
	osada (okres halsztacki i lateński)	54-66/60	5
	ślady osadnictwa (starożytność)	54-66/61	6
	śląd osadnictwa (nieokreślona chron.), śląd osadnictwa (nowożytność, XVII-XVIII w.)	54-66/67	6
	ślady osadnictwa	54-66/63	8
	Rynia	ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich, XIII w.)	51-67/95
śląd osadnictwa (starożytność), osada (XIII-XIV w.)		51-67/96	2
Stanisławów	osada (późna epoka brązu-okres halsztacki), cmentarzysko (starożytność)	53-67/21	1
	osada (starożytność, epoka brązu)	53-67/22	2
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-66/97	2
	ślady osadnictwa (neolit, wczesna epoka brązu)	53-66/100	3
	ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich)	53-66/102	4

Stanisławów I	osada (starożytność, późny okres lateński-okres wpływów rzymskich)	53-66/15	3
	osada (okres halsztacki i lateński)	53-66/16	4
	ślady osadnictwa (starożytność), znalezisko średniowieczne	53-66/17	5
	osada (wczesna epoka brązu, późny okres wpływów rzymskich, okres średniowieczny)	53-66/18	6
	ślady osadnictwa (starożytność, okres halsztacki, okres wpływów rzymskich)	53-66/19	7
	osada (starożytność, późny okres lateński-okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, średniowiecze), cmentarzysko (starożytność)	53-66/20	8
	ślady osadnictwa (starożytność, okres halsztacki, okres wpływów rzymskich)	53-66/21	9
	ślady osadnictwa (brąz-okres halsztacki)	53-66/22	10
	ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich, średniowiecze, nowożytność)	53-66/23	11
	ślady osadnictwa (epoka brązu)	53-66/24	12
	ślady osadnictwa (wczesna i epoka brązu)	53-66/28	13
	ślady osadnictwa (epoka brązu, okres wpływów rzymskich)	53-66/29	14
	ślady osadnictwa (epoka brązu)	53-66/30	15
	osada (epoka brązu)	53-66/31	16
	ślady osadnictwa (starożytność)	53-66/32	17
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu, okres halsztacki)	53-66/33	18
	osada (okres halsztacki)	53-66/34	19
	ślady osadnictwa (starożytność)	53-66/35	20
	cmentarzysko/osada (epoka brązu)	53-66/36	21
	osada (starożytność), osada/cmentarzysko (późny okres lateński, okres wpływów rzymskich)	53-66/37	22
	osada (brąz-okres halsztacki, późny okres lateński-okres wpływów rzymskich)	53-66/38	23

	ślady osadnictwa (późny neolit-wczesna epoka brązu)	53-66/39	24
	osada (okres halsztacki i lateński)	53-66/40	25
	osada (brąz, okres halsztacki-okres wpływów rzymskich), cmentarzysko (wczesny okres lateński)	53-66/41	26
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	54-66/46	26 (wg Janowski Zapłata 27)
	ślady osadnictwa/cmentarzysko (starożytność, okres halsztacki)	54-66/47	27 (wg Janowski Zapłata 28)
	ślad osadnictwa, cmentarzysko? (starożytność, okres halsztacki?)	54-66/65	28
Stanisławów II	cmentarzysko (późny okres halsztacki-lateński), ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu, średniowiecze)	53-66/91	1
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu, średniowiecze)	53-66/92	2
Wola Aleksandra	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-66/73	1
	ślady osadnictwa (neolit, wczesna epoka brązu)	53-66/85	2
	ślady osadnictwa (późny okres wpływów rzymskich)	53-66/86	3
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	53-66/87	4
	ślady osadnictwa (neolit, wczesna epoka brązu)	53-66/88	5
	ślady osadnictwa (brąz, okres halsztacki)	53-66/89	6
	ślady osadnictwa (epoka brązu)	53-66/90	7

Wólka Radzymińska	ślady osadnictwa (mezolit-wczesny neolit)	53-67/1	1
	ślady osadnictwa (neolit)	53-67/2	2
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-67/3	3
	ślady osadnictwa (późny neolit-wczesna epoka brązu)	53-67/28	4
	ślady osadnictwa (starożytność)	53-67/29	5
	osada (wczesna epoka brązu)	53-67/30	6
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	53-67/54	7
	ślady osadnictwa (neolit)	53-67/55	8
	ślady osadnictwa (paleolit)	53-67/57	9
	ślady osadnictwa (nowożytność)	53-67/56	10
Zalew Zegrzyński	? (czaszka z rogami prażubra)	52-66/78	1
Zegrze	ślady osadnictwa (późny okres lateński)	52-66/82	1
	cmentarzysko	52-66/83	2
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	52-66/84	3
	ślady osadnictwa (neolit, wczesna epoka brązu)	52-66/85	4
	ślady osadnictwa (paleolit)	52-66/86	5
	śląd osadnictwa	52-66/87	6

Zegrze - okolice	ślady osadnictwa (II-gi okres epoki brązu)	52-66/81	7
Zegrze	cmentarz (nowożytność, XVI-XIX w.), osada? (średniowiecze, XII-XIV w.), osada? (k. przeworska, młodszy okres przedrzymski), osada (k. łużycka, epoka brązu)	52-66/115	8
Zegrze Południowe	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu-średniowiecze)	52-66/79	1
	ślady osadnictwa (mezolit, neolit)	52-66/80	2
Serock			
Dębe	ślady osadnictwa (wczesne średniowiecze/średniowiecze)	51-65/3	1
Dębinki	ślady osadnictwa (okres halsztacki - okres lateński)	50-66/43	1
	ślady osadnictwa (paleolit)	50-66/44	1
Dosin	ślady osadnictwa (okres starożytny/epoka brązu)	51-66/2	1
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	51-66/3	2
Gąsiorowo	osada (neolit), ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu, epoka brązu, okres wczesnośredniowieczny/przed XI w.)	50-67/19	1
	ślady osadnictwa (epoka kamienia – wczesny okres epoki brązu, epoka brązu)	50-67/20	2
	ślady osadnictwa (epoka brązu/okres halsztacki, okres średniowieczny)	50-67/21	3
	ślady osadnictwa (okres starożytny/epoka brązu)	50-67/22	4
	ślady osadnictwa (epoka brązu/okres halsztacki i lateński)	50-67/23	5

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

	ślady osadnictwa (epoka brązu)	50-67/24	6
	ślady osadnictwa (późny neolit/wczesna epoka brązu)	50-67/25	7
	ślady osadnictwa (neolit)	50-67/27	8
	ślady osadnictwa (epoka kamienia – wczesna epoka brązu, okres halszacki)	50-67/28	9
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	50-67/29	10
	ślady osadnictwa (neolit/wczesna epoka brązu)	50-67/30	11
	ślady osadnictwa (epoka kamienia – wczesna epoka brązu, epoka brązu)	50-67/32	13
Gąsiorowo Małe	cmentarzysko (k. grobów kloszowych, wczesna epoka żelaza)	50-67/55	1
Łącha	ślady osadnictwa (późny okres rzymski/okres wędrówki ludów)	50-67/26	1
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu, okres halszacki)	50-67/31	2
	ślady osadnictwa	50-67/51	3
Izbica	ślad osadnictwa (okres halszacki), osada (okres rzymski, wczesne średniowiecze, średniowiecze)	51-66/6	1
Jachranka	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesny okres brązu)	51-66/1	1
	ślad osadnictwa (starożytność), osada (okres wczesnośredniowieczny XII-XIII w.,okres średniowieczny XIV-XVI w.)	51-66/7	2
	ślady osadnictwa (okres wczesnośredniowieczny)	51-66/20	3
Jadwisin	osada (okres wpływów rzymskich), ślady osadnictwa (XIV-XV w.)	52-66/61	1
	ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich, średniowiecze)	52-66/62	2

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

	osada (neolit, wczesna i epoka brązu, okres halszacki, wpływów rzymskich, późny lateński), ślady osadnictwa (późne średniowiecze, okres nowożytny)	52-66/113	3
Kania Polska	ślady osadnictwa (neolit, epoka kamienia – wczesna epoka brązu), osada (wczesna epoka brązu, epoka brązu), cmentarzysko (?)	50-67/36	1
	ślady osadnictwa (starożytność, wczesny okres epoki brązu, wczesne średniowiecze/średniowiecze), cmentarzysko (starożytność)	50-67/37	2
	ślady osadnictwa (starożytność, wczesny okres epoki brązu)	50-67/38	3
	ślady osadnictwa	50-67/52	4
Karolino	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	51-66/9	1
Marynino	ślady osadnictwa (okres lateński)	50-66/42	1
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	51-66/10	2
Nowa Wieś	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	50-67/33	1
	ślady osadnictwa (późny neolit/wczesna epoka brązu)	50-67/34	2
	ślady osadnictwa (epoka kamienia – wczesna epoka brązu)	50-67/35	3
	cmentarzysko (k. grobów kloszowych, wczesna epoka żelaza), ślad osadnictwa (średniowiecze)	50-67/56	4
Serock	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu, okres starożytny/epoka brązu)	50-67/11	1
	ślady osadnictwa (epoka kamienia – wczesna epoka brązu)	50-66/41	1
	grodzisko (XI-XII w.), cmentarzysko (średniowiecze)	51-67/1	2
	osada (1065 r.-XIV/XV w.), miasto lokacyjne (od 1417 r.-XVI w.)	51-67/2	3

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

	Ślady osadnictwa (okres halszacki, okres rzymski), osada (XII/XIII w.)	51-67/3	4
	osada (XII/XIII w., XIV/XV w.)	51-67/4	5
	ślady osadnictwa (neolit)	51-67/97	6
	skarb monet (XVI w.)	51-67/98	7
	ślady osadnictwa (nowożytność)	51-67/99	8
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	51-66/4	9
	ślady osadnictwa (neolit, XII-XIII w.)	51-66/5	10
Skubianka	ślady osadnictwa (XIII w., XIV-XV w.)	51-66/8	1
	ślady osadnictwa (paleolit)	51-66/21	2
	ślady osadnictwa (paleolit)	51-66/22	3
Święcienica	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	50-66/40	1
Wola Smolana	ślady osadnictwa (neolit, wczesna epoka brązu)	50-66/37	1
Wierzbica	Ślad osadnictwa (wczesna epoka brązu), osada (okres starożytny)	50-67/1	1
	ślady osadnictwa (starożytność, epoka kamienia – wczesny okres epoki brązu, neolit, XIII – XIV w.)	50-67/2	2
	ślady osadnictwa (starożytność, epoka kamienia – wczesny okres epoki brązu, średniowiecze)	50-67/3	3
	ślady osadnictwa (epoka kamienia – wczesny okres epoki brązu), cmentarzysko (okres starożytny)	50-67/4	4
	osada (epoka brązu), cmentarzysko (późny okres lateński – okres wpływów rzymskich), ślady osadnictwa (neolit, okres wczesnośredniowieczny)	50-67/5	5

	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	50-67/6	6
	Ślady osadnictwa (starożytność, wczesny okres epoki brązu), osada (XII/XIII w., XIII/XIV w.)	50-67/7	7
	ślady osadnictwa (okres starożytny)	50-67/8	8
	ślady osadnictwa (starożytność, mezolit, neolit, epoka kamienia – wczesny okres epoki brązu)	50-67/9	9
	ślady osadnictwa (epoka kamienia – wczesna epoka brązu, okres starożytny)	50-67/10	10
	osada (późny okres lateński/okres wpływów rzymskich)	50-67/12	11
	osada (późny okres lateński/okres wpływów rzymskich), ślady osadnictwa (epoka kamienia – wczesny okres epoki brązu, okres wczesnośredniowieczny / XII/XIII w.)	50-67/13	12
	ślady osadnictwa (okres starożytny)	50-67/14	13
	osada (późny okres lateński/okres wpływów rzymskich), ślady osadnictwa (okres wczesnośredniowieczny, XII/XIII w.)	50-67/15	14
	osada (późny okres lateński/okres wpływów rzymskich, XV/XVI w.)	50-67/16	15
	ślady osadnictwa (okres wczesnośredniowieczny/przed XI w.)	50-67/17	16
	ślady osadnictwa (starożytność, XIII w., XV/XVII w.)	50-67/18	17
	osada (k. trzciniecka, epoka brązu), ślad osadnictwa (k. przeworska, okres wpływów rzymskich)	50-67/53	18
	osada (k. pucharów lejkowatych, neolit), ślad osadnictwa (k. przeworska, okres wpływów rzymskich)	50-67/54	19
Zabłocie	osada (średniowiecze XIII/XIV-XV w.), ślad osadnictwa (epoka kamienia)	50-65/1	brak karty
	ślady osadnictwa (epoka kamienia/wczesna epoka brązu, starożytność, średniowiecze)	50-65/2	
	ślad osadnictwa (wczesne średniowiecze)	50-65/3	
	ślad osadnictwa (późny neolit, wczesna epoka brązu)	50-65/4	

Zalesie Borowe	ślady osadnictwa (ok. wpływów rzymskich, XIII w.)	50-66/25	1
	ślady osadnictwa (epoka kamienia – wczesny okres epoki brązu, halsztat – okres lateński), osada (okres rzymski, XIII – XIV w.)	50-66/26	2
	ślady osadnictwa (epoka kamienia – epoka brązu, okres halszacki- okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze – średniowiecze)	50-66/27	3
	cmentarzysko (okres lateński - do późnego), ślad osadnictwa (epoka kamienia – epoka brązu, okres wczesnośredniowieczny)	50-66/28	4
	ślady osadnictwa (epoka brązu/okres halszacki)	50-66/29	5
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu, epoka brązu, okres wczesnośredniowieczny)	50-66/30	6
	ślady osadnictwa (okres starożytny, XIV w.)	50-66/31	7
	ślady osadnictwa (epoka brązu)	50-66/32	8
	ślady osadnictwa (późna epoka brązu/okres halszacki i lateński)	50-66/33	9
	ślady osadnictwa (późny neolit/wczesna epoka brązu, epoka brązu)	50-66/34	10
	ślady osadnictwa (epoka kamienia – wczesna epoka brązu, epoka brązu)	50-66/35	11
	ślady osadnictwa (epoka kamienia – wczesna epoka brązu)	50-66/36	12
	ślady osadnictwa	50-66/38	13
	ślady osadnictwa (epoka kamienia – wczesna epoka brązu)	50-66/39	14
Zegrzynek	ślady osadnictwa (epoka brązu)	51-67/100	1
	ślady osadnictwa (paleolit)	51-67/101	2
Wieliszew			
Góra	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-64/33	1

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

ślady osadnictwa (neolit, wczesna epoka brązu)	53-64/59	1
ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu, wczesne średniowiecze, średniowiecze)	53-64/60	2
ślady osadnictwa (neolit-wczesna epoka brązu, okres średniowieczny)	52-64/36	2
ślady osadnictwa (neolit, epoka kamienia-wczesna epoka brązu, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowieczne)	52-64/37	3
ślady osadnictwa (neolit)	52-64/43	4
osada (XIII-XIV w.)	52-64/45	5
ślady osadnictwa (nowożytność)	52-64/53	6
osada (okres wczesnośredniowieczny)	52-64/54	7
ślady osadnictwa (paleolit, neolit)	52-64/61	8
ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-64/62	9
osada (I - IV w. n.e., XIII -XIV w. n.e., czasy nowożytne)	52-64/48	8
osada (III w. p.n.e. - IV w. n.e.)	52-64/49	9
osada (VI -III p.n. e)/cmentarzysko (III p.n.e. - III w. n.e.)	52-64/50	10
skarb (k. łużycka, k. przeworska; okres halsztacki, okres wpływów rzymskich)	52-64/65	10
ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	52-64/66	11
ślady osadnictwa (późny okres lateński)	52-64/67	12
ślady osadnictwa (paleolit, mezolit)	52-64/68	13
ślady osadnictwa (neolit, wczesna epoka brązu)	52-64/69	14

	skarb (okres halsztacki, okres wpływów rzymskich)	52-54/65	
Góra PAN	osada (neolit, epoka kamienia-wczesna epoka brązu, okres wczesnośredniowieczny)	52-64/39	1
	ślady osadnictwa (neolit, wczesna epoka brązu, okres wczesnośredniowieczny)	52-64/40	2
	ślady osadnictwa (epoka kamienia, neolit, epoka brązu, okres wczesnośredniowieczny)	52-64/41	3
	ślady osadnictwa (neolit, epoka kamienia-wczesna epoka brązu, wczesne średniowiecze, średniowiecze)	52-64/42	4
	skarb (początek XVIII w.)	52-64/44	5
	ślady osadnictwa (starożytność, wczesne średniowiecze, średniowiecze XIII-XIV, XVI-XVII w.)	52-64/46	6
	cmentarzysko (okres halsztacki)	52-64/47	7
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-64/51	11
Janówek Pierwszy	osada (wczesna epoka brązu), ślad osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-64/25	1
	ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich)	52-64/26	2
	cmentarzysko (późny okres lateński, okres wpływów rzymskich), osada (okres halsztacki i lateński), ślady osadnictwa (neolit, epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-64/27	3
	ślady osadnictwa (starożytność, wczesne średniowiecze, średniowiecze)	52-64/28	4
	cmentarzysko (starożytność, okres halsztacki), ślady osadnictwa (neolit, epoka kamienia-wczesna epoka brązu, wczesne średniowiecze)	52-64/29	5
	ślady osadnictwa (neolit-wczesna epoka brązu, epoka brązu, wczesne średniowiecze-średniowiecze)	52-64/30	6
	osada (XII-XIV w.), ślad osadnictwa (XVIII w.)	52-64/31	7
	ślady osadnictwa (neolit-epoka brązu), osada (okres lateński, wczesne średniowieczne)	52-64/32	8

	osada (okres wpływów rzymskich), ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-64/34	9
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu, okres halsztacki)	52-64/35	10
	cmentarzysko (okres halsztacki), osada	52-64/63	11
	ślady osadnictwa (wczesne średniowiecze, średniowiecze, nowożytność)	52-64/64	12
Katuszyn	ślady osadnictwa (neolit, wczesna epoka brązu)	52-65/28	1
	ślady osadnictwa (wczesne średniowiecze, średniowiecze)	52-65/29	2
	ślady osadnictwa (neolit, wczesna epoka brązu)	52-65/30	3
	ślady osadnictwa (wczesne średniowiecze, średniowiecze)	52-65/31	4
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	52-65/32	5
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	52-65/33	6
	ślady osadnictwa (epoka brązu, wczesne średniowiecze, średniowiecze)	52-65/36	7
	ślady osadnictwa (okres halsztacki i lateński)	52-65/37	8
	ślady osadnictwa – cmentarzysko (?) (epoka brązu)	52-65/38	9
	ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich, wczesne średniowieczne)	52-65/39	10
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu, okres halsztacki, wczesne średniowiecze/średniowiecze), osada (okres wpływów rzymskich)	52-65/40	11
	osada (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich, wczesne średniowieczne)	52-65/41	12
	ślady osadnictwa (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich, wczesne średniowieczne)	52-65/43	14
	ślady osadnictwa (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich)	52-65/44	15
	ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich)	52-65/45	16
ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich)	52-65/46	17	
ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-65/56	18	

Komornica	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-65/9	
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	52-65/10	2
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu, okres starożytny)	51-65/6	3
	ślady osadnictwa	51-65/16	4
	ślady osadnictwa	51-65/17	5
	ślady osadnictwa (starożytność, mezolit, wczesne średniowiecze, średniowiecze)	51-65/18	6
Krubin	osada (epoka brązu, okres średniowieczny i nowożytny XIV-XVII w.)	52-64/8	1
	ślady osadnictwa (starożytność, okres wpływów rzymskich)	52-64/9	2
	ślady osadnictwa (epoka brązu), cmentarzysko (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich)	52-64/12	3
	ślady osadnictwa (neolit, epoka kamienia-wczesna epoka brązu), osada (późna epoka brązu-okres halsztacki, okres lateński-okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze)	52-64/13	4
	ślady osadnictwa (okres starożytny, wczesne średniowiecze, średniowiecze)	52-64/14	5
	ślady osadnictwa (mezolit, neolit)	52-64/15	6
	ślady osadnictwa (późny okres wpływów rzymskich)	52-64/17	7
	ślady osadnictwa (paleolit, mezolit-neolit, okres średniowieczny)	52-64/18	8
	ślady osadnictwa (wczesne średniowiecze, średniowiecze XIII-XIV w.)	52-64/19	9
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu, okres halsztacki i lateński, wczesne średniowieczne)	52-64/20	10
	ślady osadnictwa (epoka brązu, późny okres lateński)	52-64/21	11
	ślady osadnictwa (okres starożytny, okres średniowieczny)	52-64/22	12

	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-64/23	13
	ślady osadnictwa (epoka brązu, okres halsztacki)	52-64/24	14
	ślady osadnictwa (neolit)	52-64/38	15
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-64/60	16
Łajski	ślady osadnictwa (brąz, okres halsztacki i okres wpływów rzymskich)	53-66/95	1
	ślady osadnictwa (epoka brązu)	53-66/96	2
	osada (okres wpływów rzymskich)	52-65/1	3
	Wieliszew	52-65/2	4
	osada (wczesne średniowiecze, średniowiecze)	52-65/12	6
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu, wczesna epoka brązu)	52-65/13	7
	ślady osadnictwa (neolit)	52-65/14	8
	ślady osadnictwa (wczesne średniowieczne)	52-65/15	9
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	52-65/16	10
	ślady osadnictwa (późny neolit-wczesna epoka brązu, epoka brązu)	52-65/17	11
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-65/18	12
	ślady osadnictwa (neolit, okres wpływów rzymskich)	52-65/19	13
	ślady osadnictwa (paleolit, mezolit)	52-65/61	14
	ślady osadnictwa (mezolit)	52-65/62	15
	ślady osadnictwa (neolit, wczesna epoka brązu)	52-66/14	16

ślady osadnictwa (epoka kamienia, neolit)	52-66/15	17
ślady osadnictwa (neolit, okres wczesnośredniowieczny)	52-66/16	18
ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich, wczesne średniowieczne)	52-66/21	19
cmentarzysko (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich)	52-66/22	20
osada (okres wpływów rzymskich-późny), ślady osadnictwa (średniowiecze)	52-66/23	21
osada i cmentarzysko (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich)	52-66/24	22
osada (średniowiecze)	52-66/25	23
osada (średniowiecze), ślad osadnictwa (okres halsztacki)	52-66/26	24
ślady osadnictwa (wczesne średniowiecze, średniowiecze)	52-66/28	25
ślady osadnictwa (starożytność, wczesne średniowieczne XI-XIII w.)	52-66/29	26
osada (okres wpływów rzymskich), cmentarzysko (okres wpływów rzymskich), ślady osadnictwa (mezolit-neolit, epoka kamienia-epoka brązu, średniowiecze XIII-XIV w.)	52-66/30	27
ślady osadnictwa (mezolit, nowożytność)	52-66/45	28
ślady osadnictwa (mezolit, średniowiecze)	52-66/46	29
ślady osadnictwa	52-66/48	30
ślady osadnictwa (paleolit, mezolit, neolit, wczesna epoka brązu)	52-66/49	31
ślady osadnictwa (mezolit)	52-66/98	33
ślady osadnictwa (paleolit, mezolit, neolit)	52-66/99	34
ślady osadnictwa (mezolit, neolit, wczesna epoka brązu)	52-66/100	35
ślady osadnictwa (neolit, wczesna epoka brązu)	52-66/101	36
ślady osadnictwa (mezolit, neolit, wczesna epoka brązu)	52-66/102	37
ślady osadnictwa (okres halsztacki)	52-66/103	38

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

	ślady osadnictwa (epoka kamienia)	52-66/104	39
	ślady osadnictwa (epoka kamienia)	52-66/105	40
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	52-66/106	41
	cmentarzysko (okres halsztacki i lateński)	52-66/107	42
	ślady osadnictwa (neolit, wczesna epoka brązu)	52-66/108	43
Łajski/ Wieliszew	ślady osadnictwa (mezolit)	52-66/109	44
	ślady osadnictwa (neolit, wczesna epoka brązu)	52-66/110	45
	ślady osadnictwa (okres halsztacki)	52-66/111	46
	ślady osadnictwa (epoka kamienia, epoka brązu)	52-66/112	47
Łajski	cmentarzysko (okres wpływów rzymskich)	53-65/6	48
Lasy Państwowe	ślady osadnictwa	52-65/68	1
	ślady osadnictwa	52-65/69	2
	ślady osadnictwa (mezolit)	52-65/70	3
	ślady osadnictwa (mezolit)	52-65/71	4
	ślady osadnictwa (mezolit, wczesna epoka brązu)	52-65/72	5
	ślady osadnictwa (paleolit, mezolit), cmentarzysko (okres halsztacki i lateński)	52-65/78	6
	ślady osadnictwa	51-65/13	7
	ślady osadnictwa (mezolit)	51-65/14	8
	ślady osadnictwa (mezolit)	51-65/15	9
	ślady osadnictwa (paleolit, mezolit)	52-66/32	10

	ślady osadnictwa (mezolit)	52-66/33	11
	ślady osadnictwa (mezolit)	52-66/34	12
	ślady osadnictwa (mezolit)	52-66/35	13
	ślady osadnictwa (mezolit, wczesna epoka brązu, nowożytność)	52-66/36	14
	ślady osadnictwa	52-66/37	15
	ślady osadnictwa (mezolit)	52-66/39	16
	ślady osadnictwa (mezolit, wczesna epoka brązu, wczesne średniowiecze, nowożytność)	52-66/40	17
	ślady osadnictwa (mezolit, średniowiecze)	52-66/41	18
Okunin	skarb (XI w.)	52-64/70	2
Olszewnica Nowa	ślady osadnictwa (późny mezolit, neolit, wczesna epoka brązu)	52-64/2	2
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	52-64/3	3
	cmentarzysko (okres halsztacki i lateński), osada (okres halsztacki i lateński), ślad osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-64/4	4
	osada (starożytność, okres wpływów rzymskich), ślad osadnictwa (okres halsztacki-lateński)	52-64/5	5
	ślady osadnictwa (epoka brązu)	52-64/6	6
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-64/7	7
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-64/10	9
	osada (epoka brązu), ślady osadnictwa (wczesne średniowiecze, średniowiecze)	52-64/11	8
	ślady osadnictwa (okres halsztacki)	52-64/16	11
	osada (okres halsztacki i okres wpływów rzymskich)	52-65/34	12

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

	osada (neolit, okres halsztacki i lateński), ślady osadnictwa (neolit)	52-65/35	13
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu), cmentarzysko (wczesna epoka brązu ?), ślady osadnictwa (wczesne średniowieczne)	52-65/57	14
Olszewnica Stara	ślady osadnictwa (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich)	52-65/58	1
	ślady osadnictwa (wczesne średniowiecze-średniowiecze)	52-65/59	2
Poddębnie	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	51-65/7	1
	ślady osadnictwa (późny mezolit, epoka brązu, okres wczesnośredniowieczny, okres nowożytny)	51-65/8	2
	ślady osadnictwa (starożytność, mezolit, wczesna epoka brązu, okres wczesnośredniowieczny, okres nowożytny)	51-65/9	3
	ślady osadnictwa (mezolit, okres starożytny)	51-65/10	4
	ślady osadnictwa (mezolit, okres starożytny)	51-65/11	5
	ślady osadnictwa (mezolit, okres średniowieczny/okres nowożytny)	51-65/12	6
Skrzeszew	osada (wczesne średniowiecze/średniowiecze XII-XIII w., XIII-XIV w.)	52-65/11	1
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	52-65/20	2
	ślady osadnictwa (neolit, wczesne średniowiecze, średniowiecze)	52-65/21	3
	ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	52-65/22	4
	osada (epoka brązu, okres wczesnośredniowieczny XII-XIII w.)	52-65/23	5
	ślady osadnictwa (późny neolit-wczesna epoka brązu)	52-65/24	6
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-65/25	7
	osada (okres wczesnośredniowieczny XI-XIII w.), ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu, neolit)	52-65/26	8

ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-65/27	9 (druga karta w pliku 83 - nr 27)
ślady osadnictwa (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich)	52-65/47	10
osada (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich, wczesne średniowieczne XII-XIII w.)	52-65/48	11
ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu, późny neolit-wczesna epoka brązu)	52-65/49	12
ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu, epoka brązu)	52-65/50	13
ślady osadnictwa (starożytność)	52-65/42	13
ślady osadnictwa (epoka kamienia, epoka brązu)	52-65/51	14
ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich)	52-65/52	15
cmentarzysko (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich), osada (wczesne średniowiecze/średniowiecze)	52-65/53	16
ślady osadnictwa (starożytność, wczesne średniowiecze-średniowiecze)	52-65/54	17
osada/cmentarzysko (późny okres lateński-okres wpływów rzymskich), ślady osadnictwa (wczesne średniowiecze-średniowiecze)	52-65/55	18
ślady osadnictwa (mezolit)	52-65/74	19
ślady osadnictwa (paleolit,neolit, wczesna epoka brązu, późny neolit-wczesna epoka brązu)	52-65/75	20
ślady osadnictwa (epoka kamienia)	52-65/76	21
ślady osadnictwa (epoka kamienia)	52-65/77	22
ślady osadnictwa (paleolit, mezolit)	52-65/79	23
ślady osadnictwa (neolit)	52-65/80	24
ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich)	52-65/81	25

Skrzeszew/ Wieliszew	osada (okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, średniowiecze)	52-65/6	26
Topolina	ślady osadnictwa (mezolit)	52-65/73	1
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	51-65/5	2
Wieliszew	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-65/4	1
	ślady osadnictwa (okres wpływów rzymskich)	52-65/5	2
	ślady osadnictwa (mezolit-neolit, późny neolit-wczesna epoka brązu)	52-65/7	3
	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-65/8	4
	osada, cmentarzysko (późny okres lateński-wczesny okres wpływów rzymskich), ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu, epoka brązu, wczesne średniowiecze)	52-65/3	5
	ślady osadnictwa (paleolit, mezolit)	52-65/60	5
	ślady osadnictwa (paleolit, mezolit, epoka brązu, średniowiecze)	52-65/63	6
	ślady osadnictwa (mezolit, wczesna epoka brązu, średniowiecze)	52-65/64	7
	ślady osadnictwa (epoka kamienia)	52-65/65	8
	ślady osadnictwa (mezolit)	52-65/66	9
ślady osadnictwa (mezolit, wczesna epoka brązu)	52-65/67	10	

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

ślady osadnictwa (okres halsztacki i lateński)	52-65/82	11
ślady osadnictwa (paleolit, epoka kamienia-wczesna epoka brązu,okres halsztacki,średniowiecze-nowożytność), cmentarzysko (okres halsztacki i lateński)	52-66/12	12
ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	52-66/13	13
ślady osadnictwa (epoka brązu, okres halsztacki)	52-66/17	14
osada (wczesna epoka brązu), ślad osadnictwa (późny okres lateński)	52-66/18	15
ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu, okres halsztacki)	52-66/19	15 lub 16?
ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-66/20	17
ślady osadnictwa (mezolit)	52-66/38	17
ślady osadnictwa (mezolit)	52-66/43	19
ślady osadnictwa (paleolit, mezolit, neolit, średniowiecze-nowożytność)	52-66/44	20
ślady osadnictwa (mezolit, neolit)	52-66/47	21
ślady osadnictwa (paleolit, mezolit, średniowiecze, nowożytność)	52-66/50	22
ślady osadnictwa (mezolit, neolit)	52-66/51	23
ślady osadnictwa (starożytność, średniowiecze)	52-66/52	24
ślady osadnictwa (mezolit,neolit-wczesna epoka brązu,średniowiecze-nowożytność), osada (wczesne średniowieczne)	52-66/53	25
ślady osadnictwa (mezolit, średniowiecze)	52-66/54	26
ślady osadnictwa (mezolit, okres wczesnośredniowieczny)	52-66/55	27
ślady osadnictwa	52-66/56	28

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

ślady osadnictwa (mezolit)	52-66/57	29
ślady osadnictwa (mezolit)	52-66/58	30
ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	52-66/59	32
ślady osadnictwa (mezolit)	52-66/88	31
ślady osadnictwa (mezolit)	52-66/89	32
ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	52-66/90	33
ślady osadnictwa/cmentarzysko (późny okres lateński)	52-66/91	34
ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	52-66/92	35
ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu, okres halsztacki)	52-66/93	36
ślady osadnictwa (wczesna epoka brązu)	52-66/94	37
ślady osadnictwa (paleolit)	52-66/95	38
ślady osadnictwa (mezolit)	52-66/96	39
ślady osadnictwa (mezolit)	52-66/97	40
osada (epoka brązu/epoka żelaza), osada? (nowożytność), osadanie (nieokreślone)	52-66/114	41
ślady osadnictwa (mezolit)	51-66/11	41
ślady osadnictwa (mezolit)	51-66/12	42
śląd osadnictwa (mezolit)	51-66/13	43
ślady osadnictwa (mezolit)	51-66/14	44
ślady osadnictwa (mezolit, neolit-wczesna epoka brązu)	51-66/15	45
ślady osadnictwa (mezolit)	51-66/16	46
ślady osadnictwa (mezolit, neolit, wczesna epoka brązu)	51-66/17	47

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

	ślady osadnictwa (epoka kamienia-wczesna epoka brązu, wczesne średniowiecze, średniowiecze-nowożytność)	51-66/18	48
	ślady osadnictwa (neolit, epoka kamienia-wczesna epoka brązu)	51-66/19	49
	ślad osadniczy (późne średniowiecze XV-XVI w.), ślad osadniczy (nowożytność (XVII-XIX w.))	52-66/113	brak numeru (karta pod 113n)